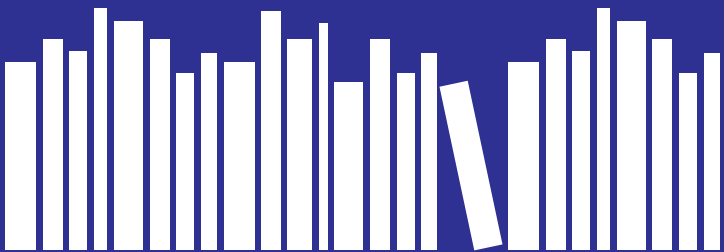
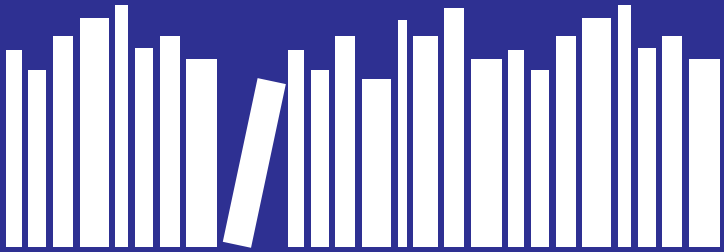

Mario Hibert

Digitalni odrast i postdigitalna dobra

MARIO HIBERT: *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*

Mario Hibert
Digitalni odrast i postdigitalna dobra

IZDAVAČI: Multimedijalni institut
Preradovićeva 18
HR-10000 Zagreb
+385 (0)1 4856400
miz@miz.hr
www.miz.hr

Institut za političku ekologiju
Preobraženska 2
HR-10000 Zagreb
+385 1 4812 530
ipe@ipe.hr
www.ipe.hr

ZA IZDAVAČE: Tomislav Medak, Vedran Horvat
UREDNIK: Tomislav Medak
RECENZENTI: prof. dr. sc. Aleksandra Horvat, u miru
prof. dr. sc. Tatjana Aparac-Jelušić, u miru

KAZALO: Saša Madacki
LEKTURA: Namir Ibrahimović
OBLIKOVANJE: Ruta
NAKLADA: 300

BIBLIOTEKA: Basic - biblioteka za progresivnu kulturu i nove tehnologije

ISBN: 978-953-7372-48-4 (Multimedijalni institut)
978-953-58938-6-8 (Institut za političku ekologiju)

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001008742

Zagreb, rujan 2018.

Anti-copyright © Mario Hibert. Autor i izdavači potiču čitatelje na daljnje iskorištavanje knjige u svrhe koje su nekomercijalne, kritičke ili disruptivne prema kapitalističkim vlasničkim odnosima. Pritom vas molimo da navedete autora i izdavače.

Mario Hibert

Digitalni odrast i postdigitalna dobra

Kritičko bibliotekarstvo,
disruptivni mediji i taktičko
obrazovanje

2018.

Sadržaj

- 13 Predgovor
- 17 Uvod
- 32 Ka pedagogiji kritičkog bibliotekarstva
- 53 Disruptivna mašina
- 65 Epistemička kriza i javni poraz
- 79 Taktičko obrazovanje: mikropolitika otpora
- 98 Bottom-app
- 114 Postdigitalna sjena
- 127 Literatura
- 149 Kazalo

Digitalni odrast i postdigitalna dobra

Kritičko bibliotekarstvo,
disruptivni mediji i taktičko
obrazovanje

Predgovor

Kada sam se prije dvanaest godina odlučio posvetiti istraživanju teorije bibliotekarstva, posebice načina kako se bibliotečki *praxis* rekontekstualizira u domen informacijske etike i politike, socijalne pravde i odnosa moći, a na koncu i mogućnosti doseganja autonomije od institucionalne kontrole, “kolegijalna” čuđenja, sumnjičavost i podozrenje bile su najčešće forme distanciranja (nerijetko praćene “dobronamjernim” sugestijama kako ideje o revitalizaciji društvene odgovornosti u struci ne odgovaraju budućnosti koja je već stigla “pod zastavom” informacijskih znanosti). Kako mi se ulazak u svijet informacijskih stručnjaka i “raskid” sa bibliotekarima učinio dobrom prilikom da započnem istraživati razloge odsustva kritičke teorije u bibliotekarstvu i informacijskim znanostima, značajan dio svojih istraživačkih koraka posvetio sam traganju za izvorima koji su ostajali prešućeni i autorima koje bibliotekari gotovo nikada nisu spominjali (a ni studenti pronalazili u akademskim kurikulumima). Obuhvatanjem raznovrsnih interdisciplinarnih¹ koncepata pokušao sam razumjeti razloge potiskivanja socijalno-epistemološke funkcije bibliotekarstva koja je iščezavala pred informacijskim menadžmentom koje su donijele digitalne tehnologije. U međuvremenu, iz tehnoutopije hakerskog etosa kojom se sužavao jaz između mogućeg i vjerovatnog nastajale su i biblioteke kroz čiju su se prizmu reflektirale društvene potrebe za pristupom znanju kao digitalnom zajedničkom dobru. Premda je njihovo postojanje svjedočilo o praktičnim manifestacijama postdigitalnog otpora, nažalost interes profesionalnih zajednica ostajao je paradigmatički određen okretanjem glave od rubnih tokova informacionalizma. Drugim riječima, opstojnost u digitalnom dobu se tražila na

1 “Bibliotekar je vezivno tkivo različitih epoha, a bavi se najinterdisciplinarnijom od svih disciplina, čiji su predmet uređivanje, povezivanje i strukturisanje znanja i ideja.” Vidi: Shera, J. (1961). *Social Epistemology, General Semantics, and Librarianship*. (Prev. Gordana Stokić). *Wilson Library Bulletin*, 35. Dostupno na: https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=489

utilitarnim ušćima karijerizma garantiranog ključnim riječima informacijskog društva: informacijska i medijska pismenost, društvo znanja, upravljanje informacijama, web 2.0. tehnologije itd. Ne samo bibliotekari nego i čitave nove generacije edukatora dočekali su gotovo bez imalo kritičke svijesti ideologeme digitalizma. Uključujući ih u arhitekturu dominantnih obrazovnih praksi, trendovske preinake kurikuluma informacijskih znanosti izravno su svjedočile o tendencijama da se bibliotekari reafirmiraju i “reakreditiraju” kao informacijski stručnjaci. Oslanjanje na korporativne servise i alate (kao i gradnja protrošačkih zajednica) za mene je predstavljalo poziv na povratak lekcijama kritičke pedagogije, što je, posljedično, uvjetovalo istraživanja kojima bi se preispitivala logika novosupostavljenih odnosa moći. Naime, problematična “mudrost” umrežene informacijske paradigme, tehnike i prakse medijacije nevidljive “algoritamske ruke”, dominacija narativa o amaterskoj kulturi i ekonomiji dijeljenja, kao i sveukupna *geek*-euforija o bibliotekarima-sistemicima, popraćena pojednostavljenim tumačenjima komunikacijskih kanala, prikrivale su pragmatičnu materijalnu dimenziju globalne kibernetičke mašine, pojačavajući idealizaciju demokratizacijskih učinaka novih medija. Bez usmjerenja na transdisciplinarna, kritičko-teorijska propitivanja uspostave instrumentalne racionalnosti bilo je nemoguće stvoriti stratešku odstupnicu od procesa afektivnog konfiguriranja i pretvorbe korisnika Mreže u “živi kapital”. Drugim riječima, dok su se među bibliotekarima mogli pratiti tek organizacijski pomaci informacijskih praksi redukcijom profesionalnog identiteta na tehnike modeliranja, programiranja i dizajniranja prozumerških protrošačkih zajednica, izostankom kritičkih informacijskih studija gotovo je potpuno dokinut habitat historijsko-političkih antagonizama inherentan socijalnom karakteru bibliotekarstva.

Iz takvih okolnosti potreba da se naglasi distinkcija između operativnih konstrukata epistemičkog i tehničkog pacifiziranja bibliotekarstva sa jedne strane i ontološkog pitanja o njegovoj politici sa druge (koja prema riječima M. Morrone jeste upravo ono što ga čini uzbudljivim), ujedno je i organizirala samu strukturu ovog rukopisa. U njemu su izložene smjernice za reaktualiziranje zanemarenih kritičkih postupaka kojima bibliotekarstvo može ponuditi uvide na osnovu kojih je moguće

isprovocirati komunikacijsko djelovanje imanentno potrebi da se načini prijelaz (povratak?) u kontrakulturalnu, “informiranu agitaciju”. S tim u vezi, stranice koje slijede nisu zamišljene kao udžbenik, još manje priručnik za postajanje “kritičkim bibliotekarom”, njima neće svakako biti moguće ni odgovoriti na pitanja radikalne preraspodjele političke moći. Međutim, nije nemoguće da će neki od ispisanih redova, iznenađujuće smiono i referentno samouvjereni, podsjetiti kako bibliotečka kultura nije tek bespomoćna, bezlična i prijetvorna već prije neistražena, prešućena i instrumentalizirana. Osim toga, čak i ako skepsa spram bibliotečkog aktivizma ostane jednako utemeljena, dijelovi ove knjige možda mogu biti prihvaćeni kao uputnice u alternativne prakse pozajedničenja (*commoning*) koje u teoriji odrasta (*degrowth*) označavaju imaginarij izlaska iz okvira kapitalizma. Operativna estetika tzv. Turingove galaksije, naime, također ukazuje na različite aktualitete djelovanja iz sjene (*shadow libraries*) koji umanjuju važnost temeljnih kapitalističkih institucija vlasništva, te sugeriraju obnovu političkog suvereniteta zajednica kroz postdigitalnu medijsku ekologiju. U tom svjetlu, kritičko bibliotekarstvo, disruptivni mediji i taktičko obrazovanje čine fleksibilan metodološki trokut, okvir za dijalog sa tehnološkim oportunitetima “nove” društvenosti.

Nastanak ove studije proistekao je iz susreta ljudi i knjiga, susreta sa repozitorijima iz sjene koji su me na različite načine upozoravali kako je biblioteke, bibliotekare i bibliotekarstvo, moguće pokušati *hakerski* čitati i pisati.

Posebnu zahvalnost želim izraziti prof. dr. Aleksandri Horvat, mentorici i recenzentici, koja je svjedočila mojim prvim nastojanjima da artikuliram sintagmu “kritičko bibliotekarstvo” u kontekst problematike informacijskog društva, recenzentici prof. dr. Tatjani Aparac-Jelušić, čiji su mi savjeti pomogli da ova knjiga dobije potpuniji oblik, ali i potakli da tokom rada na rukopisu objavim članak koji je dobio vrijednu međunarodnu recenziju, te omogućio vidljivost izvan “domaćeg terena”; prof. dr. Jadranki Lasić-Lazić na uvažavanju mojih istraživačkih prijedora nastalih u premoštavanju akademskog i stručnog jaza između informacijskih studija i bibliotekarstva; prof. dr. Toni Samek koja mi je proteklih godina pružala nesebičnu akademsku i prijateljsku podršku, upozoravajući me na aktualna “razvodnjavanja” kritičko-bibliotečkog diskursa koji je u proteklih desetak godi-

na postao “prestizno-disruptivan”; doc. dr. Martini Dragija-Ivanović na čiji sam poziv gostovao kao predavač na Sveučilištu u Zadru i počeo vjerovati da drugačiji pristup bibliotekarstvu odista pronalazi svoje čitatelje; Saši Madackom koji ne samo da je izradio kazalo za ovu knjigu već sustavno “trpi” moje tirade o teoriji bibliotekarstva te i dalje ne krije svoju skepsu koju, kao bibliotekar-praktičar, mora imati upravo da bi mi mogao nastaviti davati “vjetar u leđa”; te Namiru Ibrahimoviću za drugarsku lekturu.

Iskrenu zahvalnost želim izraziti Vedranu Horvatu, voditelju Instituta za političku ekologiju, koji je pažljivo saslušao moju zamisao da bibliotekarstvo pokušam obuhvatiti diskusijom o digitalnom odrastu i povezo me sa urednikom Tomislavom Medakom, bibliotekarom-hakerom, koji je, na koncu, i najzaslužniji za objavljivanje ove knjige.

Također se zahvaljujem svojim preminulim profesorima prof. dr. Kemalu Bakaršiću (1956-2006) i Nirman Moranjak-Bamburać (1954-2007) na budućnosti u koju su me smjestili.

Hvala knjižničarima u Hrvatskoj (posebice, Mariji, Ireni, Petri, Vanji, Mladenu, Alki, Alici, Željku, Anamariji) koji su kritički bibliotekarstvo prepoznali kao mjesto aktualizacije vlastitih praksi.

Hvala Monji, Hanan i Gaji, koje će se znati najiskrenije radovati kada se ova knjiga zatvori na ekranu moga računara.

Na koncu, zahvaljujem se svojim roditeljima.

Uvod

*“Znanje je ples po ledu, na klizavoj epistemičkoj podlozi,
na kojoj ni čovjek ni mašina – ni plesač ni klizaljke –
ne mogu stajati sami.”*

ALAN LIU²

*“Prepoznavanje modela i njihova gradnja je ono što radimo,
ono od čega smo, mi ljudi, sačinjeni.”*

PETER DE BOLLA³

Znanstveno-tehnološka racionalnost postindustrijske ere utkana je u neprozirnu infrastrukturu mašinski upravljane društvenosti. Samokolonizacija (Kiossev, 2010)⁴ neuromedijima, distribuirana u “pametne” ruke prozumeras⁵, ne samo da je izmijenila način organizacije naših života već je i postala prepreka kognitivnoj autonomiji (Lynch, 2016). Informacijsko-komunikacijske tehnologije nisu puki alati, već sile novog ekosistema koje utiču

- 2 Liu, A. (2013). The Meaning of the Digital Humanities. *PMLA* 128(2), 409-423.
- 3 De Bolla, P. (2014, 15. novembar). Digital Knowledge: Format, Scale, and the Information-Knowledge Parallax at the Total Knowledge Horizon — A Reply to Alan Liu.
- 4 Bugarski teoretičar A. Kiossev metaforom samokolonizacije objašnjava hegemoniju bez dominacije, ističući koncept društvene imaginacije kultura koje su dobrovoljno podlegle kulturalnoj nadmoći Zapada. Vidi: Kiossev, A. (2010). The Self-Colonizing Metaphor. U: Z. Baladrán i V. Havránek (ur.), *Atlas of Transformation*. Zurich/Prague: JRP Ringier, tranzit.cz.
- 5 Izvorno porijeklo pojma prozumer (*prosumer*) pronalazimo u studijama teorije potrošnje A. Tofflera, koji objašnjava proizvodnju dobara i usluga za vlastitu potrošnju brisanjem granice između proizvođača i potrošača, posebice naglašavajući ekonomske efekte prozumerizma. Danas je ovaj termin ujedno i podloga za promišljanje koncepta kolaborativne ekonomije proizvodnje (*sharing economy*), ali i potrošnje i distribucije (digitalnih) zajedničkih dobara, kao i fenomena generiranja profita iz protrošačkog habitusa participacije u umreženom društvu.

na našu percepciju sebe, interakcije i međusobne odnose, kao i predstavu stvarnosti (Floridi, 2014). Prožimajuća emergentnost *onlife*⁶ društvene entropije, proistekle iz “viška” (participacije) u novoj javnoj sferi, tako reaktualizira dijalektički naboj istraživanja odnosa moći u umreženom ekosistemu “crne kutije” (Pasquale, 2015). Kako difuznu mutaciju vertikalnih komunikacijskih sistema u horizontalne medijske fragmente prate tehnološke inovacije u organizaciji i formalizaciji umreženog znanja, algoritmi postaju epistemski autoriteti upravljanja simulakrumom društvenog napretka. Spektakl informacijske disrupcije, manifestiran distribuiranom uključenošću računalne infrastrukture u neprekidno nadziranje interpasivne interaktivnosti, konstituirajući je ambijent novog hegemonijalnog poretka u kojem se društvenost pojavljuje kao “tehnokulturni entitet (softverski efekt) ovisan o karakteristikama *real-time feedbacka*” (Lovink, 2016, str. 23). Neuro-totalitarizam (Berardi, 2014) “neprestanog šaputanja disciplinarne logike unutar samih subjektivnosti” (Hardt i Negri, 2000, str. 276), samodiscipliniranje sadržano u tzv. “arhitekturi nagovaranja” (Tufekci, 2017), *de facto* postoji “na imaginarnom osjećaju da tehnologija (a ne neki društveno-politički projekt) ima utjecaja na pojedince” (Peović Vuković, 2012, str. 31).

Informacionalizam (Castells, 2004), nastao objedinjavanjem systemske (komunikacijske) i korisničke (informacijske) paradigme, kao političko-ekonomska realnost umreženog doba, uvjetovan je, između ostalog, globalnim afirmiranjem mišljenja da je proliferacija personalnih alata “demokratizacije” u javnom interesu. Status tehnološke akceleracije, koji nerijetko ostaje izvan domašaja razumijevanja i kontrole *netizena* (Hauben i

6 Interdisciplinarna grupa znanstvenika, sazvana od strane Europske komisije i okupljena oko tzv. *Onlife* inicijative, u publikaciji pod nazivom *Onlife Manifesto* postavlja pitanje “Šta znači biti čovjek u eri hiperkonektivnosti?” Adresirajući to pitanje ‘čuvarima kapija’ (*gatekeepers*) i kreatorima politika kako bi promislili aktuelne nejasnoće između analognog i digitalnog, inicijativa je ponudila četiri nivoa konceptualnih promjena u načinu prepoznavanja izazova u promišljanju društva: a) pomućenost distinkcije između realnog i virtualnog; b) pomućenost distinkcije između ljudi, mašina i prirode; c) obrat od informacijske oskudice ka informacijskoj prezasićenosti; d) pomak sa suštine na interaktivnost. Vidi više: Floridi, L. (ur.). (2015). *The Onlife Manifesto. Being Human in a Hyperconnected Era*. Springer International Publishing.

Hauben, 1997), dodatno pogoduje ambijentu internalizacije digitalnog zagađenja (dezinformacije, lažne vijesti itd.) amplificiranog algoritamskim upravljanjem i reorganiziranjem ljudskog kapitala (pažnje, podataka i privatnosti). Plemenita laž⁷ o demokratizaciji znanja, kojom se zapravo prikriva globalni javni poraz pred poduzetničkom kulturom Silikonske doline (Vaidhyanathan, 2011), iznjedrila je digitalne forme života iza kojih operira mašinski podržan korporativizam vektorskih tokova hegemonije: “gdjegod se nalazi anonimni kognitivni radnik, bio on *punker*, *hippie*, ljubavnik, pjesnik ili inženjer... gdjegod da je buntovnik sa tastaturom i pristupom globalnoj mašini, tamo je i globalna Silikonska dolina” (Berardi, 2017). Dematerijalizacija odgovornosti pred diktatom neprekidne interaktivnosti, oslikava pustoš javnog djelovanja prepuštenog tačkama konjunkcije komunikacijskog kapitalizma sa narativima demokratizacije znanja (pristupa, potrošnje i distribucije informacija). Kako dispozitiv neoliberalnog digitalizma ohrabruje poduzetništvo “podatkovnog prekarijata” (Scholz, 2017, str. 142), kultura izgleda mnogo više kao bojno polje nego neosocijalistička utopija (Terranova, 2004, str. 154). Stoga aktualizirati analizu procesa upravljanja kaotičnom dinamikom percepcije, apsorbiranost slikama, komunikacijsku korpuciju i mikrosegmentiranje otpora zapravo znači rekonceptualizirati anahrone pozicije mišljena o odvojenosti, računalnog i digitalnog, sa jedne, i humanističkog i ljudskog, sa druge strane: “ne trebamo još više alata; ono što je potrebno su veliki istraživački programi pod vodstvom tehnološki informiranih teoretičara koji će konačno staviti kritičku teoriju u poziciju upravljača. Pokorničkom stavu umjetnosti i humanistike prema tvrdim znanostima i industrijama mora doći kraj” (Lovink, 2012, str. 22-23). Naime, kako segmentiranost

- 7 Sintagma “plemenita laž” pojavljuje se u Platonovoj Državi kao zabrana laganja za građane, ali ne i za filozofe. Ova sintagma postavlja paternalističku perspektivu, te je riječ o svojevrsnoj antidemokratskoj tendenciji Platonove idealne države. Henning Ottmann pojašnjava kako u savremenom, demokratskom društvu, plemenita laž razara mogućnosti stvaranja demokratske volje, jer se na osnovu lažne i nepotpune informacije ne može stvoriti kompetentno mišljenje. Demokratska volja je time jednako ugrožena kao i efektivna kontrola vlasti. Kada laž postane očitom dolazi do gubitka povjerenja. O vezi između koristoljublja, politike i njezine hermeneutike vidjeti više u: Henning, O. (2004). ‘Plemenita laž’ i njezina uloga u politici. *Politička misao* 40(3).

javnosti komunikacijskim vektorima, gramatikom njihovih protokola u “fraktalnoj ekologiji društvenih niša i mikroniša” (Terranova, 2004, str. 144) organizira socijalno, političko, ekonomsko i kulturno indeksiranje⁸ mnoštva, tek je sa taktikama obrazovanja koje svoje kritičko-pedagoške pozicije indentificira sa medijskim teorijama i praksama oponiranja totalitarizaciji uma, moguće graditi perspektive preispitivanja tehnološkog determinizma, kao i automatiziranih mehanizma korporativne kontrole i nadzora. Kada interes za razumijevanje medija, kako podcrtava Katarina Peović Vuković (2012), “usmjerimo prema strukturi medija kao simptoma društva, moguće je primijetiti dinamiku koja nove medije povezuje s ideologijom i pregovorima oko značenja bitnih komunikacijskih praksi, načina političkog djelovanja, ali i pristupa sredstvima za proizvodnju” (str. 11). Drugim riječima, struktura medija ne određuje društvenost, politiku i identitete, već je, kako naglašava K. Peović Vuković, sama izraz šire strukture unutar koje se, osim nje, društvenost, politika i identiteti oblikuju.

Distribuirana kapilarnost kibernetičkih sistema utemeljujući je dizajn sveopće digitalne kolonijalizacije. Kapitalistička ideologija normalizira neznanje novom revolucijom u umjetnosti demokracije tzv. proizvodnjom pristanka (Chomsky, 2003, str. 110), zbog čega ukazivanje na materijalnost digitalnih tehnologija, kojima se potvrđuje mašinska priroda kapitalizma, ujedno sugerira i otkrivanje višestrukih ruptura kontra-hegemonijalne borbe (Mouffe, 2016, str. 40) iz kojih je moguće artikulirati procese kritičke remedijalizacije naglašavanjem sukoba koji kreativne industrije tzv. disrupcije izručuju na “tržište globalne percepcije” (Virilio, 2000, str. 111). Kultura bez granica ili još direktnije kultura bez vlasništva, kao uporište za reorganiziranje društvenih odnosa nastalih decentraliziranom proizvodnjom informacija, smještena je u sam centar ekonomije upravljanja znanjem, te se istraživanja konvencionalnih modela medijske *mainstream* produkcije susreću sa novim, postdigitalnim formama političkog koje izvire iz otvorenosti

8 Kako pojašnjava Ronald E. Day, indeksiranje je važna modernistička epistema koja nas definira kroz tehničke i svakodnevne prakse tj. medijaciju sa informacijskim-komunikacijskim tehnologijama. Vidi: Day, R. E. (2014). *Indexing it All. The Subject in the Age of Documentation*. Cambridge, MA: MIT Press.

zajedničkog proizvodnog koda (otvoreni pristup, otvoreni/slobodni softver, otvoreni podaci, otvorena znanost, otvoreno obrazovanje). Decentriranje javnog diskursa (pomjeranjem ključnih komunikacijskih granica između “amatera” i “profesionalaca”, “korisnika” i “stvaratelja”) omogućilo je personalizaciju korisničke participacije u strukturiranju medijskog sadržaja, ali i gubljenje kontrole nad filtriranjem i upravljanjem informacija. “Semiotička demokracija”⁹, prema kojoj individue kolektivno, zajednički mijenjaju značenje kulturnih znakova i surađuju u preoblikovanju odnosno transformiranju proizvoda kulture (Fiske, 1999), obilježava ne samo pluralnost javnosti već i intenzifikaciju informacijske buke proistekle iz interakcije ljudi i kibernetičkih mašina koja podriva javnost. Istraživanja informacijske i medijske pismenosti, tradicionalno fokusirana na individualne odgovornosti i sposobnosti razaznavanja istinitosti i tačnosti kreiranih sadržaja, zbog toga postaju nedostatna bez *kritičkih studija Interneta* (Lovink, 2016). Naime, kako novomedijske platforme šire personalizaciju pristupa informacijama, a netransparentnost metoda platformskog informacijskog usluživanja nadilazi sposobnost i odgovornosti pojedinaca da kontroliraju relevantnost i privatnost, kritičku pismenost 21. stoljeća je stoga potrebno iznova promisliti budući da je demokratizacija pristupa i proizvodnje informacija u konačnici omogućila “demokratizaciju manipulacije” (boyd, 2017). Prisjetimo se, na to je još prije dvadeset godina upozorio P. Virilio (2000): “revolucija stvarne informacije predstavlja i revoluciju virtualne dezinformacije” (str. 107).

Kritičko-pedagoškim pristupom bibliotekarstvu i novomedijskoj pismenosti, otvaraju se mogućnosti propitivanja statusa javnog znanja i organiziranja javne sfere u digitalnom dobu. Ako ćemo biblioteke posmatrati kao epistemičke institucije, a bibliotekarstvo razumijevati, kako sugerira R. Litwin (2006), u duhu ekonomskog komunitarizma (solidarnosti u smislu dijeljenja zajedničkih resursa zajednice kao javnog dobra) i građanskog liberalizma (zaštite intelektualnih sloboda korisnika i jednakopravnosti pristupa znanju), njihovo povezivanje sa

9 Koncept semiotičke demokracije potiče iz istraživanja J. Fiskea kojim se hoće opisati svijet u kojem se publika slobodno uključuje u proizvodnju kulturalnih simbola kao odgovor na snagu medija. Vidi: Fiske, J. (1999). *Television Culture*. London: Routledge.

konceptima haktivističke metodologije (Coleman, 2012) omogućava ne samo preispitivanje granica identiteta bibliotekara već i konstruiranje novih praksi i subjektiviteta, subvertiranje postojećih konfiguracija digitalnog rada, te širu društvenu artikulaciju potencijala suradničkih modela upravljanja zajedničkim i javnim dobrom. Biblioteke mogu biti dugoročni orijentir za javne i građanske institucije da u dijalogu sa radikalnim narativima digitalne kulture, *postdigitalnom humanistikom*, nude alternativne vizure mogućih horizonata djelovanja. Iz tog razloga, oslanjanjem na teorijske uvide iz domena kritičkih informacijskih studija (Vaidhyanathan, 2006), preispitivanjem normativnih diskursa i praksi u kontekstu dominantne tehnološke paradigme i organizacije umrežene društvenosti, te kritičkim medijskim opismenjavanjem korisničkih zajednica, među novim generacijama teoretičara, aktivista, umjetnika, istraživača i bibliotekara možda bude moguće pronaći one koji će svoje identitete graditi kroz istraživanja novih kontrakulturalnih modela i tehnika medijacije. U tom svjetlu, ovaj epistemološki iskorak u područje digitalne posthumanistike (Hall, 2016) ovdje bi trebalo čitati kao taktički pomak sa kritičke analize ka praksama radikalnog osporavanja dinamike distribuiranog platformskog kapitalizma (informacijskog feudalizma).

Brzoplet pogled u povijest bibliotekarstva obično ističe na površinu stereotipe o profesiji kao institucionaliziranoj uslužnoj djelatnosti koja legitimizira i učvršćuje politički i ekonomski *status quo*, dok bibliotekare obično posmatramo kao “činovnike znanja” koji rijetko artikuliraju i problematiziraju činjenicu da rade u institucijama koje inkorporiraju rezidualne, ali moćne ideološke strukture koje podupiru eksploativne tendencije modernog kapitalizma (Bales, 2016). Istini za volju, javne biblioteke su uvijek bile u službi društvene reprodukcije radne snage, institucionaliziranih vrijednosti i normi vladajuće klase, neprijeporni “hram” van dohvata tržišta, kojim se kroz ideju individualnog samousavršavanja nudila alternativa adresiranju i mijenjanju strukturalnih nejednakosti u društvu (Carruthers, 2016). Tenzije između interesa kapitala da u bibliotekama priprema i “usavršava” radnu snagu i misije bibliotekara da osnažuju svoje korisnike osiguravanjem univerzalnog pristupa znanju i uslugama, pojavom digitalnih tehnologija nisu dokinute, naprotiv, biblioteke i dalje konotiraju društveni

resurs nemonetiziranog javnog dobra, dijeljeni javni prostor, dok su sami bibliotekari anomalije u informacijskoj ekonomiji čiji rad odudara od (ili bi barem trebao biti van dohvata) dominantnih ideologija vlasništva, kontrole i profita (Bird i Cannon, 2016). U doba elektronskog mnoštva komunikacijskih kanala, kada pristup obilju informacijskih sadržaja (i njihovih kopija) destabilizira birokratska, pravna i ekonomska ograničenja kontrolirane proizvodnje i distribucije informacija, prakse kojima se biblioteke ponose izmještene su van okvira uobičajenog profesionalnog djelovanja. Problematika institucionalne društvene kontrole i deinstitucionaliziranih formi bibliotekarstva tako iznova reaktualizira klasni antagonizam¹⁰ hijerarhijske organizacije javnog znanja naspram decentraliziranih, distributivnih infrastruktura umreženog društva. Komodifikacijom informacija, kako ističu A. Bird i B. Cannon (2016), pretvoreni su u robu i sami akteri njihovog stvaranja, organiziranja, prijenosa i čuvanja, sami informacijski radnici su postali proizvod kapitalističke ekonomije. Internet je stoga potrebno sagledavati u kontekstu prijepora i dilema, posebice u kontekstu reaproprijacije nematerijalnog rada od strane tehnokapitala, što potvrđuje i pojava novih identitarnih formacija poput “bibliotekara-amatera” (Mars i Medak, 2015) koje zaoštravaju klasna proturječja i antagonizme potaknute konfliktnim dimenzijama novih alata informacijske proizvodnje. Kada se transformativnom karakteru kritičkog bibliotekarstva u kontekstu društvenih promjena generiranih informacijsko-komunikacijskim tehnologijama u

- 10 A. Carruthers (2016) napominje kako su prve (američke) javne biblioteke osnovane u cilju reprodukcije vrijednosti, normi i interesa vladajuće klase kapitalista. Pospješivanjem uvjeta za osobno usavršavanje, javne biblioteke su, prema njezinim riječima, doprinijele rastu kompetetivnosti među radnicima, a posljedično tome i slabljenju solidarnosti među njima. A. Bird i B. Cannon (2016) klasnu borbu situiraju unutar hijerarhija i organizacijske kulture javnih biblioteka, a profesionalizaciju drže ideologijom razdora unutar struke kojom se stvaraju napetosti i konflikti između bibliotekara i njihovih kolega neprofesionalaca. Vidi: Carruthers, A. (2016). *Social Reproduction in the Early American Public Library: Exploring the Connections between Capital and Gender*. U: E. Estep i N. Enright (ur.), *Class and Librarianship: Essays at the Intersection of Information*. Sacramento, CA: Library Juice Press.; Bird, A., Cannon, B. *From Steam Engines to Search Engines: Class Struggle in an Information Economy*. U: E. Estep i N. Enright (ur.), *Class and Librarianship: Essays at the Intersection of Information*. Sacramento, CA: Library Juice Press.

obrazovanju pristupi iz rakursa informacijske etike, kritičke pedagogije i taktičkih medija, pojavljuju se brojne “fisure” koje otkrivaju i dovode u pitanje stanovišta o “nepriistrasnoj” poziciji profesije, uvriježenim načelima objektivnosti i neutralnosti, iza kojih se nerijetko krije puka službena indiferentnost. Normirani diskurs o neutralnosti, koji je umnogome doprinio stereotipizaciji bibliotekara kao pasivnih medijatora informacija, *mainstream* bibliotekarstvu oduzeo je snažnu komponentu društveno-odgovorne akcije. Ipak, na rubovima profesionalnog diskursa, posebice u periodu turbulentnih društvenih previranja šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, među tzv. *revoltiranim bibliotekarima*, začeti su pokreti koji su politički karakter struke i socio-ekonomski kontekst informacijskog usluživanja suprostavili mitu o neutralnosti. Rekonceptualizacijom tradicionalne profesionalne etike i zagovaranjem intelektualnih sloboda na radnom mjestu pokret kritičkog bibliotekarstva razvijao je strategije kontrakulturalnog otpora i alternativne vizije globalizacije putem promocije socijalnog aktivizma unutar bibliotečke struke. Aktivnosti kritičkih bibliotekara bile su usmjerene na subvertiranje dominantne profesionalne kulture, preispitivanje bibliotečkih kanona, revidiranje bibliotečkih politika, te vrijednosno utemeljivanje na oponiranju svim oblicima cenzure i monopolizacije znanja. Posezanje za prefiksima poput kritičko, progresivno, radikalno, anarhističko ili feminističko bibliotekarstvo, imalo je taktičku ulogu skretanja pažnje na važnost političkog razumijevanja vlastitog identiteta¹¹. Prikupljanje, organiziranje, diseminiranje i objavljivanje izvora za sve informacijski marginalizirane skupine društvenog, kulturnog i političkog života zajednice, a ne samo čitatelje “sigurne, ortodoksne, literature establišmenta” (Berman, 1972), postalo je “okidač” za naglašavanje jaza između profesionalne retorike i realiteta bibliotečkih praksi. Drugim riječima, pokazivanjem skrivanja iza neutralnosti, kao kulturno-elitističke privilegije koja se koristila da bi se izbjeglo suočiti sa političkom prirodom profesije, počinju se razlikovati bibliotekari koji

11 Pored skepse spram institucionaliziranih vrijednosti profesije, kritičko bibliotekarstvo, kako ističe Samek (2013), možemo posmatrati kroz četiri izazovne lekcije deliberativne orijentacije: a) informacijsku pismenost u službi neoliberalizma; b) izazivanje autoriteta; c) emancipatorne prakse; d) angažiranost zajednice; (str. vii).

se konfirmistički podređuju *statusu quo* (vrijednostima dominantne paradigme) od onih koji su se opredijelili za “čitanje” profesije iz njezina korijena, preuzimanjem radikalne odgovornost za potrebe korisnika spram usluživanja vladajućih monopla moći: “istinski profesionalizam implicira evoluciju, ako ne revoluciju; one koji ‘ispovijedaju’ poziv imajući konkretne ciljeve i standarde za unaprijeđenje egzistencije, što neizostavno znači njezino mijenjanje, potresanje i transformiranje” (West, 1972). Bibliotekare rijetko posmatramo u svjetlu revolta spram apolitičnosti, još manje pamtimo kao “zviždače” koji su otkrivali kontinuitete “*šutnje u struci*”, a upravo autocenzura ima široke implikacije na društveno odgovornu javnu misiju “čuvara znanja” budući da se favoriziranjem “sigurne” i “prihvatljive” bibliotečke građe reproduciraju kulturni, ekonomski, politički i društveni interesi establišmenta zbog čega se skrivanje iza neutralnosti slobodno može nazvati javnom neodgovornošću i profesionalnim porazom.

Kako djeluju današnji algoritmi cenzure znaju tzv. “*big-tech* monopolisti uma” (Foer, 2017), čije su sofisticirane tehnike oblikovanja i determiniranja (intelektualne) slobode skrivene u povratnim petljama kibernetičke mašine. Namjesto proizvodnje, algoritamska medijacija, organizacija informacija, akumulacija podataka i upravljanje metapodacima, postaju ključne pretpostavke ekstrakcije profita. Algoritam, kao temeljni element programiranja, postao je ključni instrument računalne transformacije globalnog sela. Korporativni algoritmi ili alati za kodifikaciju društvenosti (O’Neil, 2016) su od mašina načinili “kustose” organizacije i “procjene” statusa relevantnosti informacija, dok diskurs o apolitičnosti i neutralnosti “kulture mašina” (Finn, 2017) omogućuje temelje za reprodukciju društvenih odnosa nejednakosti. Stoga izazov kritičkog bibliotekarstva leži u prokazivanju kvazi-libertarijanske logike digitalnog prosvjetiteljstva, denunciranju monopola mašinske distrakcije, probijanje retorike algoritamske neutralnosti, podizanju svijesti o statusu globalne mašine za distribuciju društvenosti i deregulacije rada za semio-kapitalističku proizvodnju. Drugim riječima, suradnja kognitivnih radnika u autonomnoj akumulaciji kapitala morala bi se začeti iz onoga što izmiče¹² *računarstvenosti*

12 Kako naglašava Franco Berardi Bifo, jedino ono što nije podložno komputaciji – vrijeme, smrt, samopoimanje, strah, nelagoda, zadovoljstvo

(komputaciji) i pretpostaviti svojevrsan digitalni odrast¹³ (*digital degrowth*). Kako odrast nije “kruto oblikovana misaona disciplina, još manje zadana strategija” (Domazet i Dolenc, 2016, str. xiv), dodavanje prefiksa “digitalni”¹⁴ ima taktički efekat akcentuiranja značaja i mogućnosti istraživanja radikalnog vokabulara u domenu bibliotekarstva i novih medija aktualiziranjem praksi postdigitalnog obrazovanja koje bi mogle doprinijeti promišljanjima transformacije društva, uz poseban naglasak na zanemarenu društvenu ulogu biblioteka kao institucija javne odgovornosti. Obzirom da jedan od temeljnih postulata teorije i pokreta odrasta čini svijest o tome da društvene institucije mogu biti drugačije (ibid., xvii), preispitivanje *institucionaliziranih vrijednosti* (Illich, 1980) bibliotekarstva i otkrivanje njegove subverzivne prirode (kao i slabo poznate kritičke, radikalne, progresivne, anarhističke povijesti) političko-ekološkom vokabularu dodaje novu perspektivu, istraživačku temu, kojom

– predstavlja vodeću snagu ljudske evolucije. Vidi: Beraradi, F. B. (2017). *Futurability: The Age of Impotence and the Horizon of Possibility*. London: Verso.

- 13 Odrast (*degrowth*), društveni je pokret u čijem su centru teorijska promišljanja o neodrživosti aktualnog ekonomskog rasta. Kako navode Domazet i Dolenc (2016), ovaj pojam se ponekad odnosi i na cijelu misaonu školu oko koje se okupljaju znanstveni i polemički tekstovi oblikujući svjetonazor koji integrira drugačije razumijevanje prirodno-društvene stvarnosti iskorakom iz dominantnog ekonomističkog, produktivističkog obrasca (str. xii). Budući da temelji studije o digitalnom odrastu stoje na istraživanjima reperkusija automatiziranja informacijskih sistema nastalih iz odnosa uzajamnog djelovanja tehnika i tehnologija organiziranja i upravljanja informacijama (snažne interdisciplinarnosti bibliotečkih i informacijskih znanosti) paradoks odrasta, koji “sa jedne strane, evocira nužnost povratka ‘vertikalnoj’ regulaciji (npr. kolektivni suverenitet), dok je, sa druge, duboko potčinjen paradigmi horizontalizma (istoj onoj koja uokviruje režim odrasta)”, (Romano, 2016) koincidira sa ambivalentnošću glede uloge i mjesta digitalne tehnologije u post-kapitalističkoj tranziciji koje zaokuplja teoretičare i praktičare kritičke digitalne humanistike, kao i bibliotekare-odrastnike koji preispituju ustaljenu paradigmu potrošnje (komodifikaciju znanja), posebice u kontekstu upravljanja digitalnim zajedničkim dobrom.
- 14 Steffen Lange uočava pet područja u kojima se teme zajednica odrasta i diskusije o digitalizaciji prepliću: a) rast i odvajanje ekonomskog rasta od emisija stakleničkih plinova; b) pametna (*smart*) diktatura; c) nejednakost i zaposlenost; d) globalna pravda; e) konvivijalna digitalizacija. Vidi: Lange, S. (2017, 7. juli). Digitalization and Degrowth. *Degrowth-Webportal*. Dostupno na: <https://www.degrowth.info/en/2017/07/digitalization-and-degrowth/>

se društvena uloga bibliotečke i informacijske znanosti (koja otkriva zanemarene simptome rađanja moderne informacijske kulture u odnosu između tehnologije, informacijskih i društvenih sistema¹⁵) reaktualizira i repolitizira u kontekstu tzv. algoritamske kulture digitalnog doba.

U doba demokratizacije mašinskog učenja, naglašava Ed Finn (2017), bez istraživanja povratnih petlji između algoritamskih i ljudskih aktera, tj. algoritamskog učenja/čitavanja kao načina borbe sa inherentnom kompleksnošću računanja i ambigvitom koji proistječe kada se ta složenost presijeca sa ljudskom kulturom (str. 2), ne može biti ni razumijevanja kako spoznajemo stvari, a to zahtijeva kritičke metode humanistike¹⁶. Studije prikupljanja, organizacije, diseminacije i korištenja informacija (dokumentalistika, bibliotekarstvo, informacijske znanosti), posebice njihove povijesti iz kojih možemo razumjeti kako se iz kontinuiteta tehnika i metoda medijacije znanja reproduciraju kulturne forme i društvene norme koje konstituiraju političku ekonomiju zajednice (Day, 2014, str. 83), zapravo su pretpostavka dubinskog razumijevanja aktualnih trendova kibernetičke kontrole budući da su upravo kulturne forme, zajedno sa društvenim normama (od jezika do ukusa), ono što suvremene kompanije poput Googlea nastoje “uhvatiti” i njima tehnički manipulirati (Day, 2014). Obzirom da humanistika baštini dugu tradiciju promišljanja etičkih,

- 15 Preteču “informacijskog doba”, kako objašnjava Ronald E. Day, potrebno je tražiti u dokumentalistici koja je za modernu znanstvenu kulturu imala avangardnu poziciju. Dokumentalistička profesija se pojavljuje kao znanost i praksa, rana informacijska znanost i uslužna djelatnost koja se, historijski gledano, stavljala u službu razvoja moderne znanosti (globalne organizacije moderne). Zahvaljujući francuskoj bibliotekarki Suzanne Briet, učenici Paula Otleta, koja je u članku “Qu’est-ce que la documentation?” uvela pojam indeksnog znaka (*indice*) kako bi imenovala oznake dokumenata, ova bibliografska tehnika nije samo uspostavila ishodišta organizacije i prijenosa informacija već ujedno i postala kulturna tehnika koja je proizvodila modernističku kulturu (Day, 2014).
- 16 “Algoritmi izvode koncepte iz idealiziranog prostora računanja i uvode ih zbrkanu realnost stvarajući u implementaciji kulturne mašine kompleksan skup apstrakcija, procesa i ljudi. Algoritmi uspostavljaju teorijske ideje kroz pragmatične instrukcije uvijek ostavljajući jaz između ta dva aspekta u detaljima implementacije. Implementacijski jaz je najvažnija stvar koju moramo znati jer je upravo to ono što se najčešće pogrešno razumije kada su u pitanju algoritamski sistemi” (Finn, 2017. str. 2.).

političkih i epistemoloških implikacija tehnologije, kritičko bibliotekarstvo i digitalna posthumanistika pretpostavljaju iznimno važna mjesta za artikulaciju prijepora vezanih za aktuelni razvoj znanosti o podacima (*data science*), posebice njezina kooptiranja progresivne, društveno transformativne ideje ekonomije dijeljenja (*sharing economy*). Obzirom da je afirmacija informacijskih znanosti u području dizajna informacijske arhitekture i upravljanja znanjem (*knowledge management, information management*), kao i orijentacija ka računalnim znanostima i matematičari, dovela do potiskivanja tradicionalnih poveznica sa bibliotečkom, kognitivnom i komunikacijskom znanostima, znanja o praksama pohranjivanja, prijenosa i pretraživanja informacija nadalje se podređuju procesima prevođenja aspekata svakodnevnog života u mašinski čitljive informacije – *datafikaciju* kao proces fundamentalne transformacije informacijske ekonomije umreženog društva (Schafer i van Es, 2017). Ovaj prijelaz fokusa sa informacije na podatak indikativan je u kontekstu najrecentnijih formi djelovanja “nevidljive ruke” algoritamskog monetiziranja društvenosti. U baštinu bibliotečke tradicije su upisani kako simptomi rađanja moderne informacijske kulture (dokumentalistika), tako i prijelaz na postindustrijske, automatizirane informacijske sisteme (informacijske znanosti). Stoga, kontinuitet istraživanja tehnika epistemičke transformacije na koji ukazuje Day (2014) – od moderne dokumentalističke tradicije indeksiranja informacija do današnjeg indeksiranja ljudi od strane mašinskih algoritama – za kritičko bibliotekarstvo otvara prostor aktualiziranja odnosa podatkovne etike i politike. Ontološka kritika društvenog algoritma, posthumanistička epistemička reakcija i piratsko-filozofska opozicija (Hall, 2016) koje aktualiziraju pitanja o presjecištima računalnih metoda i tehnološke racionalnosti sa informacijskom medijacijom društvenosti, ujedno obuhvataju i imaginarij novih oblika zajedništva u proizvodnji i cirkulaciji znanja koje se supostavljaju neofeudalnom karakteru umrežene stvarnosti. S tim u vezi, s pravom bismo se mogli zapitati: “ako su novonastale forme tehnoznanstvenog znanja oblikovane rasutim, elektronskim, komodificiranim vokabularima transnacionalnih ekonomija, kako se aktivisti i znanstvenici mogu efikasnije uključiti u stvaranje poveznica između historije, teorije i suvremenih praksi?” (Philip, 2008, str. 243). Iz vizure kritičkih bibliotečkih

i informacijskih perspektiva, zajednički karakter novih taktika solidarnost infoproleterijata¹⁷ (Wark, 2006) osim razumijevanja potencijala dislociranosti struke u mikropolitiku otpora, na koje ova knjiga jednim dijelom hoće ukazati, ujedno reaktualizira i pitanja o kapijama upravljanja znanjem.

Prvo poglavlje knjige ukazuje na značaj poveznica bibliotekarstva sa kritičkom teorijom, kritičkom pedagogijom, informacijskom etikom te napominje često zanemarene društvene aspekte uloge bibliotekara u informacijskom i medijskom opismenjavanju korisnika, posebice u kontekstu osvještavanja o tehnološkoj neutralnosti. Drugo poglavlje akcentuira mjesto informacijske mašine u upravljanju i filtriranju informacija, svojevrsan umreženi hibris digitalizma predvođen pojmom disrupcije. Treće poglavlje podcrtava rastuću ulogu algoritamske medijacije za nastanak tzv. podatkovnog društva, novonastali suverenitet skrivene globalne infrastrukture baze podataka u kojoj je podacima dodijeljeno kategoričko značenje bez naše izravne dozvole i znanja, te ustanovljen novi oblik eksploatacije utemeljen na asimetriji informacijske razmjene. U četvrtom poglavlju se naglašava pozicija taktičkih medija, hakerske etike i teorije zajedničkih dobara iz koje bibliotekari mogu reaktualizirati i repolitizirati kontrakturne forme identiteta u kontinuitet postdigitalnog otpora. Peto poglavlje razmatra mogućnosti dekonstrukcije metodologije otvorenosti u kontekstu postdigitalne humanistike. Završno poglavlje nastoji objediniti heterogenost diskursa kako bi se izbjegla tzv. “kolonizacija s ljubavlju” (Lukić, 2016), dokidanje humanističke tradicije (bibliotekarstva) u podatkovnim znanostima. Podatkovna znanost (*data science*) je brzorastuće interdisciplinarno područje proisteklo iz tzv. uspona paradigme velikih podataka, koje je, između ostalog, postavilo nove profesionalne zahtjeve

17 Kako objašnjava M. Wark (2006), hakerska klasa (infoproleterijat), koja stoji nasuprot nove vladajuće klase tzv. vektoralista, u stanju je koristiti vektore informacija nezavisno od vlasništva, ali zavisno od znanja: “dok kapitalistička klasa vidi obrazovanje kao sredstvo za određenu svrhu, vektoralistička klasa ga vidi kao svrhu po sebi. Ona vidi prilike da obrazovanje pretvori u zasebnu profitabilnu industriju, temeljenu na osiguravanju intelektualnog vlasništva kao oblika privatnog vlasništva. Ona nastoji privatizirati znanje kao resurs, upravo kao što privatizira znanost i kulturu, ne bi li osigurala njihovu oskudnost i njihovu vrijednost” (str. 66).

i korisnička očekivanja. Iako bibliotekare i informacijske stručnjake tradicionalno vežemo za vještine organiziranja i upravljanja znanjem, očekivati da oni, preko noći, postanu inženjeri usmjereni na procese proizvodnje novog znanja (softverskom transformacijom podataka), onemogućuje njihovo situiranje u razumijevanje novonastalog odnosa informacijskih potreba korisnika, mašinskog upravljanja i kuriranja podataka, kao i artikuliranje društvene odgovornosti spram etičkih prijedora proisteklih uspostavam tzv. podacima upravljano društva (*datafied society*).

Ova studija, dakle, nema namjeru samo dovesti u pitanje recentni iskorak discipline i struke u komunikacijsku kulturu mašinskog učenja vođenog podacima, kao ni rastuću akademsku zajednicu tehno-adepta, jednako tako ni odati puku privrženost skepsi spram koncepta informacionalizma, već, naprotiv, potvrditi kako se bez istraživanja retorike tehnološke neutralnosti normira i automatizira *status quo*: hram je mrtav, živio hram. Biblioteke najvjernije zrcale, čuvaju i prenose iskustva ljudskog postojanja, one su *tehnologija kulture* (Osburn, 2009), i nimalo slučajno, kao najprisutniji i najdugovječniji simbol etike nekomodificiranog znanja, pojavljuju se na gotovo svim velikim protestnim okupljanjima protekle decenije, od “People’s Library” Occupy Wall Street pokreta, u njujorškom Zuccotti parku, do pokreta indignadosa na madridskom trgu Puerta del Sol: “biblioteke izražavaju skup vrijednosti usklađenih sa vrijednostima do kojih oni koji protestiraju duboko drže” (Tufekci, 2017, str. 91.). Odustajanjem od čitanja i razumijevanja nevidljivog dizajna infrastrukture mašinske, metapodatkovne društvenosti, drugim riječima, podnošenjem ostavke etici bibliotečkih i informacijskih studija, pristaje se biti proizvodom kapitalističke žudnje da se informacija komodificira (Enright, 2011). Ako je Gutenbergova galaksija nestala u (novim) medijima, onda nas je njihova poruka obuhvatila i porobila tehno-pozitivističkim narativom monetizacije našeg subjektiviteta (privatnosti). Drugim riječima, kolaps znanja na putu od knjige do samomisleće mašine, koji bismo mogli nazvati informacijskom disrupcijom, komunikacijskom kontingencijom¹⁸, eufe-

18 Znanstveno-komunikacijski vokabular liberalne demokracije, prosvjetiteljskog racionalizma, prema Rortyjevim riječima, postao je zapreka očuvanju i napretku demokratskih društava. Stajalištem da je

mizam je za korporativnu, računalnu teokraciju, podatkovno idolopoklonstvo koje neoliberalno društvo vidi (prodaje?) kao svoju retro-avangardnu inovaciju. Kada svi budemo “priopćeni”¹⁹, kako je to pisao Walt Whitman²⁰, tj. kada svako postane svoj vlastiti medij i nastane komunizam mašina inteligentnijih od nas (Tiqqun, 2001), moći će nas iznenaditi tek “analogno kao način medijacije koji uvijek ostaje unutar realnog” (Galloway, 2017). Pod uvjetom da opstane ona šačica čuvara i prenositelja znanja, “ljudi-knjiga”²¹, čudaka koji urlaju u divljini, obuzeti srećom nalik onoj koja vlada u necenzuriranoj biblioteci²².

braniti “objektivne moralne vrijednosti”, temelje liberalnog društva, moguće tek u jeziku redeskripcije Rorty hoće naglasiti kako je preispisivanje liberalne kulture ujedno i nada da se kultura kao cjelina može “poetizirati”, a ne “racionalizirati”. Vidi: Rorty, R. (1995). *Kontingencija, ironija i solidarnost*. Zagreb: Naprijed. str.61.

- 19 Vidi znanstveni rad Hrvoja Jurića (2014) u kojem autor ističe proročanski sadržaj pjesme američkog pjesnika, novinara i političkog aktiviste Walta Whitmana u kontekstu koji sugerira promišljanje razvoja modernih medija u sprezi sa pitanjima tehnologije, politike i ekonomije.
- 20 “Oni će se pojaviti u Državama, Oni će predočiti Prirodu, zakone, fiziologiju, i sreću, Oni će razjasniti Demokraciju i kozmos, Oni će biti hranjivi, zaljubljeni, pronicavi, Oni će biti potpune žene i muškarci, njihovo držanje mišićavo i podatno, njihovo piće voda, njihova krv čista i bistra, Oni će silno uživati u materijalizmu i prizoru proizvoda, oni će uživati u prizoru govodine, drvene građe, žita, velikom gradu Chicagu, Oni će se izvjestiti da idu u javnost, da postanu govornici, Moćan i milozvučan bit će govor njihov, pjesme i građa pjesama proisteci će iz života njihova, tvorc i izumitelji oni će biti, Iz njih i njihova djela pojavit će se božanski priopćavatelji, da priopće evanđelja, Ličnosti, događaji, osvrtnanja na prošlost bit će priopćeni u evanđeljima, stabla, životinje, vode bit će priopćeni, Smrt, budućnost, nevidljiva vjera, svi će biti priopćeni.” Vidi: Whitman, W. (2002). *Vlati trave*. Zagreb: Meandar. str. 611.
- 21 “Skitnica izvana, a biblioteka iznutra”. Vidi: Bredberi, R. (2015). *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna. str. 159.
- 22 “Happiness in uncensored library” je natpis koji je preko svojih grudi nosila Celeste West pozirajući pred kamerom bibliotekara Dennisa Manessa za Udruženje bibliotekara Javne biblioteke San Francisca. Fotografija je objavljena u časopisu *Synergy* i poklonici kritičkog bibliotekarstva je prepoznaju kao simbol kontrakulturnog otpora. Vidi: West, C. (2010). Introduction: Revolting Librarians Rides Again (from Revolting Librarians Redux, 2003). U M. Lang, K. R. Roberto i T. Samek (ur.), *She Was a Booklegger: Remembering Celeste West* (str. 221-234). Duluth, MN: Library Juice Press.

Ka pedagogiji kritičkog bibliotekarstva

*“Nije riječ o tehnologiji. Riječ je o kreiranju značenja.
Nije riječ o pronalaženju izvora. Riječ je o razumijevanju.
Nije riječ o vještinama. Riječ je o identitetu i vezama.
Nije riječ o osobnom uspjehu. Riječ je o uključivanju u društvo koje
vrednuje pravdu.*

*Nije riječ o pronalaženju i korištenju informacija.
Riječ je o prakticiranju slobode.”²³*

BARBARA FISTER

“Tijelo kapitalizma živi i diše jednu riječ: posjedovanje.”²⁴

CELESTE WEST

Informacijsko društvo, postindustrijska metateorija nastala apropiacijom marksizma, kibernetike i mekluanizma (Barbrook, 2007), imala je za posljedicu afirmaciju trijumfa pozitivističke metodologije i liberalne ekonomske doktrine. U periodu između 1950. i 2000. godine, informacijsko društvo se ozbiljuje kao vojna mašinerija, državni plan američke političke i ekonomske dominacije objedinjene kroz društvene i znanstvene dogme kibernetičkog fordizma, te se, kako primjećuje Richard Barbrook, pretvaranjem McLuhanizma u respektabilnu akademsku teoriju konvergencija medija, komunikacija i raču-

23 Fister, B. (2013, 26. august). Practicing Freedom in the Digital Library | Reinventing Libraries. *Library Journal*. Dostupno na: https://lj.libraryjournal.com/2013/08/future-of-libraries/practicing-freedom-in-the-digital-library-reinventing-libraries/#_

24 West, C. (2010). Foreword: The Actualization of Desire (from *Lesbian Polyfidelity*, 1996). U M. Lang, K. R. Roberto i T. Samek (ur.), *She Was a Booklegger: Remembering Celeste West* (str. 211-220). Duluth, MN: Library Juice Press.

narstva kroz neoliberalnu politiku Mreže ustoličila kao vodeća sila društvene evolucije. Naime, ideologija informacijskog društva je, nakon pada Berlinskog zida, postala dominantan obrazac izgradnje globalne postindustrijske utopije prema kojoj svaki sektor ekonomije, politike i društva treba biti reorganiziran prema modelu kibernetičkog neoliberalizma. Ideološka ortodoksija nove informacijske ekonomije neoliberalnog mcluhanizma, sublimirana intelektualnom fetišizacijom informacija, postala je samoreproducirajuća apstrakcija tehnološkog determinizma²⁵. Barbrookovo razotkrivanje “društva znanja” kao sofisticirane američke verzije historijskog materijalizma u formi post-političkog, informacijsko-komunikacijskog fetiša, otkriva kako je socijalna politika informacijskog društva imala za cilj namjesto klasne borbe osigurati globalnog politički konsenzus u obliku klasnog kompromisa. Suvremene digitalne tehnologije je tako nužno sagledavati u dijalektičkom odnosu čovjeka i stroja, uvjetovanosti koja ne samo da oblikuje političko-ekonomsku realnost umreženog doba (tzv. platformski kapitalizam), već i kroz samu transformaciju društvenosti budući da konektivnost i interaktivnost postaju izvorište mašinski kodirane vrijednosti budućnosti. Dekonstrukcija *Kalifornijske ideologije*²⁶, defetišizacija mcluhanizma (Barbrook, 2007), nameće se tako kao početna tačka kritike tehnološke emancipacije, globalno prihvaćenog narativa radikalne utopije nastalog mješavinom kibernetike, tržišne ekonomije i kontrakturnog libertarijanstva.

- 25 Prema Barbrooku ideologija mcluhanizma je zbog svoje političke fleksibilnosti dobila svoje potomke sedamdesetih godina među liberalima koji mcluhanizam populariziraju ekonomskom interpretacijom, a osamdesetih godina među postmodernistima koji oblikuju svoju verziju “master teorije” kroz kulturalne studije (kreirajući dihotomiju neoliberalni mcluhanizam - kiberkomunizam). Vidi: Barbrook, R. (2007). *Imaginary Futures: From Thinking Machines to the Global Village*. London: Pluto Press.
- 26 Ideologija Silikonske doline u kritici kiberlibertarijanstva poznata je pod imenom “Kalifornijska ideologija”, Andy Cameron i Richard Barbrook su je opisali kao mješavinu kibernetike, tržišne ekonomije i kontrakturnog libertarijanstva, tj. novu vjeru koja je proistekla iz bizarne fuzije kulturalnog bohemstva San Francisca i *high-tech* industrija Silikonske doline. Vidi: Barbrook, R., Cameroon, A. (1996). *The Californian Ideology. Science as Culture*, 6(1), 44-72. doi: 10.1080/09505439609526455

Neoliberalnu ekonomizaciju života danas ne bismo smjeli tumačiti tek kao puku moć kapitala, već nadasve kao oblik racionalizacije društvenih praksi prema biznis modelu koji nastaje transformacijom umrežene komunikacije u “platformsku” društvenost. Recentnu kritičku teoriju potrebno je zbog toga aktualizirati problematizacijom režima računarstvenosti (*computationality*) koja ima središnju ulogu u hegemoniji komunikacijskog kapitalizma. Historijski razvoj mašinske paradigme se iskazuje kroz prijelaz kognitivnog u računarstveni kapitalizam centraliziranih oblika mašinske inteligencije tj. procesa kojim mašinska inteligencija zamjenjuje kompleksnu podjelu mentalnog i materijalnog rada²⁷, akumulirajući ljudsku inteligenciju u podatkovnim centrima (Pasquinelli, 2015a). Poredak epistemičke moći tzv. računarstvenog kapitalizma društva metapodataka, kako ističe Matteo Pasquinelli (2015a), izvire iz algoritamskog upravljanja koje se odvija (modelira i izvršava) prepoznavanjem obrazaca (*pattern recognition*) i otkrivanjem anomalija (*anomaly detection*). Računarstvo je, pojašnjava M. Pasquinelli (2016), sekulariziralo ljudski um samo kako bi ga industrijaliziralo i automatiziralo, drugim riječima, podvrglo dominaciji kapitala budući da je informacijska mašina *de facto* meta-informacijski relej za akumulaciju valoriziranih informacija, ekstrakciju metapodataka, izračun mrežnog viška vrijednosti i implementaciju mašinske inteligencije (Pasquinelli, 2015b). Praćenje dobrovoljno dijeljenih privatnih informacija generira “banke podataka bio-genetskih, neuralnih i posredovanih informacija o pojedincima koje danas čine istinski kapital... ‘Rudarenje podataka’ uključuje prakse profiliranja kojima se identificiraju različiti tipovi karakteristika te ih se izdvaja kao strateške mete za investiranje kapitala” (Braidotti, 2013, str. 66). Paradigmatski prijelaz sa tehnika racionalnog upravljanja na tzv. emocionalni menadžment (Byung-Chul, 2017, str. 57) postavio je osnove za dobrovoljnu samoeksploataciju u digi-

27 Kako tvrdi Pasquinelli (2015a), kontinuiranom bifurkacijom mašinskog reda: “rad se razračvao na energiju i informaciju, informacija na podatak i metapodatak, metapodaci na obrasce i vektore, itd... Ove su bifurkacije prouzrokovale fundamentalan epistemički pomak. Primjerice, prijelaz sa industrijske političke ekonomije na kibernetičku matematizaciju i digitalizaciju, a danas na sofisticiranu topologiju podtakovnih stabala. Ustvari, danas diskutiramo o pojavi kompleksnog topološkog prostora sa idejama algoritamske vladavine i računarstvenog kapitalizma”.

talnom panoptikonu. Konačno, sveprisutnost kvantifikacije, koju vidimo u trendovima prikupljanja, analiziranja i vizualne reprezentacije živog kapitala u formi podataka, čija algoritamska autoritarnost gradi nove epistemičke vrijednosti, postala je metodologija sofisticirane, gotovo neprozirne, mašinske totalitarizacije koju osigurava besplatan, digitalni rad (Terranova, 2000)²⁸.

Iznoseći svoja zapažanja o vrijednostima proučavanja historije bibliotekarstva, Jesse Shera je još prije pedeset godina napomenuo kako svaki put kada je društvo zbunjeno pitanjima u kom se smjeru hoće razvijati, funkcija biblioteke prestaje biti jasno definirana. Svaka veća promjena društvenog ideala rezultirala je mogućnostima i prilikama da se uloga i funkcije biblioteka usklađuju prema značenju informacije kao društvene potrebe. Tranzicija ka informacijskom društvu i umreženom znanju biblioteke i bibliotekare stoga nije samo dovela do konfuzije kada je u pitanju prilagođavanje imperativima informatizacije (kako bi se organizacijom i pristupom elektronskim izvorima zadovoljile informacijske potrebe nove generacije korisnika), već je struku također suočila sa važnostima promišljanja zadaća biblioteka da se kao institucije demokratske odgovornosti zalažu za izgradnju otvorenog društva te iskazuju vjerodostojnost osiguravanjem slobodnog pristupa informacijama, braneci, poštujući i prepoznajući inkluzivne, pluralističke, nediskriminatorne principe življenja u pluralnom građanskom društvu. Dok je u prošlosti postojala jasna distinkcija između etičkih problema vezanih za štampane medije i kredibilitet referentnih izvora, informacijsku etiku danas karakterizira multidisciplinarna i interdisciplinarna istraživačka konvergencija (informatika, bibliotečka i informacijska znanost, filozofija, pravo, menadžment itd.), sa posebnim akcentom na kompjuterskoj etici (kiberetika)²⁹. Istraživanja Rafaela Capurra (2003)

28 Realitet današnjeg kontinuiranog prikupljanja i procesuiranja tzv. velikih podataka, koji nose otiske naših navika i naklonosti, Tiziana Terranova je još prije skoro dvadeset godina opisala kao strukturalnu logiku kulturalne ekonomije kasnog kapitalizma.

29 Važno je napomenuti kako je Capurro (2007) je u svojim radovima primijetio da je u kontekstu današnjeg globalnog informacijskog društva opasno tvrditi da temelji informacijske etike leže isključivo u tradiciji Zapada. Capurro naglašava kako je za istinski dijalog sa etičkim vrijednostima u multikulturalnom informacijskom društvu nužno razumjeti kako je

u području informacijske etike – razumijevanje umreženih struktura moći, političke dvoznačnosti informacijsko-komunikacijske tehnologije, digitalnog jaza, tehnološke kolonijalizacije, kulturne otuđenosti, oligarhijske informacijske kontrole, od iznimnog su značaja za društveno-odgovorne prakse bibliotekara na šta ih obavezuju sami temelji profesije, koje M. Gorman (2000) naziva neprolaznim vrijednostima. Ako bibliotekarstvo sagledamo u duhu ekonomskog komunitarizma (solidarnosti dijeljenja zajedničkih resursa zajednice) i građanskog liberalizma (otvorenosti prema intelektualnim slobodama i borbi protiv cenzure), marginaliziranje socijalno-epistemoloških zadaća struke (proizvodnja i distribucija javnog znanja), kao i zapostavljanje njene suštinske političke misije da oponira sveopćoj komodifikaciji (informacija, kulture i znanja) vodi ka njezinoj neizbježnoj instrumentalizaciji, tj. pretvaranju u dekontekstualiziranu uslužnu djelatnost. U koordinatama tehno-kapitalističke (de)regulacije (obilježene kibernetičkim totalitarizmom, komercijalnim nadziranjem, tehnološkim fetišizmom, semiotičkim kapitalizmom itd.) bibliotekarstvo, kao uostalom i gotovo cjelokupna javna sfera, biva označeno tzv. postpolitičkim determinizmom. Činjenica da bibliotekari ovim procesima nisu poklanjali dovoljno pažnje omogućila je da prazne metafore o informacijskom dobu, kako to primjećuje Michael Gorman (2000), skrenu njihov fokus sa istraživanja socijalne prirode informacija na nekritičku implementaciju tehnoloških inovacija, ostavljajući isuviše malo prostora promišljanju posljedica ovakvih trendova (str. vii). Ipak, kako su biblioteke i subjekt i objekt ideološke borbe, kultiviranje misije socijalne odgovornosti u digitalnom dobu za bibliotekare postaje okosnica njihove buduće održivosti, posebice kroz reaktualizaciju imperativa služenja javnom dobru (D'Angelo, 2006). Informacija se više nego ikada ranije tretira kao resurs koji treba eksploatirati na isti način kako se nekada radila industrijska eksploatacija materijalnih resursa. Pozitivističko vezivanje pojma informacije za ono što se može izmjeriti, kvantificirati bitovima, pa onda kao digitalna informacija uz minimalne marginalne troškove

pogrešno vezivati se isključivo za Zapad budući da druge kulture također imaju svoja kulturološka uporišta za etička promišljanja pa samim tim i osnove za rješavanje etičkih dilema koja mogu biti u potpunosti drugačije nego one koju nude zapadna društva (str. 21-38).

i bez gubitka na kvaliteti neograničeno kopirati i jednostavno distribuirati, istisnulo je povezanost informacije sa kontekstom – informacija je ostala lišena odgovornosti da znači. Kako pojašnjava Ronald E. Day (2001), tek je uz razumijevanje informacije kao retoričke geste moguća kritika predstavljenog znanja, ali i samog koncepta informacije u tom današnjem smislu. Zadaća hermeneutičke fenomenologije i epistemologije informacijske znanosti, kao ishodištâ informacijske etike, je stoga u proučavanju porijekla, mogućnosti i granica informacija, proučavanju odnosa između znanja i informacija, a u konačnici i posljedica instrumentalizacije simboličke djelatnosti. Informacije ne pretražujemo samo intelektualno već i egzistencijalno, a ta dvostrukost, kako naglašava R. Capurro (1996), zahtijeva kako tumačenja prirode i porijekla znanja, njegova smisla i značenja, tako i interpretaciju socijalne prirode informacija koji egzistiraju u formi strukturiranog i organiziranog znanja posredovanog tehnologijom. U svijetu određenom podacima, dakle svijetu u kojem je čovjek izgubio neposrednost iskustva, podaci postaju oblik kojim se stvarnost istodobno zamišlja i posjeduje kao proizvod konceptualizacije i komunikacije: budući da su podaci izvor spoznaje – *metaznanje* – dvojakost njihovog mišljenja (kao stvarnosti i kao prošlog znanja) onda također zahtijeva i njihovo dvojako vrednovanje i promišljanje³⁰. Informacijski sistemi su također smješteni u različite društvene kontekste, stoga informacijski procesi nužno moraju uključivati retorička, etička i politička pitanja, zbog čega R. Capurro (2003a) u fokus etike informacijskog društva postavlja čovjeka namjesto *homo informaticusa* (mašine za procesiranje informacija), ustvrđujući kako je naše korištenje informacija, tehnologije i medija smješteno u mrežu značenja uslijed višestrukosti odnosa koje orijentiraju smisao, čime je, posljedično, uvjetovan i sam hermeneutički obrat paradigme informacijskih znanosti. Sugerirajući značaj odmaka od problematičnih konceptualnih dvoznačnosti koje se vežu uz pojam informacija³¹ R. Capurro (2003b) zagovara istra-

30 Capurro (1996) slijedeći Foucaultovu ideju “tehnika sebstva” predlaže etiku samoorijentiranja kroz sljedeća četiri principa: 1. suradnja sa drugima; 2. otvorenost i relacionalnost; 3. višestrukost perspektiva; 4. ekologija uma.

31 Informacija je a) fragmentarna (znanstvena racionalnost gubi svoj primat, te se priznaje kako fragmentirana informacija reducira znanje na dijelove, te na taj način originalna kontekstualnost nestaje, postaje neizrečena), zbog čega znanje doslovno postaje djelomično, u potpuno-

živanja poruka i njihovih prenositelja³² kroz “specifična istraživačka područja, od akademskih, profesionalnih, do popularnih diskurzivnih zajednica i njihovih praksi kreiranja znanja?” (ibid.)

Tradicionalni koncepti pismenosti, učenja i znanja, procedure i prakse koje se provode u bibliotekama, prema zapažanju Cashule Kapitzke (2003), neadekvatno pojašnjavaju aktualne socijalne, kulturne i ekonomske okolnosti, te je većina praksi informacijskog opismenjavanja nedostatna usljed: a) modernističkih presupozicija; b) nedostatka politizirajuće kritičnosti; c) zanemarivanja implikacija novih tehnologija po znanje. Drugim riječima, koncept informacijske pismenosti i pedagoški rad bibliotekara se tretira ahistorijski, atomistički i mehanicistički (Gregory i Higgins, 2013). Elisabeth Pankl i Jason Coleman (2010) tvrde kako je fundamentalni problem aktualnih obrazovnih sistema njihova uronjenost u pozitivističko nasljeđe koje od prosvjetiteljstva naovamo sugerira dominaciju uvjerenja i praksi kako je validno znanje objektivno, empirijsko i statično, te da se, shodno tome, bez osvještavanja značaja kritičke pedagogije i njezinog inkorporiranja u metodologiju bibliotečkog, informacijskog podučavanja ne mogu kreirati osnove za iskustvo učenja i saznavanja u kojem bi etika i estetika bile primarne vodilje edukativnog procesa. Društvene znanosti, podjednako kao i stručne zajednice bibliotekara, dominantno su oblikovane pozitivističkim konceptom znanja, značenja i komunikacije, iako

sti ovisno o referentnom okviru onoga koji saznaje; b) zajednička (informacija kao nešto bazično ljudsko što bi trebalo biti svima dostupno) i c) medijativna (odbacivanjem ideje da je znanje nešto odvojeno od subjekta saznavanja pojam medijacije se uvodi kao činjenica da je informacija dio samog medija). Vidi: Capurro, R. (2000). *Hermeneutics and the Phenomenon of Information*. U C. Mitcham (ur.), *Metaphysics, Epistemology, and Technology. Research in Philosophy and Technology* (str. 79-85).

- 32 Angeletika (*angeletics*) je interdisciplinarna teorija poruka kojom se stavlja fokus na istraživanje procesa njihova prenošenja te ulogu sučelja i medijatora – ljudi, tiska, kiberprostora – u tom procesu medijacije. Prema Cappurou (2003b) “ključno je pitanje je znati zašto, kada i kako su neke forme kao poruke prihvaćene ili odbijene od strane primatelja i kako se primatelj pretvara u pošiljaoca”, odnosno pretpostaviti tzv. angeletički krug razumijevanja problema “koji se tiču porijekla, krajne svrhe, sadržaja, struktura moći, tehnika i sredstava difuzije, načina života, historije poruka i njihovih prenositelja, kodiranja i interpretiranja, te psiholoških, političkih, ekonomskih, estetskih, etičkih i religijskih aspekata.”

na njemu više nije moguće adekvatno karakterizirati i strukturirati iskustvo interakcije kao ni oblikovati suvremene diskurzivne prakse. Iz tog je razloga prijelaz ka postmodernoj, digitalnoj epistemologiji ugaoni kamen promišljanja i preoblikovanja tradicionalnih pojmova bibliotečkog diskursa: biblioteke, bibliotečke informacije, bibliotekara, korisnika i konteksta. Gary Radford (1998) pokazuje kako je na tragu Foucaultove misli jedan dio akademskih istraživača bibliotekarstva (Harris, 1993.; Thomas, 1996.; Tuominen, 1997.; Budd, 1997.) uspio povezati, izdvojiti i prikazati negativne tenzije i stereotipe u bibliotekarstvu kao rezultat pozitivističkih epistemoloških fundamenata koji su obilježavali domen bibliotečkih znanosti. Biblioteka se, naime, često poima kroz metaforu reda i racionalnosti (brižljivo čuvana utvrda, tj. hram znanja), iz čega su izvedeni brojni stereotipi bibliotekara kao čuvara uspostavljenog, racionalnog poretka. U takvoj konstelaciji, korisnika se doživljava kao onog koji prijeći dosezanje apsolutnog reda u biblioteci, a cirkuliranje tekstova se percipira kao unošenje nereda u uspostavljeni poredak. Drugim riječima, svaki potencijalni korisnik organiziranih informacijskih resursa postaje remetilački faktor, "Drugi" od koga se strahuje, te je takav model korisnika, utemeljen na pozitivističkoj epistemologiji, kako ističe G. Radford, formirao moderno bibliotečko iskustvo vođeno vrijednostima reda, kontrole i zabrane. Konsekventno pozitivističkoj logici, ideal uspješnog funkcioniranja biblioteke tako predstavlja odustvo korisnika, a ako i postoji pokušaj korisnika da dođe do informacije, onda to iskustvo ne može biti drugačije do traumatsko (Radford, 1998).

Malo je poznato da je kritika institucionalne moći u bibliotekarstvu prisutna još od 1930. godine kada su bibliotečki aktivisti tražili od Američke asocijacije bibliotekara (ALA) snažnije orijentiranje na problematiku uvažavanja ne samo korisničkih već i intelektualnih sloboda samih bibliotekara. Šezdesetih godina prošlog stoljeća, na insistiranje bibliotekara-aktivista, čak se i izravno tražilo od tog strukovnog društva da funkcionira demokratičnije, te postane otvorenije za potrebe bibliotekara, a ne isključivo institucija (Samek, 2004). Osnivanjem Savjeta progresivnih bibliotekara (Progressive Librarians' Council) ujedinjeni su glasovi onih koji su zagovarali i tražili promjene u strukovnom društvu fokusiranjem na problematiku slobod-

de izražavanja, te je na godišnjoj konferenciji ALA u Kansasu 1968. godine predstavljena i peticija kojom se tražilo formiranje Okruglog stola o društvenoj odgovornosti (Social Responsibilities Round Table – SRRT). Godinu dana kasnije ALA je i osnovala taj komitet, čime je počela sa djelovanjem radna grupa u čijem je fokusu bila problematika bibliotečkog obrazovanja, intelektualnih sloboda, uključivanja manjinskih zajednica u biblioteke, status afroameričkih bibliotekara, otkrivanje alternativnih izdavača, formiranje bibliotečkog sindikata itd. Na formiranje generacije kritičkih bibliotekara snažan utjecaj su imali Sanford Berman, koji je svojim radom u domenu radikalne katalogizacije među prvima isticao koegzistenciju aktivizma i bibliotekarstva, i Celeste West, feministička bibliotekarka gradske biblioteke San Francisca³³. Fokusiranjem na stvarne potrebe korisnika, a ne slijepo slijeđenje standarda Berman³⁴ i

- 33 Kasnih šezdesetih Referalni Centar Bay Area (BARC – Bay Area Reference Center) Javne biblioteke u San Franciscu započinje izdavanje mjesečnika nazvanog *Synergy* kako bi se diseminirale informacije o sadržajima nekomercijalnih izdavača. Urednica časopisa *Synergy* C. West aktualizira problematiku sistematskog prikupljanja i organiziranja alternativne i disidentske građe te društveno odgovorne uloge bibliotekara u promoviranju izdanja malih izdavača kreiranjem tzv. indeksa alternativne štampe. *Synergy* prestaje sa radom šest godina kasnije, pod prijetnjom federalne cenzure, međutim ovo iskustvo postaje “okidač” za promjenu načina razmišljanja o profesiji i uspostavlja poveznice među bibliotečkim aktivistima kroz ideju slobode bibliotečkog izdavaštva. Vidi: Lang, M., Roberto, K. R., Samek, T. (ur.). *She Was a Booklegger: Remembering Celeste West*. Duluth, MN: Library Juice Press.
- 34 Sandy Berman 1971. godine piše knjigu *Prejudices and Antipathies* kojom ukazuje na pristrane, anahrone, diskriminatorne (rasističke, seksističke itd.) predmetne odrednice kataloga Kongresne biblioteke. Danas ovaj umirovljeni bibliotekar, “otac” radikalne katalogizacije, i dalje vodi spisak predmetnica koje još uvijek nisu našle svoje mjesto u katalogu Kongresne biblioteke (potcrtavajući u popratnom pismu novoj direktorici Kongresne biblioteke, Carli Hayden, inače prvoj Afroamerikanki na čelu ove institucije, kako korisnici Kongresne biblioteke pretražuju katalog prema deskriptorima koji se još uvijek ne nalaze u predmetnim odrednicama): masovno hapšenje, demokratski socijalizam, krađa nadnica, poricanje nauke, antivakcinalni pokret, holokaust nad američkim Indijancima. distribucija pornografskog sadržaja iz osvete, Robin Hoodovsko opozivanje, privilegij bijelog čovjeka, seksualne radnice, industrijsko zagađenje, moralna povreda, profitno socijalno poduzetništvo, opasnost od stereotipizacije, ratno profiterstvo, socijalno orijentirano investiranje,

West³⁵ ustanovljavaju konture kontrakulturalnog bibliotekarstva povezujući ga sa društveno odgovornim, radikalnim profesionalnim djelovanjem (Samek, 2000). Objavljivanje radova na društveno osjetljive teme (rodna neravnopravnost, sloboda govora na radnom mjestu, feminističko izdavaštvo, alternativno obrazovanje itd.) kulminira 1972. godine kada Celeste West i Elizabeth Katz osnivaju prvu bibliotečku izdavačku kuću “Booklegger Press” koja je bila obilježena radikalnom opoziciom uspostavljenim bibliotečkim praksama. Alternativnu bibliotečku filozofiju američkog bibliotekarstva, borbu za intelektualne slobode i slobodu bibliotečke štampe, predstavila je kulturna antologija *Revoltng Librarians*³⁶, zbirka provokativnih eseja kojima se iz različitih perspektiva problematizirala dominantna profesionalna kultura. Istražujući historijske korjene kritičkog bibliotekarstva u SAD, Toni Samek (2000) iznosi hronologiju konceptualizacije etosa intelektualnih sloboda koja predstavlja okosnicu aktualiziranja progresivnog identiteta bibliotekara

ratovanje dronovima, poricanje genocida nad Armenima, rock muzika mržnje, muška privilegiranost, univerzalni dohodak, efektivni altruizam, antropocena, klasna diskriminacija pri kreditiranju, evolucionarna medicina, evolucionarna psihijatrija, sekularno roditeljstvo, kritičko bibliotekarstvo, anarho-feminizam itd. Vidi: Berman, S., Gross, T. (2017). Expand, Humanize, Simplify: An Interview with Sandy Berman. *Cataloging & Classification Quarterly* 55(6), 347-360. Dostupno na: http://repository.stcloudstate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1061&context=irs_facpubs

- 35 U reizdanju antologije “Revoltng Librarians Redux” iz 2003. godine, u uvodniku “Revoltng Librarians Rides Again” C. West ispisuje sjećanja na začetke poketa kritičkog bibliotekarstva koji su stremili učiniti vidljivom *grassroot* scenu, postati “Arijadnina nit kontrakulture i nezavisnoga izdavaštva”, te artikulirati otpor protiv “izdavačke plutokracije”: “.te masne svinje moći (militarizam, autoritarnost, konzumerizam i elitizam) pljačkaju zajednicu brže nego što se o tome možete informirati. No, jesu li biblioteke oslobođene zone? Ne, ukoliko su biblioteke slugе i dobavljači Readers Digest \$tatus Quo tiska. Radikalni bibliotekari moraju otkupljivati izdanja nezavisnih izdavača, onih koji objavljuju marseljezu različitih frontova oslobođenja.” Vidi: West, C. (2010). Introduction: Revoltng Librarians Rides Again (from Revoltng Librarians Redux, 2003). U M. Lang, K. R. Roberto i T. Samek (ur.), *She Was a Booklegger: Remembering Celeste West* (str. 221-234). Duluth, MN: Library Juice Press.
- 36 Booklegger Press je u tri godine, gotovo bez ikakve promocije, prodao 15 hiljada primjeraka antologije “Revoltirani bibliotekari”. Nakon cenzuriranja magazina Synergy postaje sasvim jasno kako bez organiziranja bibliotečkog izdavaštva borba za intelektualne slobode nije moguća.

čije sustavno marginaliziranje i/ili prešućivanje svjedoči ne samo o nedostatku intelektualne radoznalosti u užem institucionalnom (profesionalnom) kontekstu već i o dinamici ideološke dominacije apolitičnog bibliotečkog kurikulumu u širem kulturnom i obrazovnom kontekstu. Nedovoljna osjetljivost za značaj reinterpretiranja liberalne tradicije obrazovanja, kao i nerazumijevanje kako su bibliotečke i informacijske znanosti u osnovi društveno polje istraživanja interakcija ljudi, društva, institucija, vlada i informacijske tehnologije (Leckie i Buschman, 2010, str. xii), priječi uspostavu kritičke optike za probleme koji se odnose na društveno odgovornu profesionalnu praksu i proaktivno djelovanje u zajednici: “kreiranjem veza solidarnosti, osiguravanjem nesmetanog protok ideja, ohrabriranjem razbomite diskusije, zagovaranjem informiranog donošenja odluka i poticanjem angažirane socijalne akcije” (Civallero, 2017).

Kritičko bibliotekarstvo, kao specifičan oblik bibliotečke kulture utemeljen na konceptu društvene odgovornosti struke da podupire etos intelektualnih sloboda (Samek, 2007), neodvojivo je od obrazovnih teorija i praksi kritičko-pedagoškog podučavanja koje imaju za cilj podizanje svijesti spram opresivnih društvenih okolnosti. Freireov (2002) koncept kritičke pedagogije (nastao između šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kao opozicija konvencionalnom odgoju i obrazovanju koji prilagođavaju čovjeka društvu, inhibirajući osobne sposobnosti i potrebe čovjeka pred propisanim normama autoritarnosti), kritičkom bibliotekarstvu je osigurao uporišne tačke za preispitivanje odgojne zadaće biblioteka i bibliotekara. Važnost sagledavanja i razumijevanja uloge kritičkog mišljenja u teoriji i praksi omogućilo je reorijentiranje ka aktivnostima kojima se artikulira svijest o problematici društvene pravde. Drugim riječima, etos kritičkog bibliotekarstva, nerazmrsivo vezan za etos intelektualnih sloboda, proširen je do koncepta ljudskih prava (Samek, 2007). Kako uspon umreženog digitalnog društva donosi sve veći broj socio-ekonomskih podijela³⁷ (od strukturalne

37 Rast društvene nejednakosti je u direktnoj korelaciji sa digitalnom revolucijom 21. stoljeća koja donosi manje od 2% ekonomskog rasta (za razliku od sredine prošlog stoljeća u kojem su inovacijski ciklusi elektrodistribucije, komunikacija i transporta osiguravali prosječne godišnje stope rasta i od po 6%). Vidi: Taplin, J. (2017). *Move Fast and Break Things: How Facebook, Google, and Amazon Cornered Culture and Undermined Democracy*. New York: Little, Brown and Company. str.32.

nezaposlenosti, nastajanja novih monopola, nadziranja i erozije privatnosti, netransparentnog prikupljanja velikih podataka, kulture narcizma, masivne relokacije prihoda od kreatora sadržaja ka vlasnicima platformi itd.), kritička teorija se nameće kao uporišna tačka za tematiziranje društvene realnosti. Naime, kritička teorija ne predstavlja jedinstven, doktrinaran ili unificiran pogled na svijet, već ponajprije set uvida koji omogućavaju razumijevanje socio-ekonomskih, političkih i ideoloških perspektiva nudeći bibliotekarstvu sistematsku i dijalektičku analizu ekonomije, države i politike, kao i njenih implikacija po kulturu, ideologiju i svakodnevni život (Kellner, 1989) u vezi sa pitanjima jednakopravnog i univerzalnog pristupa informacijama, ali i vještinama korištenja novih komunikacijskih tehnologija. Drugim riječima, u kontekstu učenja, znanja i društvenog djelovanja, kritička teorija bibliotekarstvu postavlja ugaoni kamen društveno odgovornog, profesionalnog identiteta, kritičku evaluaciju njegove uloge u obrazovanju³⁸. Također, ona poziva na reinterpretaciju pozitivizma u profesiji, društveno odgovorno djelovanje odnosno preispitivanje normativnih diskursa u bibliotečkim i informacijskim znanostima, te razvijanje snažnijeg interesa za donošenje nacionalnih informacijskih politika, osiguravanje jednakopravnog pristupa informacijama, uključivanje marginaliziranih korisničkih skupina i podršku cjeloživotnom obrazovanju građana (Leckie i sur., 2010, str. xiii). Ipak, kritička teorija u bibliotekarstvu do unazad deset godina nije imala previše odjeka ni značajniju relevantnost u kurikulumima bibliotečkih i informacijskih znanosti. Ajit Pyati (2006) naglašava da ta činjenica mora biti iznenađujuća budući da područje koje principijelno počiva na istraživanjima organizacije i distribucije informacija/znanja bez kritičke

38 Kapitzke (2003) posebice ističe značaj prepoznavanja informacijske pismenosti kao proizvoda specifičnog socio-historijskog konteksta obilježenog motivima profita koji se generira informacijsko-komunikacijskom tehnologijom i industrijom marketinga prije nego promoviranjem informacijskog opismenjavanja kao skupa univerzalnih, internaliziranih vještina pronalaženja činjenica. Prema njezinim riječima, budući da se kroz prakse informacijskog opismenjavanja presjecaju varijable klase, roda, religije, kulture i etniciteta, što generira različite ishode učenja u različitim kontekstima, informacijska pismenost ne može biti uzeta kao autonoman i neutralan okvir za stjecanje univerzalnih vještina, te je potrebno razvijati tzv. kritičku informacijsku pismenost.

teorije izostavlja čitav instrumentarij za dekonstrukciju diskurzivnih tokova tzv. informacijskog društva. Zanemarivanjem kritičke analize diskursa informacijskog društva bibliotekari ne samo da prihvataju logiku komunikacijske komodifikacije i tehnokratskog elitizama već namjesto aktualiziranja netržišne korisničke emancipacije prihvataju biti produžetak tehnomenadžerske instrumentalizacije manifestacija “ekonomije djeljenja” koju karakteriziraju pojmovi disintermedijacije, kolaborativnosti i demokratizacije³⁹. Stoga osviještenost spram nove organizacijske paradigme proistekle iz globalne komunikacijske umreženosti zahtijeva reteoretizaciju, reintelektualizaciju, kao i repolitizaciju profesionalnog diskursa – ne samo pozivanjem na društvenu odgovornost za informiranje javnosti kroz nesmetan, necenzuriran i jednakopravan pristup informacijama, ne samo osnaživanjem kritičke informacijske i medijske pismenosti, već i spremnošću da se izravno suprotstavi moći i privilegiji. Kako kritička teorija nudi uporišta za tematiziranje društvene realnosti, pitanja “univerzalnog” pristupa informacijama i komunikacijskim tehnologijama, ali i ovladavanje vještinama njihovog korištenja (učenje, obrazovanje i društveno djelovanje) postaju okosnica progresivnog bibliotečkog identiteta. Drugačije govoreći, širenjem javnog razumijevanja fenomena komunikacijskog kapitalizma kritičko bibliotekarstvo ima cilj intervenirati u domen društvene pravde. Ono aktualizira horizont kritičko-pedagoške kulture, repolitizira društvenu organizaciju informacijsko-komunikacijske tehnologije, te razvija vještine i alate digitalne konscientizacije⁴⁰. Istraživanja transdisciplinarnog odnosa društvene dinamike moći, tehnološkog de-

39 Kako navodi S. Špiranec (2015), za G. Eysenbacha disintermedijacija je proces koji omogućuje korisnicima da se ne koriste uslugama profesionalnih posrednika (npr. knjižničara, liječnika, putničkih agencija), već izravno pristupaju informacijama i uslugama. Habitus digitalne ekonomske cirkulacije umreženih proizvodnih odnosa u formi participatorne kulture tzv. platformske intermedijacije (Langley i Leyshon, 2017) prevladavajuće je obilježje suvremenih informacijskih prostora: “platformska intermedijacija također je smještena u *ex post* konstrukciju replikabilnog biznis modela” (ibidem.)

40 Namjera je sintagom digitalna konscientizacija referirati se na kritičku digitalnu pismenost, odnosno Freireov pojam obrazovanja za samoosvještenje dovesti u kontekst društvenog djelovanja u umreženom dobu.

terminizma, poveznica informacijske teorije i komunikacijske politike, ali i multidisciplinarnost kritičko-teorijskog pristupa bibliotečkim/informacijskim studijima stoga grade uporišta za propitivanje neoliberalnog metanarativa, te stvaraju poziciju za usaglašavanje sa znanjima drugih disciplina (Leckie i sur., 2010, str. xiii). U najširem smislu, kritiku diskursa neutralnosti u digitalnom dobu ujedno je potrebno da prati i artikulacija progresivnih društvenih transformacija koje propituju dominaciju autoriteta informacionalizma. Ispitivanje mogućnosti aktualizacije alternativnih pristupa metodologiji istraživanja informacijskih fenomena, posredstvom humanističkih i kvalitativnih društvenih znanosti, rekontekstualiziranje profesionalnih odgovornosti u područje informacijske etike, digitalne epistemologije i kritičkih medijskih studija, razumijevanje djelovanja suvremene tehnologije, kao i artikuliranje njezine socio-kulturne i političko-ekonomske kritike, predstavljaju ključnu orijentaciju *praxisa* koji se ne ustručava svoje inherentno političke naravi (Jaeger i Sarin, 2016). Nažalost, promjene u suvremenom bibliotekarstvu su mnogo vidljivije u domenu tehno-menadžerskog upravljanja nego u domenu izravnijeg približavanja izazovima proaktivnog društvenog djelovanja: modernistički pristup bibliotekarstvu jednostavno iskazuje isuviše manjkavosti da bi na njemu bilo moguće graditi nove vizure profesionalne prakse (Dilevko, 2009). Profesionalizam je, smatra Juris Dilevko, postao kulturni elitizam koji potječe iz svojevrstne paradigme izvrsnosti predstavljene kao niz kodificiranih i normativnih procedura kojima se automatizira, standardizira i mehanicizira strukovni habitus⁴¹. Tumačenje bibliotečkog profesionalizma kao uske specijaliziranosti nerijetko prevenira sposobnost dubljeg kontekstualiziranja aktivnosti koje danas tzv. informacijski stručnjaci generiraju u javnim institucijama primjenom tehnološko-informatičkih alata. Tehno-menadžerski režim koji su prigrlile biblioteke do apsurdna dovodi ideju nji-

41 Insistiranjem na mjerljivoj učinkovitosti kao osnovnom parametru profesionalnog postignuća iščekavaju vrijednosti refleksivnosti, interpretativnosti, kritičnosti te se javna odgovornost struke potiskuje u drugi plan. Dilevko naglašava da profesionalizam ima mnogo više veze sa osiguravanjem društvenog statusa nego odgovornog društvenog djelovanja, te da identitet profesije može biti revitaliziran isključivo kroz njegovu angažiranu dimenziju, angažirani profesionalizam, nikako kroz etos korporativnog svijeta i kvantitativno mjerljive outpute.

hove uloge da otjelovljuju racionalni diskurs. Prihvatajući jezik ekonomije, naglašava John Buschman (2003), javna (neprofitna) orijentacija biblioteka iščezava (str. 100). Posljedice znanstveno-tehnološkog determinizma, koji je postao strukturalni princip strukovnog i akademskog obrazovanja, prema kome su ekonomski kriterij i njegova nužna posljedica – mjere učinka – direktna manifestacija utjecaja ideologija privatnog sektora na rekonceptualiziranje zadaća usluživanja korisnika prema tržišnim modelima (Dilevko, 2009), manifestiraju se u sve prisutnijem ekonomskom rezonu javnih institucija. U konačnici, tako se i potpuno devalvira status bibliotekara, kao i njihova zadaća da predstavljaju i brane koje štite “tri najugroženije vrijednosti globaliziranog svijeta: znanje, javno dobro i slobodu pristupa” (Klein, 2003). Ove vrijednosti, od kojih ovisi svaka rekonceptualizacija temelja demokratizacije, neprestano se potiskuju u obrazovanju bibliotekara, zbog čega se još jedanput potvrđuje kako bi bibliotečke i informacijske znanosti trebale uzeti u obzir kritičku teoriju kao novi legitimacijski temelj (Benoit, 2007). Artikuliranjem kritike u bibliotečkim i informacijskim znanostima (Radford, 2003) odupire se djelovanju konceptualnog i metodološkog monizma koji diktira i nalaže pozitivistički empirizam (Budd, 2008, str. 37), te se u kontekstu virtualne stvarnosti, kompjuterski posredovanog učenja, elektronskog obrazovanja, umreženog i kolaborativnog informiranja, otvara prostor približavanja digitalnoj epistemologiji, informacijskoj etici i politici odnosno kreiranju tzv. društveno odgovornih kolegija (Samek, 2010) koji bi trebali: “uključivati teorijske okvire za istraživanje biblioteka kao dijela široke mreže kulturne produkcije, regulacija i ideologije; istraživanje na koji način informacijske i bibliotečke studije uzajamno utiču na druge diskurse (poput prava, političkih znanosti, kulturalnih studija, roda ili biznisa); razmatranje profesionalnih problema i temeljnih vrijednosti iz višestrukih perspektiva nositelja različitih interesa (rada, sindikata ili menadžmenta)” (Samek, 2011). Budući da se ideologemi neoliberalne ekonomije otjelovljuju u formi novog javnog menadžmenta (*new public management*)⁴², koji postaje do-

42 Prema S. Wolinu ekonomija oblikuje svaku sferu javne aktivnosti (od zdravstva, preko obrazovanja i socijalnih odnosa, sve do naoružanja, zaštite okoliša i znanstvenih istraživanja) čime su redefinirane okolnosti pod kojima javne institucije danas operiraju ulaskom poslovnih modela

minantnim modelom u znanostima, ekonomiji, politici i obrazovanju, njihova dekonstrukcija postaje pretpostavka repolitizacije profesionalizma zagovaranjem praksi kritičkog informacijskog opismenjavanja (kako samih bibliotekara, tako i korisnika njihovih usluga)⁴³. Bibliotekari, smatra Dilevko (2009), nose etičku odgovornost da ne sudjeluju u antiintelektualnoj kulturi komercijaliziranja ideje znanja koju predvode fantazme efikasnosti, iskoristivosti, kontrole i učinkovitosti (Liessmann, 2008).

Radovi kritičkih pedagoga imaju poseban značaj za aktualiziranje prijepora u vezi sa komodifikacijom znanja, kako bi se zagovarale i oblikovale ideje koje nadilaze barijere što stoje na putu zajedničkoj proizvodnji i distribuciji znanja (Accardi, Drabinski i Kumbier, 2010). Budući da je informacijska pismenost određena diskurzivnim i političkim okolnostima pojedinačnih bibliotečkih praksi, ona generira različite ishode učenja u različitim kontekstima dok "kritička informacijska pismenost od bibliotekara traži da zajedno sa svojim korisnicima i zajednicama rade na istraživanju političkih, društvenih i ekonomskih dimenzija informacija, uključujući njihovo stvaranje, dostupnost i korištenje. Takav pristup informacijskoj pismenosti traži uključivanje učenika u bolje razumijevanje sistema opresije, ali i identificiranje prilika da se na njih djeluje" (Tewell, 2016). Kritizirajući modele učenja u kojima učitelj i učenik nisu dehierarhizirani, izjednačeni u znanju, nazivajući ih konceptima "narrativne bolesti" obrazovanja, Paulo Freire nas je davno upozorio kako svaki put kada na djelu imamo nekritički, pasivan odnos prema učenju, pa tako i informacijskim izvorima, metodama, autoritetima i sl., zapravo izbjegavamo vidjeti pacifikacijsku, neutralizacijsku ideologizaciju medijacije. Bibliotekari kao instruktori informacijske pismenosti u svojim učionicama upravljaju tzv. elektronskim zonama kontaktne pedagogije (Torrell, 2010, str. 94) te je podučavanje konfliktnosti u kiberne-

i menadžmenta u neprofitni sektor. Vidi: Wolin, S. (1981). *The New Public Philosophy*. *Democracy* 4 (1981), str. 23-36.

- 43 Ishodište aktualizacije kritičke informacijske pismenosti pronalazimo u pitanjima: ko ima pristup i kakvim tekstovima, te ko je u stanju da ih društveno, kulturalno i politički osporava, kritizira i preispisuje. Vidi: Kapitzke, C. (2001). *Information Literacy: The Changing Library*. *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 44(5), 450-456. Dostupno na: <http://ec2-50-19-240-191.compute-1.amazonaws.com/1451/1/10-003.pdf>

tičkom prostoru ujedno i oblik kritičko-pedagoškog upućivanja u “generativne karakteristike Interneta” (Zittrain, 2008, str. 71). Samoorganizirajuća društvena i politička struktura kibernetičkog prostora, donošenje odluka na osnovu konsenzusa i dobrovoljnog djelovanja, prema riječima Davida Posta (2009) predstavlja ideal stapanja jeffersonijanske⁴⁴ demokratizacije odozdo sa intelektualnim idealom “plemenite radoznalosti” (str. 202). Internet korisnike potiče da eksperimentiraju sa njegovom upotrebom, a inovativnost međusobno dijele kao mješavinu individualnih sloboda sa etosom kooperativnosti (ibid.). Sa druge strane, otvorena arhitektura i struktura Interneta potiču dijeljenje rezultata inovativnosti bez interveniranja “čuvara kapije” koji bi mogli zabraniti i zaustaviti generiranje promjena (Zittrain, 2008, str. 80-90). Kako je za situiranje kritičke informacijske prakse nužno informacijsku pismenost razumjeti kao stanje i proces a ne više kao vještinu (Accardi, Drabinski i Kumbier, 2010), artikulirati njezino određenje prema globalnom informacijskom kapitalizmu ujedno znači predstaviti je kao kritiku statičnosti. Kritička informacijska pismenost se “razlikuje od standardnih definicija informacijske pismenosti (sposobnosti pronalaženja, korištenja i analiziranja informacija) u tome što uzima u obzir društvene, političke, ekonomske i korporativne sisteme koji imaju utjecaj na informacijsku proizvodnju, diseminaciju, pristup i potrošnju” (Gregory, Higgins, 2013, str. ix). Biblioteke nisu skladišta znanja, već kontekst za njegovo kreiranje, stoga su upravljanje vezama između informacijskih objekata, kreiranje uvjeta za interakciju između korisnika i datog znanja te komuniciranje i etabliranje rezultirajućih novostvorenih znanja (Anderson, 1999) ključne pretpostavke profesionalnog otvaranja ka novim oblicima racionalnosti, odgovornosti i političnosti proisteklih iz kritike neutralnosti kao “neostvarivog konstrukta” (Samek, 2007, str. 1). Reintelektualizacija kritičko-teorijskih vrijednosti u informacijskim i bibliotečkim znanostima omogućava kontinuitet transponiranja teorijskih perspektiva iz drugih disciplina u društveno odgovornu (profesionalnu) praksu, te pronalaženje vrijednijih

44 D. Post (2009) tvrdi kako ljudi biraju da odlaze na Internet iz istih razloga zbog kojih je T. Jefferson očekivao da ljudi naseljavaju prostor američkog Zapada: kako bi izgradili nove živote i nove zajednice na čvrstim temeljima slobode (str. 172).

i rafiniranijih načina postojanja u svijetu i profesiji (Elmborg, 2012, str. 23). Shodno tome, odbijanjem metodološke redukcije na pojam informacije kao komunikacijskog objekta, kritičko bibliotekarstvo i kritička informacijska pismenost nude uvide za razumijevanje tehnološke racionalnosti u političkom diskursu o informacijskom društvu, svijest o posljedicama izbora i upotrebe digitalnih alata. Kritička informacijska pismenost pretpostavlja ne samo asistiranje u pronalaženju informacija već i njihovu evaluaciju i rekontekstualizaciju.

Usvajanje utjecaja koji dolaze iz različitih područja i disciplina za kritičko-pedagošku praksu (bibliotekara) od izuzetnog je značaja. Početkom 2017. godine, u inauguralnom broju *Časopisa za kritičke bibliotečke i informacijske studije* (*Journal of Critical Library and Information Studies*), Ronald E. Day, Andrew J. Lau i Alycia Sellie (2017) objašnjavaju važnost njegovog pokretanja kako bi se akcentuirale marginalizirane i/ili isključivane teorije, metode i koncepti, usmjerene na prokazivanje odnosa moći i struktura opresije (u institucijama, organizacijama i obrazovnim programima). Nedostatak takvih teorija, metoda i koncepta omogućuje ustrajnu dominaciju konstrukata pozitivističke paradigme (Budd, 2008), kako u profesionalnom tako i akademskom diskursu, ali i negiranje zasebnosti bibliotečkog istraživačkog polja spram drugih disciplina. Osim toga, digitalna kultura, kao dominantna logika univerzaliziranja (Gere, 2002, str. 11), među bibliotekarima je dočeka bez naročite skepse. Oskudica istraživanja o “totalitarnoj tehnokraciji”, tehnopolu radikalizirane moderne⁴⁵ (Postman, 1993), tehnologijama koje mijenjaju “naše psihičke navike, naše društvene odnose, naše političke ideje i naš moralni senzibilitet” (Postman, 1996, 191), ostavljaju dojam kako je među bibliotekarima prihvaćen proces apstrahiranja, tj. “razbijanja”, kompleksne cjeline u elementar-

45 Tumačeći globalizam argumentima suvremene mikroelektroničke revolucije, Neil Postman (1993) je još prije dvadeset i pet godina upozorio na posljedice primjene računalne tehnike u suvremenom društvu. Prema njegovim riječima, tehnopol uspijeva u okolini u kojoj se raspala veza između informacije i orijentacije, tamo gdje se informacija pojavljuje bez izbora, gdje je proizvoljno upućena neodređenom adresatu, u gigantskim razmjerama i velikom brzinom, ali rastavljena od teorije i smisla, svrhe i cilja. Postman, naime, upozorava da težnja za pristupom informacijama ne pobija neznanje, predrasude i ljudske patnje, već je ona puka prilagodba čovjeka zahtjevima nove tehnologije.

ne jedinice, te da kritička propitivanja načina informacijskog ponašanja nisu postala osnovom za produblјivanje i unaprјedenje pretpostavki za problematiziranje načina proizvodnje umreženog znanja. Drugačije rečeno, digitalna egzistencija nije uvjetovala i prizmu skepse spram narativa o demokratizaciji (googlizaciji) znanja niti se bibliotečka teorija vodila uvidima iz domena kritičkih medijskih studija koji pojašnjavaju na koji način mediji uvjetuju djelovanje unutar tehnološko-povijesne infrastrukture⁴⁶. Ispuštanjem bibliotečke komponente iz informacijske discipline, kako tvrdi Budd (2009), najvažnija pitanja povezana sa problematikom informiranja reducirana su na tehnike dizajniranja informacijskih sistema (Budd, 2009, str. 138-139) koje slijede tehnokratske tendencije kontrole komunikacije. Drugim riječima, prilike za “metateorijsko promišljanje bibliotekarstva” (Buschman i Leckie, 2010, str. x) kojim bi se sagledalo vektore korporativne globalizacije, odnosno prilike za približavanje kritičke teorije s konceptima “tekstualizacije društvenosti” odozdo (sredstvima digitalne komunikacije i informacijskim tehnologijama), nisu doveli do kritike digitalne kulture koja bi obuhvatila savremene procese epistemološke proizvodnje moći.⁴⁷ Konstituirajući ljudsku subjektivnost i društvenost, mediji čine infrastrukturnu osnovu suvremenog oblika stjecanja iskustva i razumijevanja, te se otpor novomedijskom sistemu “totaliziranja simboličkog kapitala” (Varnelis, 2010) mora oslanjati na kritiku Interneta kao mjesta političke, estetske, socijalne i psihološke emancipacije. Mogli bismo stoga ustvrditi kako su za kritičko bibliotekarstvo nove transformativne pozicije uvjetovane rakursima sagledavanja ideologema

46 Kako ističu Hansen i Mitchell (2010), društvene, etičke, estetske i kritičke komponente medijatizacije se tiču subjektivnog jednako kao i tehnološkog i društvenog: “One se dotiču ne samo prođužetaka ljudske osjetilnosti već i njihovih unutarnjih projekcija na oblike života koji konstituiraju ljudsku subjektivnost i zajedništvo” (str. xviii).

47 Upravo intenzivna digitalizacija svakodnevnog života upućuje na značaj ponovnog promišljanja šta znači znati i šta je važno znati: promjene u svijetu koji treba spoznati, promjene u koncepcijama znanja i procesima saznavanja, promjene prirode subjekata spoznaje i promjene u relativnom značenju različitih načina saznavanja. Vidi: Lankshear, C. J. (2003). *The Challenge of Digital Epistemologies. Education, Communication and Information*, 3(2), 167-186. Dostupno na: doi: 10.1080/14636310303144

umreženosti metamedijskim⁴⁸ (Manovich, 2013) istraživanjima suvremenih oblika (kibernetičke) kontrole prema kojoj se konstituiramo kao ulazni i izlazni podaci, tačka konjunkcije ili disjunkcije u ekonomskim, društvenim ili komunikacijskim procesima upravljanim tzv. mašinskim ropstvom⁴⁹ (Lazzarato, 2014). Kako racionalna distanca spram mitologema otvorenosti nerijetko ostaje van fokusa tzv. informacijskog/medijskog opismenjavanja javnosti (korisnika, učenika, građana), tako se i tehnokulturna, tehnopolitička i tehnoeekonomska istraživanja virealnosti⁵⁰ nerijetko izostavljaju iz konteksta bibliotečke (digitalne) kulture. Svođenjem tek na zapažanja o tehničko-tehnološkom prijelazu sa analognog na binarni komunikacijski kod bez problematiziranja njegove uvjetovanosti kibernetičkim korelacijama umreženih, digitalnih objekata u “automatizovanoj javnoj sferi” (Pasquale, 2017) tako ostajemo bez saznanja kako o strukturalnim transformacijama medijacije, tako i komunikacijskim djelovanjima koja destabiliziraju tradicionalne medijske institucije i tokove znanja. Za G. Lovinka (2016) se stoga fokusiranje na kritičku teoriju posrednika nameće kao krajnji izraz društveno odgovornog *praxisa*, dok je povijesno sagledavanje razvoja tehnika organizacije i reprezentacije znanja, pretvorbe informacijske episteme u komunikacijsku, odnosno dokumentalističke u post-dokumentalističku (Day, 2015; Day, 2016; Day, 2017), preduvjet suvremenog čitanja dijalektike

48 Baš kao što je Alan Turing teorizirao kako je računar mašina koja simulira druge mašine, Manovich tvrdi kako računar nije medij već prvi metamedij (svojevrсна univerzalna medijska mašina) koji simulira druge medije imajući potencijal da kreira nove. Vidi: Manovich, L. (2013). *Software Takes Command*. New York: Bloomsbury Academic.

49 Za M. Lazzarata (2014) su dispozitivi “društvenog pokoravanja” i “mašinskog ropstva” objektivni procesi, a ne ideološke distorzije realnosti ili trenutačna kriza. Prema njegovim riječima oni proistječu iz nemogućnosti kako kapitalizma, tako i radničke klase da iskažu tehničke, društvene i ekonomske mašine ili tokove sa procesima subjektivacije odnosno egzistencijalnog značenja: “samo ruptura u načinu subjektivacije polučit će egzistencijalnu kristalizaciju stvaranja novih veza i novo samopozicioniranje koja, naizmjenično, otvaraju mogućnosti konstrukcije novih jezika, novog znanja, novih estetskih praksi i novih formi života (str. 223)

50 Virealnost, pojam na koji upućuju istraživanja Frankfurtskog instituta za nove medije, “nije samo virtualna realnost već realnost koja u sebi nosi ‘virus’ posvemašnje umjetne konstrukcije svijeta” (Paić, 2008).

digitalnog prosvjetiteljstva. Kritičko pozicioniranje ne pomaže samo u sagledavanju društvenih teorija u svjetlu tehnicizacije, informatizacije, automatizacije i virtualizacije već i omogućuje proaktivno angažiranje spram mreža tehnokapitala dizajniranih u vlastite autonomne svrhe. Nažalost, u bibliotečkoj struci se emancipatorne perspektive kritičkih informacijskih studija ne razumiju i ne primjećuju dovoljno, akademska istraživanja se tradicionalno smatraju izuzetno empirijskim, a ne teorijski orijentiranim u bilo kojem od njihovih potpolja (Hansson, 2010), dok se problematiziranje intenziteta informacijske disrupcije, postindustrijska buka distribuirane komunikacijske kulture i hakerski *know-how* među bibliotekarima iznimno rijetko primjećuju ili očekuju. Uprkos jasnoći ideje šta bibliotekarstvo jeste i koji su mu ciljevi, koja, kako ističe Litwin (2009, str. x), dopušta da tražimo stupanj autonomije u institucijama, njoj ćemo služiti kao obične funkcije, a ne profesionalci, dok će samonametnuta ograničenja (Day, 2010), upravo zbog nedostatnosti filozofskog utemeljenja i kritičkog mišljenja, izmicati temelje za donošenje odluka o tome kako se možemo, odgovarajući na vanjske sile, mijenjati. Da bi postali dijelovima rješenja, stavovi bibliotekara će morati uključivati mnogo šire aspekte obrazovanja spram narastajuće kompleksnosti digitalnog informacijskog okruženja: “zadovoljavajući napredak će ovisiti o boljem razumijevanju fundamentalnih pretpostavki ljudskog informacijskog ponašanja, kao i načina na koji se oni vremenom mijenjaju; to je, najvjerojatnije, bazični izazov za informacijske znanosti u desetljećima koja dolaze” (Bawden i Robinson, 2009).

Disruptivna mašina

“Kontrola se ‘događa’ kroz informaciju, a informacija nikada nije nematerijalna.”

A. GALLOWAY & E. THACKER⁵¹

“Zaista, ne postoji nešto poput ‘Interneta’ per se. Već prije je taj pojam retorički trop za skup tehnologija koje nadilaze zajedničku reprezentaciju, ali istodobno imaju i performativne učinke, odnosno izražaje”

RONALD E. DAY⁵²

Nova kolonijalna moć disruptivne mašine platformskog kapitalizma djeluje u sferi žudnje za virtuelnim postojanjem. Postfordistička, umrežena “društvena fabrika”⁵³ organizira odnose eksploatacije pažnje. Drugim riječima, aproprijacijom fluidnog narcizma, tj. neurotičnom potrošnjom komunikacije, umrežena “društvenost” se iskazuje u formi “kreativne” autodestrukcije. Sintagma “kreativna destrukcija” koju je Joseph Schumpeter (1996) opisao kao ključnu činjenicu evolucije kapitalizma (str. 82) danas je postala sveprisutni liberalno-demokratski fetiš. U nešto više od jednog desetljeća, digitalni kapitalizam, distribuiran kroz fluidnost horizontalnih, društvenih mreža, obuhvatio je i gotovo u potpunosti pokorio (disciplinirao?) “kreativnu kla-

51 Galloway, A. R., Thacker, E. (2007). *The Exploit: A Theory of Networks*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press. str. 41

52 Day, R. E. (2015). Aaron Schwartz and the spirit of information. *Logeion: Filosofia da informação*, 1(2), str. 46.

53 Izraz “društvena fabrika” se veže za sedamdesete godine prošlog stoljeća kada su italijanski autonomistički marksisti nematerijalnost rada objasnili kroz procese izmještanja rada iz fabrika u društvo ili, kako to ističe T. Terranova, kada je čitav život postao rad. Vidi: Terranova, T. (2013). *Free Labour*. U T. Scholz (ur.), *Digital Labour* (str. 33-34). Cambridge, UK: Routledge.

su” infoproletera: realnost koncentracije moći i novca zapravo možemo zvati 99,9999% naspram 0,0001% (Keen, 2015, str. 202). Ironija novog ruha kapitalističke tranzicije stoji u kiberkulturnoj (kiber-realnoj) supsumpciji mrežnih društvenih odnosa uspostavljenih interaktivnošću digitalnih tehnologija uz pomoć kojih se kombiniranjem elektronske trgovine i društvenih medija ciljano orijentiralo na korisničko generiranje mrežnih sadržaja. Besplatan rad, kako je još davno primijetila Tiziana Terranova (2000), strukturni je element kulturne ekonomije kasnog kapitalizma. Besplatnim kreiranjem *online* sadržaja digitalni radnici postaju izvor živog kapitala, danas “svaki *click* može biti izmjeren, svaki djelić podatka izrudaren, svaki pregled tržišno okrenut protiv korisnika” (Taylor, 2014, str. 13). Ova činjenica zvuči trivijalno kada se posmatra na individualnom nivou, međutim, grandioznost moći društvene fabrike, tačnije farmi velikih podataka, leži u činjenici masovne agregacije digitalnih otisaka koje ostavljamo iza sebe. Informacijska revolucija, začeta kroz moralne pretpostavke kontrakulture (decentralizacija kontrole, svrgavanje političkih hijerarhija, smanjenje nejednakosti) nije eliminirala “čuvare kapije” već uspostavila nove koji apsorbuju totalitet ljudske egzistencije. Naime, filozofija Silikonske doline mnogo se snažnije oslanja na radikalnu libertarijansku ideologiju slobode nego demokratske ideje: “osjećanje dijeljene društvene odgovornosti nije dio libertarijanskog uvjerenja koje je u tom pogledu antidemokratsko” (Taplin, 2017, str. 30). Destruktivna monopolizacija ili “velika disrupcija” pretpostavlja personalne, umrežene tehnologije kao generatore inovacija, a koncept disrupcije, koji se pojavio prije dvadesetak godina u knjizi *Innovator’s Dilemma* Clayton Christensena, danas je postao globalna mantra⁵⁴. Distribuirane inovacije i inovativno poduzetništvo, dakle jezik i procesi digitalne disrupcije u suvremenoj informacijskoj ekonomiji i društvu, kako pri-mjećuje Jill Lapore (2014), previđaju promjene koje će se iz svijete

54 Christensen se nedavno i sam kritički osvrnuo na iznimno veliki utjecaj njegove sintagme za koju tvrdi kako je umnogome preslobodno shvaćena, ali i pogrešno primijenjena budući da se kontekstualizira gotovo u svaku situaciju kojom se pokušava opisati “uzdrmanost” industrije i tržišta usljed inovacija koje mijenjaju obrasce kompetetivnosti. Vidi više: Christensen, M. C., Raynor, M. E., McDonald, R. (2015, decembar). What is Disruptive Innovation? *Harvard Business Review*. Dostupno na: <https://hbr.org/2015/12/what-is-disruptive-innovation>

ta biznisa transponirati u civilni sektor, čime komodifikacijska logika disruptivnosti dogmatski ulazi u sfere u kojima iščezava briga za javni interes. Tačnije rečeno, institucijama od javnog interesa se nudi, ako žele preživjeti proračunske rezove i mjere štednje, kako to objašnjava Evgeny Morozov (2015), odabir disruptivnih inovacija i tehno-marketinško poduzetništvo (obično kroz privatno-javno finansiranje) kao isključivu strategiju preživljavanja. Sam proces pretvorbe kulturne percepcije kompjuterske tehnologije kao instrumenta birokratske vladavine u tehnologiju emancipacije i osobnog oslobođenja treba posmatrati, kako sugerira Fred Turner (2006), kao prevrat od kontrakulture ka kiberkulturi. Aktualni diskurs digitalnog prosvjetiteljstva, naime, počiva na transponiranju kibernetičkih ideja u distribuiranu ekonomiju, sofisticiranom pretvorbom hakera u kiberkulturne poduzetnike⁵⁵ (ibid). Povezivanje biznisa sa neprestanom konektivnošću danas se smatra formom gotovo biološke uvjetovanosti⁵⁶, čime svjedočimo kako je idološki narativ Silikonske doline, oličan u formi tzv. “disrupcije rada”, oživljeno proročanstvo velikog tehnološkog biznisa kojim se urušavaju preostale tekovine društvene sigurnosti. Tehnocentrična orijentacija upravljanja društvenim promjenama omogućila je disruptivnoj doktrini izuzetno potentan zamah koji je potakao eksternaliziranje rada (*outsourcing*), automatizaciju industrijskog razvoja i smanjenje radne stabilnosti⁵⁷.

55 Turner posebice ističe krucijalnu ulogu Stewart Branda, poduzetnika iz San Francisca (pokretača *message board* sistema WELL, koji se smatra pretečom današnjih društvenih mreža) i Kevina Kellya (osnivača kulturnog časopisa *Wired*), čije su se ekonomske vizije kibernetike, kao simbola nevidljive ruke post-fordističkog tržišta, otjelotvorile u tzv. Kalifornijskoj ideologiji. Vidi više u: Turner, F. (2006). *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. Chicago: University of Chicago.

56 O propitivanju odnosa prirode i kulture (kao odnosa biosa i kibera) vidi više u: Mitchell, W. J. T. (2002, mart). *The Work of Art in the Age of Biocybernetic Reproduction*. *Artlink*, 22(1). Dostupno na: <https://www.artlink.com.au/articles/2522/the-work-of-art-in-the-age-of-biocybernetic-reprod/>

57 Sintagmom “*gig economy*” se definira okruženje u kojem su privremene radne pozicije i kratkoročni ugovori opće mjesto, dok se sintagma “*app economy*” odnosi na spektar ekonomskih aktivnosti koje okružuju mobilne aplikacije. Digitalni rad, kao instrument procesa rastakanja stabilnog zaposlenja, nosi budućnost niskih primanja za milione ljudi. No, upravo se pod krinkom neizbjegnosti ova nova digitalna ekonomija promovira među

Disruptivne tehnologije tzv. “gig ekonomije” i “app ekonomije” ne samo da mijenjaju načine proizvodnje profita već vode do radikalnih promjena na tržištu rada (kako mogućnosti za rad, tako i njegove same organizacije), što dovodi u pitanje opstojnost postojećih sistema socijalne sigurnosti: digitalizacija čini rad sve nerazgraničljivijim, sigurno zaposlenje i zakonski regulirani odnosi sve su rjeđe pravilo, dok prekarnost postaje nova norma (Scholz, 2017, str. 13). Platforme ekonomije dijeljenja (*sharing economy*), objašnjava Trebor Scholz (2017), mijenjaju svijet rada, baš kao nekada željeznica, “uberizirajući” ga: “retorika poduzetničkog individualizma je osmišljena da ljude učini optimističnim u vezi sa ‘oslobađanjem’ od karijere, zaposlenja, usmjeravajući ih ka svijetu poduzetništva” (str. 14). Post-ideološki narativ nove tehnokratske elite, oličan u razdvajanju društvenih tvrdnji o tehnologiji i činjenica o njoj, istraživački je izazov upravo iz razloga što je retorika informacijskog društva, bazirana na *high-tech*, “cool tehnologijama” (Liu, 2004). Tehnološki *cool* predstavljen kao “etos nepoznatog” (ibid.) predstavlja savremene oblike današnjeg života i rada kojima se odgovara na postmodernu vremensko-prostornu kompresiju internaliziranu kao neizbježnost prilagođavanja nove, “kreativne” klase informacijskih radnika disruptivnom narativu podešavanja “kompetencija” prema potrebama vlasnika inteligentnih mašina. Dominacija velikog biznisa i velike nauke poticana je kroz zagovaranje poduzetničkog upravljanja i umrežavanja uz pomoć kolaborativnih informacijskih tehnologija i radikalnog tehnološkog inoviranja (Liu, 2008, str. 176). Obrat ka prozumerističkom habitusu, novomedijskim alatima i prinudi umrežavanja sada dominira nad tradicionalnim vještinama hijerarhijske organizacije (javnog) znanja. Poremećaj društvenih vektora komunikacijskim kanalima, disrupcija društvenih odnosa, ispunjenje je tehno-libertarijanskog sna o oslobađanju uma, te se paradoks ideologije računalnog individualizma potvrđuje inauguracijom nove elite svojevrsnog informacijskog feudalizma. Kalifornijska ideologija anti-elitizma se, naglašava Frank-

tehnokratskim elitama, poduzetnicima i antisindikalnim grupama, čime se posljedično razara pravna sigurnost rada. Vidi: Burns, R. (2017, zima). Bargaining with Silicon Valley. *Dissent Magazine*. Dostupno na: <https://www.dissentmagazine.org/article/bargaining-silicon-valley-gig-economy-labor-standards>

lin Foer (2017), koristila mantrom otvorenog znanja, slobodnog pristupa informacijama, hakerskim etosom i amaterskom DIY kulturom kako bi svrgnula stare monopoliste, tj. “čuvare kapija”, s ciljem premještanja kontrakturnog otpora sa politike na tehnologiju. Mašine, nekada prezirane kao otjelovljenje centralizirane kontrole, postale su simboli otpora, personalni alati oslobođenja, čime su tzv. “*big-tech* monopolisti uma” (Google, Facebook, Amazon, Microsoft, Apple), potcrtava Foer, izvršili napad na slobodnu volju algoritamskom automatizacijom mišljenja: kodiranje je postalo temeljna vještina rješavanja (društvenih) problema, dok su inženjeri privilegiranjem tehnologije, pod diktatom efikasnosti, razvoj inteligentnih mašina stavili na pijedestal post-političkog doba. Internet kao utopijska zamisao interaktivne, decentrirane, dehijerarhizirane socijalizacije sada predstavlja temeljnu infrastrukturu globalne dis-topije, totalne kontrole. Logika umreženih mašina, uprkos još uvijek dominantnom (trendovskom, laičkom) mišljenju o Internetu kao otvorenom protokolu koji fundamentalno eliminira regulaciju, hijerarhiju, organizaciju i kontrolu, upravo je suprotna. Kao konstitutivni dio organizacije i kontrole Interneta, protokol upravlja prirodom novonastalih društvenih praksi (Galloway, 2004). Drugim riječima, Internet nije rizomatična struktura, već visoko hijerarhizirana politička mreža koju konstituiraju protokol kao kontroliran dijagram distribucije. Obećanje emancipacije posredstvom otvorenosti rizomatičnih mrežnih čvorova ukazuje kako retorika o decentraliziranosti Mreže kao oslobađajuće, antihijerarhijske sile, u konačnici onemogućuje i zamagljuje njezino poimanje kao visoko strukturirane virtualne birokracije. Budući da kompjuterski jezici imaju vlastitu sintaksu, gramatiku, zajednice i kulture, jezik koda je, napominje Alexander R. Galloway, potrebno podvrći istoj vrsti kulturalne analize kao bilo koji drugi prirodni jezik. Zbog toga je klasične modele mišljenja usmjerene na alate (koji mašine drže za produžetke i projekcije živih bića) neophodno proširiti do funkcionalne cjeline mišljenja tzv. mašinske dijagramatičnosti (Lazzarato, 2014)⁵⁸. Problematika upravljanja u tzv. post-

58 Kako bi se razumjela ideja “mašine”, naglašava Lazzarato (2014), potrebno je ostaviti po strani odnose subjekt/objekt, priroda/kultura, jer se tim odnosima “ljudska priroda” pokušava odvojiti od mašine. “Mašina nije podskup tehnika, već ona sadržava esenciju čovjeka, mašina je pretpostavka tehnike” (str. 81).

-realnom političkom pejzažu autoritarnog, korporativnog nadziranja proistječe iz konteksta komodifikacije društvenih odnosa, akumulacije društvenog kapitala, pretvorbe konektivnosti u profit. Informacijska proizvodnja i distribucija, jednako kao i njihova (otvorena) organizacija, grade se na istoj premisi: indeksu kao toposu računalne moderne i algoritmu kao dispozitivu kibernetičke mašine.

U kontekstu digitalno-medijske konvergencije, dok se u društvenim istraživanjima još uvijek predominantno mjere utjecaji ICT-a, sveobuhvatna teorija platformskog kapitalizma još uvijek ne postoji, čime se produbljuje jaz između društvenih i humanističkih znanosti (Lovink, 2016). Istraživanja leksike digitalne kulture, a posebice političke ekonomije društvenih medija, kao ključne zadaće kritičkih studija Interneta (ibid.), iznimno je važno situirati u kontekst genealogije kibernetike, informacijske teorije i teorije sistema koje zajednički upućuju na ambivalentnost odnosa spram pojma informacija budući da se, kako to primjećuje Galloway (2004), sa jedne strane ističe njezina apstraktnost, svodljivost na kontroliran upravljački podatak, dok se istovremeno, sa druge strane, njezina imanentna materijalnost konfigurira u komunikacijskoj tehnologiji, kao i živim bićima. Prozumeristički razlomljeni i recikliran identitet nove medijske publike, usmjeren je na kognitivni *streaming* materijalnosti, automatiziranih, kodiranih indeksa, ljudskih kazala virtualnosti. Ekstrakcijom podataka u sveprisutnim mrežnim aplikacijama ogoljavaju se posljedice finansijalizacije svakodnevnog života pretvaranjem sebe u vlastiti medij. Deteritorijalizacija mnoštva, njegovo rastjelovljenje, događa se kroz modulaciju tokova želja i vjerovanja, dok se “ekstrakcija podataka iz sirove ljudske robe” (Grimshaw, 2018) distribuiranim mašinskim procesuiranjem i odlučivanjem događa izvan korisnikovog razumijevanja materijalnosti kontrole. Upravo zbog toga, istraživanja mašina koje su kolonijalizirale naše svakodnevne konstituirajući “konstantni društveni kapital” (Lazzarato, 2014, str. 13), ujedno su i pretpostavka razumijevanja posljedica izručenost korisnikâ društvenim medijima, te bi ideologem korisničke participacije morao zauzeti posebno mjesto u analizi procesa kulturne remedijalizacije. Kako pojašnjava T. Scholz (2017), trebalo nam je izvjesno vrijeme da ekonomiju usluga na zahtjev (*on-demand service economy*), te sintagme poput

ekonomija dijeljenja, *gig* ekonomija, *peer* ekonomija, kolaborativna ekonomija, naivno shvaćene kao inovativne šanse i prilike, zapravo prozremo kao Potemkinova sela, prekarne zamke za monetizacije usluga koje su nekoć bile dio nekomodificirane privatne sfere (str. 156-157). Premda koncept digitalne kulture zauzima centralno mjesto u narativu tzv. “strvinarske industrije” (Wark, 2015)⁵⁹, on se ne pojavljuje kao proizvođač potrošačkog spektakla, već kao algoritam koji upravlja bazama otvorene razmjene privatnosti. Mimikrija komodifikacije i ironija prekarnosti, algoritamska kontrola i autoritarnost, predstavljaju najrecentnije organizacijske prakse nematerijalnog kapitalizma koje se okupljaju oko informacijskih i komunikacijskih tehnologija koje se šire od “proizvodnje do cirkulacije, od industrijske logistike do finansijske spekulacije, od urbanog planiranja i dizajna do društvenih komunikacija” (Terranova, 2014). Kako većina korisnika Interneta postaje predmetom algoritamske modulacije odnosa u međusobnoj povezanosti podataka sa drugim digitalnim uređajima u tzv. Internetu stvari, možemo ustvrditi kako sveopća prisutnost računalnih tehnika ima duboke implikacije na čitav društveni ekosistem. Prema riječima José van Dijck (2014), datafikacija ili transformacija društvenih činova u kvantificirane, velike podatke na *online* platformama, predstavlja novu paradigmu u znanosti i društvu koja se očituje u ideološkom povezivanju vlada, biznisa i akademske zaje-

- 59 M. Wark (2015) strvinarskim industrijama naziva nove strategije kontrole vlasništva zasnovane na poticanju slobodnog protoka informacija te kontroliranju “kapija” umreženih platformi na kojima su uspostavljene nove vrste poslovanja i eksploatacije koja se temelji na neravnopravnoj razmjeni informacija: “Ako nas je nekada zabavljao spektakl, sada moramo zabavljati jedni druge dok strvinarske industrije ubiru rentu... dok su se stare kulturne industrije trudile vratiti informacije u oblik vlasništva, spremale su se neke druge strategije. Pobjedu nisu odnijele stare kulturne industrije, nego one koje nazivam strvinarskim industrijama. Njihova strategija nije bila u tome da pokušaju zaustaviti protok slobodnih informacija, nego su u njemu vidjele okruženje koje se može prekrojiti za stvaranje nove vrste poslovanja. ‘Nek se podaci slobodno kreću!’, kaže strvinarska industrija (dok ispotiha budno pazi na vlastite patente i zaštićene znakove). Te industrije trude se kontrolirati metapodatke... Možete dobiti mrvicu žarko željenog *détournementa* u zamjenu za to što ćete dati puno neplaćenog rada — i odreći se svih metapodataka. I tako dobijete mrvicu podataka, a oni ih dobiju sve i, što je važnije, dobiju i sve informacije o informaciji, njezino zašto, kada i što (Wark, 2015, str. 43-44).

dnice na osnovu problematičnih ontoloških i epistemoloških tvrdnji koje, kao dio šire logike društvenih medija, pokazuju karakteristike široko rasprostranjenih sekularnih uvjerenja. Naime, svako predviđanje ljudskih praksi, ponašanja i namjera pretpostavlja softver, računar kao metamedij, “sučelje prema našem svijetu, drugima, našoj memoriji i našoj imaginaciji” (Manovich, 2013, str. 3). Postupna normalizacija datafikacijske i algoritimizacijske epistemologije dovela je do toga da se prikupljanje metapodataka kroz komunikacijske platforme sada uzima za legitimno sredstvo pristupa razumijevanju i nadziranja ljudskog ponašanja, te “postaje vodeći princip, ne samo među tehnadeptima već i u akademskoj zajednici koja u datafikaciji vidi revolucionarne istraživačke prilike za istraživanje upravljanja ljudima” (van Dijck, 2014). Ovi trendovi proistječu iz pretpostavki kako analitika podataka, tehnike i metode prepoznavanja obrazaca, primijenjeni na velike podatke, mogu otkriti smisaone veze, asocijacije, odnose, učinke i korelacije o ljudskom ponašanju bez potrebe za prethodnim hipotezama, teorijskim okvirima i daljnjim eksperimentiranjima. Drugim riječima, da “kroz primjenu agnostičke analitike podataka podaci mogu govoriti za sebe, oslobođeni ljudskih predrasuda i koncepata, da su obrasci i odnosi unutar velikih podataka inherentno smisaoni i istiniti” (Kitchin, 2014, str. 132.)⁶⁰. Čini se kako naivno ili nesvjesno povjerenje u ekosistem umreženih medija i ideologiju podataka bez teorije, tzv. dataizam (*dataism*), koji se temelji na kontinuiranom nadziranju u cilju prikupljanja metapodataka (*datavaiillance*), previđa ulogu i funkciju softverskog koda kao “indeksa digitalne kulture” (Berry, 2011). Kritička istraživanja koda bismo stoga mogli smatrati “novim Esperantom *online* društvenosti – univerzalnom valutom koja čini društvene, kulturne, političke i ekonomske diskurse međusobno zamjenjivima” (van Dijck, 2013, str. 157), te su nam, dakle, potrebne i nove metode i prakse (kompetencije) kritičkog čitanja kojima bi se protokoli mašinskog kvantificiranja društvenosti kritički interpretirali. Asignificirajuća porobljenosti mašinama (Lazzarato,

60 Zablude empiricizma velikih podataka, kako ističe Kitchin, odnosno tzv. podatkovne revolucije (*data revolution*) su: a) da mogu obuhvatiti cjelinu istraživačke domene i osigurati potpun zaključak; b.) da nije potrebna nikakva apriorna teorija, model ili hipoteza; c) da podaci govore za sebe oslobođeni ljudske pristranosti ili uopćavanja; d) da značenje transcendiraju kontekst ili područno specifično znanje.

2014), kao i psiho-politička odanost digitalnom (Byung-Chul, 2017), ispostavljaju se kao zanemareni tropi unatoč realnim posljedicama koje imaju na oblike javne komunikacije, znanja i političkog života (Johnson, 2012).

Preteču današnjih kritičkih studija podataka (*critical data studies*) pronalazimo u kritičkim informacijskim studijama S. Vaidhyanathana (2006) u kojima on sintetizira kulturalne studije i političku ekonomiju kako bi analizirao problematiku korporatizacije javne informacijske infrastrukture. Kritičke informacijske studije nastale kao derivat kritičke teorije i informacijske teorije upućuju na četiri ključna područja analize i rasprave: a) mogućnosti i slobode korištenja, revidiranja, kritiziranja i rukovanja kulturalnim tekstovima, slikama, idejama i informacijama; b) prava i mogućnosti korisnika (ili potrošača ili građana) da mijenjaju sredstva i tehnike kojima su kulturni tekstovi i informacije ponuđene, prikazane i distribuirane; c) odnos između informacijske kontrole, vlasničkih prava, tehnologije i društvenih normi; d) kulturna, politička, društvena i ekonomska ograničenja globalnih tokova informacija (Vaidhyanathan, 2006, str. 3). Za Tami Oliphant (2017) važnost kritičkih studija podataka u okviru bibliotečkih i informacijskih znanosti je nedvojbeno, kao i širenje profesionalnih odgovornosti prema preispitivanjima velikih podataka i podatkovnih usluga: “u vrijeme ogromnih društvenih nejednakosti, informacijske zasićenosti i poplave podataka, kada se kritika okrenula sebi kao jednostavno još jedan narativ koji se nadmeće sa drugima, imperativ za istraživače u području bibliotečkih i informacijskih znanosti, edukatore i praktičare stoji u kritičkom propitivanju ekonomskih, društvenih i političkih odnosa moći uključenih u podatke i njihove skupove upravo zbog toga što ih jedni svesrdno prihvataju, dok drugi zauzimaju mnogo distanciraniji stav obzirom na kontradikcije koje proistječu iz akumulacije informacija i ekstrakcije metapodataka putem globalne digitalne infrastrukture” (ibid.). Za inkorporiranje etnografskih i participatornih istraživačkih pristupa kojima je moguće ispitivati kako ljudi komuniciraju sa podacima, ali i artikulirati interes kako podatke mogu koristiti na emancipatorne i osnažujuće načine, te njima upravljati kao javnim dobrom, stoga je izuzetno bitno naglasiti dihotomiju “Internet kao kapital” i “Internet kao antikapital” (Terranova,

2000, str. 54), odnosno odvojiti se od debata koje se odvijaju u spektru tehnofobija/tehnofilija. Drugačije govoreći, mutacije kapitalizma u digitalnom dobu treba posmatrati kroz prizmu tendencija koje otvaraju kritičke rakurse (prema postojećim i uspostavljenim kulturnim i materijalnim društvenim praksama) izvan “slijepih aleja silikonskog doba” (ibid., str. 55). U cilju podcrtavanja dijalektičkih kontradikcija umreženog kulturnog i tehnološkog rada McKenzie Wark (2013) više čak ne govori ni o društvenoj tvornici već o “društvenom budoaru”⁶¹, što potkrepljuje činjenica da se na društvenim platformama privatizira tzv. “bihejvioralni višak” (Zuboff, 2016) kao nusprodukt otvorenog usluživanja sadržajima kibernetičke mašine. Ovaj najrecentniji marketinški model *online* eksploatacije društvenosti je, prema mišljenju E. Morozova (2017), ujedno i direktno odgovoran za ulazak u doba post-istine koje izranja kao konačni produkt platformskog kapitalizma⁶²: “recentna histerija o lažnim vijestima je zamaskirala stvarne uzroke problema: iako je nedvojbeno da je manipuliranje i dezinformiranje od strane vlada stvarni fenomen, on primarno proistječe iz inherentne strukture ekonomije pažnje oličene u gladi za podacima koja stoji iza digitalnih platformi, usljed čega su lažne vijesti i postale toliko važne i problematične” (ibid.). E. Morozov (2015b) učestalo napominje kako su Google i Facebook razumjeli da ne mogu biti u biznisu organiziranja svjetskog znanja ako ujedno ne kontroliraju i senzore koji generiraju znanje, kapije kroz koje ono prolazi, drugim riječima, da poslovno moraju biti prisutni na svim nivoima od operativnih sistema do indeksiranja podataka. Ishodište njihove moći proizlazi iz mogućnosti da akumuliraju velike podatke odozdo, iz korisničkih profila, što privlači interes komercijalnih subjekata, političkih kampanja, vlada i strvinarskih industrija da nadgledaju, monetiziraju, kontroliraju i predviđaju ljudsko ponašanje. Fragmentacija

61 “Preko društvene domene nije proširena tvornica nego budoar. Život u prerazvijenom svijetu ne predstavlja društvena fabrika, već društveni budoar” (Wark, 2013, str. 198).

62 U svom plenarnom obraćanju 21.9.2017. u Sarajevu, na konferenciji pod nazivom “Media meets Literacy”, Morozov je upozorio na suptilan ali strukturalan učinak koji platformski kapitalizam ima na načine prijenosa i razmjene informacija, drugim riječima, kako platformski biznis model, fokusiran na ekstrakciju podataka i manipuliranje korisničkom pažnjom, utječe na temeljne demokratske norme i institucije.

publike na megaplatformama omogućila je globalnu moć tzv. sučeljima koja komandiraju pažnjom (*attention-commanding interfaces*), dok su tehnike ometanja pažnje dovele do fragilnosti demokratske volje, podrivanja medijskog pluralizma i deliberativnog dijaloga. Govorimo o izravnim posljedicama i konkretnim učincima tzv. automatizirane javne sfere (Pasquale, 2017). Za uzvrat nesmetanom korisničkom pristupu mrežnim sadržajima “trgovci pažnjom”⁶³ (Wu, 2016) su otvorili prostor razmjene metapodataka za automatizirano, mašinsko izvlačenje profita iz akumuliranih i analiziranih korisničkih profila. Tehnologija, potcrtava Wu, ne slijedi kulturu koliko kultura slijedi tehnologiju (ibid., str. 497.). Nova ponašanja su izraz novih kulturnih navika, a mikroselebritizacija je jedan od najizravnijih pokazatelja metastaziranja ekonomije pažnje u neuromedijsku eksploataciju narcizma plaćenog gubitkom privatnosti. Suprotstavljanje interesima dataekstrakcionista ustajanjem u odbranu građanskih sloboda i prava, prema stanovištu E. Morozova (2015), je naivno, budući da se recentni modeli hegemonije okupljaju i grupiraju oko monopolizacije *online* tržišta. Okupaciju vremena i prostora u obilju medijizacije (kao preduvjetu proto-utopije postkapitalističkog društva) mogli bismo tako okarakterizirati i kao *online* “komediju zajedničkih dobara” (Rose, 1986). Uvećavanje korisnosti resursa samim činom njegova korištenja, ironično, doživljava svoju tragi-komičnu inverziju⁶⁴ privatizacije u narcističkim ogledalima, crnim kutijama, kvazi-anonimnog oslobođenja. Najveći žreci ljudske pažnje, podsjeća Tim Wu (2016), oduvijek su bile religije, a uprkos našoj radikalnoj sekularnosti, idolatrijski impulsi nas nisu napustili. Naprotiv, segmentiranjem medijskog tržišta neuro-industrijama pažnje otvoren je put ka uspostavi novog panteona. Logika neuromedijske moći afirmirana je u decentriranoj medijskoj potrošnji putem platformi za konsolidaciju i koncentraciju pro-

63 Kroz istraživanja industrijske komodifikacije pažnje, prema mišljenju Wu (2017), otkriva se povijesni utjecaj biznisa na oblikovanje svijesti. Wu objašnjava kako je okupiranje ljudske pažnje i njezino preprodavanje oglašivačima postalo glavna značajka današnje ekonomije.

64 Ova inverzija počiva na ekonomiji korisničkog uključivanja, a time i uvećavanja društvene vrijednosti resursa, što odgovara logici otvorenih zajedničkih dobara čije su afirmativne vrijednosti vjerovatno najizravnije prisutne u TCP/IP protokolu, F/OSS pokretu, inicijativama za otvoreni pristup itd.

zumerističke participacije koje operiraju u proizvođačima naših *onlife* identiteta. U konačnici: “Silikonska dolina ne laže: naš je svakodnevni život zaista doživio prevrat, ali puno podmuklijim silama nego što su digitalizacija ili umreženost. Fetiš inovacije ne bi smio služiti kao izgovor da se od nas naplate troškovi recesivnih ekonomskih i političkih turbulencija” (Morozov, 2015).

Epistemička kriza i javni poraz

“Biti socijalist sa imalo jasnoće i poštenja znači shvatiti da smo poraženi. Ako nas ne sustigne komodifikacija, klimatski poremećaji zasigurno hoće. Ipak, ne možemo tumarati u melankoličnom zagrljaju poraza. Ne možemo se držati za ono što je izgubljeno. Također ne možemo preispitivati prošle poraze ne bismo li sljedeći put pobijedili. Nema sljedećeg puta.”⁶⁵

MCKENZIE WARK

Čini se kako za aktivističke i društveno odgovorne dimenzije profesije izazov razumijevanja djelovanja suvremene tehnologije, galopirajuće erozije znanja u globalnoj komunikacijskoj infosferi, kao i artikuliranje socio-kulturne i političko-ekonomske kritike, predstavlja izravno djelovanje u interesu korisničkih zajednica. Prihvatanjem i veličanjem tehnološkog determinizma bez kritičke evaluacije i ignoriranjem političko-ekonomskog aktualiteta tehnologije biblioteke saučestvuju u procesima afirmiranja tvrdnji o Internetu kao alatu demokratizacije bez da se razmatraju i kontekstualiziraju procesi opće tehnokratske reorganizacije javnih, društvenih institucija. Shannon Mattern (2014) tako postavlja, čini se, ključno pitanje o budućnosti javnih biblioteka: “koje ideje, vrijednosti i društvene odgovornosti možemo graditi unutar materijalnih sistema biblioteka – njihovih zidova i žica, polica i servera? Razumijevanje biblioteka kao mreže integriranih, međusobno podupirućih, evoluirajućih informacijskih infrastruktura (arhitektonskih, tehnoloških, društvenih, epistemoloških i etičkih) za S. Mattern je osnova za razmišljanja o biblioteci kroz recentnu metaforu platforme (kao osnove za kreiranje novih aplikacija, tehnologija i procesa).

65 Wark, M. K. (2016, 9. novembar). The Spectacle of Disintegration. *Public Seminar*. Dostupno na: <http://www.publicseminar.org/2016/11/disint/>

S. Mattern se posebice referira na utjecajan članak pod nazivom “Library as Platform” u kojem David Weinberger budućnost biblioteka vidi u poveznicama sa logikom otvorenih softverskih platformi upozoravajući kako se ne radi tek o tzv. “gestalt prekidaču” niti marketinškom triku (jer biblioteke odavno baštine referalne usluge, organiziraju kolekcije, razvijaju alate i koriste softverska rješenja), već o zaokretu od portala prema platformama koje omogućuju mrežu društvenog znanja (Weinberger, 2012). Ipak, ideja o suvremenoj biblioteci kao platformi kreiranja vrijednost za cjelokupnu korisničku zajednicu, napominje S. Mattern (2014), potrebuje odgovornu upotrebu metafore koja podsjeća na poduzetničku, *startup* logiku monetizacije. Institucije znanja ne mogu biti reducirane na tehničke usluge i pružanje informacija, baš kao što ni korporativne platforme ne bi smjele biti zamjena za biblioteke. Ovakva razmišljanja, čini se, mogu dati okosnicu suvremenim tokovima kritičkog bibliotekarstva, upozoravajući na zamku digitalizma, tj. poistovjećivanja biblioteka sa korporativnim platformama koje su postale operativni sistemi naših života. U doba kada tehnološke kompanije preuzimaju javne informacijsko-komunikacijske prostore, a logika algoritamskog solucionizma⁶⁶ oblikuje sferu javnog, preispitivanje uloge biblioteka ujedno je i podsjećanje na razloge njihova postojanja: “morali bismo razumjeti kako naše biblioteke funkcioniraju odnosno bivaju dijelom infrastrukturne ekologije – djelujući kao mjesto u kojem se prostorne, tehničke, intelektualne i društvene infrastukture međusobno oblikuju i informiraju. Morali bismo razmotriti kako ove infrastrukture mogu uključiti epistemološke, političke, ekonomske i kulturne vrijednosti kojima bismo željeli definirati naše zajednice” (Mattern, 2014). Društveni habitus⁶⁷ biblioteka je u pružanju

66 Morozov (2013), najprominentniji analitičar solucionizma, smatra kako je digitalna tehnologija toliko uznapredovala da ideolozi Silikonske doline drže kako za svako društveno rješenje može biti ponuđeno tehnološko rješenje (solucija): “Solucionizam je intelektualna patologija koja prepoznaje probleme kao takve na bazi samo jednog kriterijuma – koliko su rješivi nekom od poznatih tehnologija... Ne postoje zaboravnost, nesigurnost, za i protiv, jer za sve to postoje digitalni programi koji nas oslobađaju neizvjesnosti.”

67 Habitus je sklop dispozicija (socijalizacijom usvojenih sklonosti pojedinca ka određenom djelovanju ili izboru) koje uvjetuju ljudsko ponašanje. Pojam habitusa je temelj P. Bourdieuove prakse za koju je naziv preuzeo od

utočišta, ne samo marginaliziranim korisničkim zajednicama već i onima koji to nisu⁶⁸, zbog čega oblikovanje njihovih javnih usluga, njihov habitus odnosno “socijalizirana subjektivnost” (Bourdieu, 1980, str. 1) ne bi smio biti prepušten isključivo tehnološkoj imaginaciji. Osmišljavanje novog narativa njihova “epistemičkog oblikovanja”, smatra S. Mattern (2014), intelektualna je odgovornost onih koji razumiju kompleksnost društvene problematike jednakosti, privatnosti, sigurnosti i solidarnosti⁶⁹. Razvoj tehnološke imaginacije ne bi trebalo ni potcjenjivati niti opstruirati. Međutim, recentni trendovi otvaranja prostora biblioteka za tzv. *startup* inkubatore (o čemu svjedoči brojna stručna literatura u “dosluhu” sa konceptima propulzivnosti prostora za tzv. *co-working*) opominju da kreativni biznis disruptivnosti, demokratizacijom duha poduzetništva, javni prostor biblioteke vidi kao idealan plijen. Izjednačavanje predodžbi o Mreži sa idejom javne biblioteke kao prostora otvorenosti, egalitarnosti i slobode bez sagledavanja vlasničkog, komercijalnog i nadziranog komunikacijskog pejzaža, prijeti da integriranjem mejkerske (*maker*) kulture dovrši neo-liberalno “rebrandiranje” biblioteka. Čini se kako se biblioteke nalaze pred izborom: disruptivna decentralizacija i obrazovna “tedifikacija” (Sadler, 2014) ili bezuvjetna marginalizacija. Bibliotekari, arhivisti i muzeolozi (kao i njihove institucije) bi u duhu poduzetničke kulture lako mogli postati projektni plijen “razvojnih politika” čije će predatorske ambicije biti teško osujetiti i/ili spriječiti kada tehnomenadžerske “elite” aktuelnog

M. Maussa. Habitus posreduje između društvenih struktura i prakse koja omogućava odvijanje društvenog života, reprodukciju ili pak preobrazbu struktura, te je usko povezan s pojmom polja ili povijesno oblikovanih društvenih institucija u kojima djeluje (npr. pravosuđe, obrazovanje, znanost, administracija).

- 68 “Koji su programi i usluge konzistentni sa institucijama posvećenim cjeloživotnom učenju? Da li bi biblioteke trebale biti iznova osmišljene kao središta građanskog angažmana gdje zajednice mogu diskutirati svoje lokalne probleme, kreirati medije, arhivirati povijest zajednice? Da li bi biblioteke trebale inkorporirati studije medijske proizvodnje, hakerske laboratorije, stvaralačke prostore, drugim riječima repositionirati se u evoluirajućoj ekologiji informacijskih i obrazovnih infrastruktura?” (Mattern, 2014).
- 69 Mattern (2017) ističe da zbog kritičkog, kontekstualnog pristupa informacijama, te zdravog tehnološkog skepticizma bibliotekari i arhivisti trebaju biti uključeni u kuriranje urbanih podataka.

poduzetničkog establišmenta posegnu za floskulama poput: društvo znanja, proizvodnja usluga, kolaborativne vještine, distribucija ideja, tehnološka inovacija i sl. U kojoj mjeri bismo stoga smjeli izjednačiti ili poistovjetiti informacijsku, medijsku ili digitalnu pismenost sa tzv. *cutting-edge* tehnologijama? Kevin Driscoll (2002) podsjeća na mračnu stranu *DIY-makerspace* kulture, povezanosti hobista sa vojnim finansiranjem i budžetskim rezovima, te činjenicu da inovacije i promjene prate sistemsko izostajanje finansiranja za javno obrazovanje, smanjenje ekstrakurikularnih aktivnosti, ograničenja kurikuluma standardiziranim testiranjima, neadekvatno i nedovoljno plaćene i preopterećene nastavnike itd. Kako se politike prijelaza sa formalne na realnu supsumpciju (podčinjavanje, dominacija i podređenost konkretnog rada procesima tehnološke organizacije proizvodnje u cilju povećanja profita) odvijaju uslijed okolnosti koje kreiraju umreženi mediji, transformaciju cjelokupnog života (njegove proizvodnje i reprodukcije) treba razumjeti kao recentni oblik ekstrakcije vrijednosti iz društvenih aktivnosti (Apprich i sur., 2014). Javni poraz, podcrtava S. Vaidhyanathan (2011), posljedica je nemoći demokratskih, javnih institucija da reguliraju organizaciju i proizvodnju bogatstava. Kako akceleraciju subsumpcije predvode digitalne tehnologije kao instrumenti transformacije proizvodnje i reprodukcije u kapitalističke forme organiziranja i postojanja javnih institucija, poimanje biblioteke kao platforme, prilagođavnje poduzetničkom duhu, njezina *online* rekreacija, priječi iskustvo učenja “drugačije vrste društvene stvarnosti koja svojim postojanjem podučava sistemu vrijednosti izvan monetarnog” (Smith, cit. u Mattern, 2014). Upravo bi biblioteke, napominje S. Mattern (2014), mogle ponuditi mogućnost opstanka alternativne stvarnosti, biti društveno-tehničko-intelektualne infrastrukture održivosti koje reaktualiziraju kako ulogu znanja i javnih prostora, tako i odnos između institucija i post-digitalne kulture: “biblioteke nisu, ili barem ne bi smjele biti, mašine produktivnosti. Ako ništa drugo, one bi trebale ljude usporiti, zavesti ih neočekivanim, irelevantnim, začudnim, neobjašnjivim. Produktivnost je destruktivan način opravdavanja vrijednosti individue u sistemu koji je po prirodi komunalan, a ne individualistički, sistemu koji nije poduzetnička igra u kojoj pobjeđuju najmarljiviji” (Fister, 2014).

Javne institucije i korporacije su već odavno otkrile potencijale hakiranja kao iznimno kreativne, kolaborativne (i profitabilne) prakse. U tom svjetlu je potrebno posmatrati i aktualne prijepore između haktivizma i pokreta *maker* kulture, koji prate demarkaciju između politički motivirane (aktivističke, kolaborativne) građanske participacije i upotrebe tehnologije u službi društvenih promjena sa novim obrazovnim trendovima koji promoviraju tzv. etičko hakiranje koje ima za cilj, kako primjećuje E. Morozov (2013), uvjeriti potrošače (kupce i korisnike tehnologije) da su pobunjenici⁷⁰. Put od kontrakulture do kiberkulture nemoguće je opisati, objasniti i razumjeti bez pojma “hakiranje” shvaćenog kao oruđe deinstitutionalizirane, kreativne emancipacije (revolucionariziranjem pristupa i upotrebe ICT-a). Danas, međutim, ovaj pojam biva preinačen u sintagmu *maker* kultura, kako bi se označio trijumf ideje radikalnog potrošačkog individualizma stvorene kako bi se komercijalizirale subkulturne, hakerske prakse u duhu poduzetničkih mantri. Naime, zagovaranjem ideje da pristupom *cool* alatima, dostupnim u mejkerskim klubovima (*makerspaces*), svako može mijenjati i stvarati svijet, potiče se komercijalizacija subkulturnih praksi. Drugim riječima, digitalna demokratizacija proizvodnje i fetišizacija tehnologije dekontekstualiziraju i prikrivaju pitanja poput: koju funkciju imaju tehnologije u kapitalističkom sustavu proizvodnje? Kako su povezani imperativi za usavršavanjem različitih tehnologija s profitnim motivom i konkurencijom tržišnih aktera? Naglašavajući kako intelektualna dostignuća nisu ni slobodna niti otvorena, K. Peović Vuković (2017) nas poziva da obratimo pažnju na simptome “otvorenog”, “demokratskog”, “slobodnog”, liberalnog društva, ali prije svega kapitalističkog načina proizvodnje kojim je “*cool*” tehnologija okovana i kooptirana: “neoliberalna interpretacija pozitivne vizije tehnoutopija – automatizacije kao oslobađanja čovjeka – nije pogrešna zbog toga što tehnologije ne bi bile u mogućnosti osloboditi čovjeka od rada, nego zato što ne ostavlja prostora za razumijevanje zašto do toga ne dolazi” (Peović Vuković, 2017).

70 “Nosimo personalna računala u svojim džepovima – nema veće decentraliziranosti od toga! Međutim, kontrola nad našim podacima je daleko od naših džepova, ona je predana i pohranjena na centraliziranim serverima... hakeri su dobili borbu protiv IBM-a da bi je prepustili Facebooku i Googleu” (Morozov, 2014).

Komercijalizacija digitalnog ekosistema i nova *socijalna ekologija*⁷¹ institucionalne imaginacije rekonfiguriraju javni život dekontekstualizirajući ga, odnosno odvajajući ga od konotacija digitalnih vještina kojima se pomjeraju granice uspostavljenih društvenih sistema. Uprkos uvriježenom mišljenju kako pojam “hakirati” evocira upotrebu sofisticiranih tehničkih vještina radi narušavanja sigurnosti tehničkih sistema, prvobitne definicije hakera su prije svega pretpostavljale osobe koje sa uživanjem proučavaju detalje programskih sistema kako bi ih unaprijedili. Uživljavanje u ulogu hakera, napominje d. boyd (2017), postala je fascinirajuće disperzirana tehnička i društvena vještina rekonfiguriranja mreža moći (nekada zbog novca, nekada iz ideoloških motiva, a nekada zbog obične zabave). Ohrabrivanjem tzv. progresivnih aktivista (da na novim komunikacijskim platformama zaobilaze institucionalne cenzure), upotrebom društvenog softvera “brendirao” se, smatra d. boyd, novi oblik komunikacijskog djelovanja (preko političko-aktivističkih kampanja do lažnih vijesti) koji je u konačnici kulminirao u tzv. post-istinitom (*post-truth*) narativu. Korištenje platformi kao alata propagandnog djelovanja, pomak sa hakiranja sigurnosnih infrastruktura na taktike manipuliranja ekonomijom pažnje (boyd, 2017), posljedica je korisničkih sloboda da upravljaju informacijskim sadržajima prema prozumerističkoj logici postajanja vlastitim medijskim kanalom. Ovladavanjem vještinama oblikovanja i rearanžiranja informacija u umreženom ekosistemu (njihovom proizvodnjom, dizajniranjem i distribucijom na društvenim medijima), odnosno informa-

71 Prepoznavanje često zanemarene činjenice kako su svi naši aktualni ekološki problemi duboko ukorijenjeni u društvenim problemima odnosa dominacije između ljudi (hijerarhijskoj organizaciji moći i autoritarnom mentalitetu koji prožima društvene strukture) temeljno je filozofsko polazište tzv. socijalne ekologije koju je šezdesetih godina prošlog stoljeća razvio libertarijanski socijalist Murray Bookchin. Kao izraziti kritičar individualističkog anarhizma, Bookchin je u svojoj je knjizi iz 1982. godine, *Ecology of Freedom*, opisao kontrakulturalni zaokret ka alatima konvivijalnosti odnosno tzv. “access-to-tools” mentalitetu kritizirajući nedostatak dubljeg razmatranja i povezivanja sa političkim i društvenim strukturama sa kojima su povezani. Kada je riječ o Bookchinovoj socijalnoj ekologiji tehnologije, potrebno je također napomenuti Watsonovu kritiku koja pokazuje izostanak dijalektičkog pristupa problematici tehnološke neutralnosti. Vidi: Watson, D. (1996). *Beyond Bookchin. Preface for a Future Social Ecology*. Brooklyn, NY: Autonomedia. str. 119-167.

cijskom disrupcijom⁷², u konačnici smo došli do “demokrati- zacije manipulacije” (boyd, 2017). Prisetimo li se zapažanja L. Manovicha (2013) da se nakon inicijalnog razvoja računara kao metamedija novi stupanj razvoja treba tražiti u medijskoj hibridizaciji i dubokoj remiksabilnosti koje tvore suvremeni metajezik, tj. “korištenjem podskupa svih tehnika dostupnih u metamediju računara” (str. 277), mogli bismo ustvrditi kako je njegovo poznavanje (ili pojednostavljeno govoreći pozna- vanje softvera, a ne samog digitalnog medija⁷³) ako ne izravna kompetencija nove pismenosti (u smislu hakerskog poznavanja kodiranja, enkriptiranja i sl.) onda svakako posredna i izvedena kompetencija participatorne, tehno-kulturne, konfigurabilne kreativnosti (Sinnerich, 2010)⁷⁴. Stoga bi ispravno adresiranje kritičke pismenosti digitalnog doba (informacijske, medijske, digitalne itd.) moralo pretpostaviti najprije uvažavanje činjenice o promjeni društvenog konteksta, a potom i razumijevanje dubinske kulturološke promjene u vezi sa načinima na osnovu kojih nam informacije dobivaju smisao. Drugim riječima, ra- zumijevanje vlastite uloge u nošenju sa dinamikom promjena umrežene infrastrukture i njezine (automatizirane) javne sfere ujedno je i pitanje prepuštanja povjerenja mašinama koje znaju više o nama nego mi o njima: Internet nas ne čini manje razum- nim, tvrdi Michael P. Lynch (2016), već izazove razumijevanja čini većim.

- 72 U jeziku ekonomije informacijska disrupcija predstavlja poduzimanje akcija kojima se remete planovi konkurencije, najčešće širenjem dezinformacija kako bi se kreirala lažna svijest ili znanje, te time stvorila prednost nad konkurencijom. Vidi: Verjovsky, A., Phillips, J. (2016). *Outmaneuver: Outthink – Don’t Outspend*. Bloomington, IN: Xlibris.
- 73 Jedan od ključnih Manovichevih argumenata je kako ne postoji “digitalni medij”, već isključivo softver primjenjen na medij ili sadržaj medija. (str. 152).
- 74 Sinnerich objašnjava kako su tzv. “konfigurabilne tehnologije” demokratiziranjem proizvodnje i osnaživanjem potrošnje dovele ne samo do erozije tradicionalnih granica kulturne proizvodnje/potrošnje već postale sredstvo političke i društvene proizvodnje moći. Autor posebice ističe ulogu tzv. konfigurabilne muzike (*mashup*) u formiranju praktičnog otpora spram zakonodavne regulacije, tehničkog otpora spram ideološke regulacije i estetskog otpora spram komercijalne regulacije. Vidi: Sinnerich, A. (2010). *Mashed Up: Music, Technology, and the Rise of Configurable Culture*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.

Razumijevanje je kompleksan oblik znanja jer traži uvid u cjelinu, te uključuje sposobnost obuhvatanja mreže odnosa dijelova i cjeline. Veliki broj korisnika Interneta pretražuje informacije očekujući ili pak uopće ne dovodeći u pitanje tzv. algoritamsku pristranost (*algorithmic bias*) i nerazumijevajući “kako je monitor kompjutera vrsta jednosmjernog ogledala koji reflektira naše interese dok posmatrači algoritama gledaju na što upućujemo svoj *click*” (Parsier, 2011, str. 1). Duboka epistemička pukotina koju je otvorila mogućnost pretraživanja i korištenja velikog broja informacija pojačava tzv. pristranost prema potvrđnim informacijama (*confirmation bias*)⁷⁵, čime se na Mreži algoritamski perpetuiraju povratne petlje zabluda: živimo u odijeljenim odajama odnosno mjehurima koje proizvode informacijski filteri mrežne Babilonske kule u kojoj odjekuju informacije koje ne propituju niti iskušavaju naša temeljna uvjerenja i pretpostavke, već, naprotiv, učvršćuju naše predrasude (Lynch, 2016). Deinstitutionalizacija povjerenja, njegovo prebacivanje sa (liberalnih) demokratskih institucija i normi na korporativne mašine, uz sve veći pad tradicionalnih formi saznavanja i načina spoznaje, omogućio je uspon tzv. plemenske epistemologije (*tribal epistemology*) (Roberts, 2017). Stoga uvid u retoriku novih, društvenih medija nije moguć bez podsjećanja na napetost između (modernog) poimanja informacije kao dokumenta (činjenice) i (postmodernog) poimanja informacije kao razgovora, komunikacije (Day, 2015). Istražujući ovaj odnos Ronald E. Day pojašnjava jednu od temeljnih tačaka nerazumijevanja novog informacijskog duha koji otjelotvoruje Internet kao medij izvan epistemoloških pretpostavki modernističke tradicije: Internet je društvena zajednica koja, u izvjesnom smislu, postoji izvan modernističkih institucija (njihovih materijalnih dokumenata i mehanizama upravljanja) koje utemeljuju koncept istine preko informacije kao dokumentirane činjenice (ibid, str. 38). Nova društvena medijacija, uspostavljena računalnim tehnikama organiziranja, obuhvata bilježenje i indeksiranje društvenih potreba kao računalnih društvenih formi izvan “sadržaja” ili dokaza o nečemu drugome kao esencijalnom i istinitom: “zaista, ne postoji nešto poput ‘Interneta’

75 Psiholozi ovu pojavu nazivaju tendencijom da vjerujemo stvarima koje učvršćuju naša postojeća uvjerenja, drugim riječima, da vidimo ono što želimo vidjeti.

per se. Već prije je taj pojam retorički trop za skup tehnologija koje nadilaze zajedničku reprezentaciju, ali istodobno imaju i performativne učinke, odnosno izražaje “(ibid, str. 46). Epistemička kriza mašinske komunikacije posljedica je uspostavljanja paralelnih sistema vrijednosti unutar novonastalih oblika medijacije, svojevrsnog odustajanja ili nepovjerenja u institucije “znanja” (radikaliziranja postmoderne skepse). Relativiziranjem uloge institucionalnog, javnog znanja stvorena je klima “ambivalentnosti spram objektivnih dokaza”⁷⁶, te se čini kako smo uronili u prostore slijepog povjerenja u “digitalne forme života”⁷⁷, politike mašinski posredovanih “istina” kojima sada objašnjavamo vlastite egzistencije, ropstva i pobune. Kako Internet postaje sve intimnija, integralna kategorija naših postojanja (utičući na način na koji vidimo svijet, oblikujući našu subjektivnost), na koncu, kako to opaža Lynch (2016), sami sebe počinjemo gledati kao uređaje za korištenje, tj. instrumente za eksploataciju. R. E. Day (2017b) apostrofira kako je korisnik ili subjekt informacijske potrebe (*subject-of-information-need*) konstruiran informacijskim okruženjem u kojem se nalazi, te da ukoliko ga nije u stanju prosuđivati, tehnike informacijske pismenosti ne mogu biti od koristi. Drugim riječima, nedostatnost preispitivanja vlastite informacijske potrebe (posebice u odnosu spram platformi za pretraživanje informacija, čiji ekonomski i politički interesi simplificiraju razumijevanje izvora koje istraživač traži, a koje se uspostavljaju kao suradnici

76 Čuveni esej sa kraja 19. stoljeća “Etika vjerovanja” matematičara W. K. Clifforda, kako primjećuje Lynch, ustvrđuje kako raspoloženje “ambivalentnosti spram objektivnih dokaza” nagrizi demokraciju. Vidi: Lynch, M. P. (2016, 28. novembar). Fake News and the Internet Shell Game. *The New York Times*. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2016/11/28/opinion/fake-news-and-the-internet-shell-game.html>; Također vidi: Clifford, W. K. (1876,1877). The Ethics of Belief. *Contemporary Review*, 29. Dostupno na: <http://www.uta.edu/philosophy/faculty/burgess-jackson/Clifford.pdf>

77 Lynch (2016) opisuje kako je integriranje digitalnog iskustva u suvremeni život već prošlo tri faze: a) Web 1.0. (provjerite svoj email); b) Web 2.0. (provjerite svoj Facebook, Twitter itd.); c) Web 3.0 – Internet stvari (provjerite svoj PAMETNI... sat, svjetiljku, čarape, frižider itd.). Senzorizacija je, tvrdi Lynch, treća industrijska revolucija (mehanizacija, automatizacija, senzorizacija), a proizvodnja velikih količina podataka (*big data*) koje emitiraju digitalne forme života najrecentniji su biznis model koji kontroliraju tzv. tehno-giganti.

u istraživanju) priječi kvalitetno filtriranje informacija uslijed čega opadaju sposobnosti razlikovanja “lažnih vijesti”, bilo da se radi o sadržajima stvorenim isključivo kako bi privlačili *clickove (clickbaits)*, bilo da se radi o ciljanoj političkoj propagandi. Christian Fuchs (2012) ističe kako u političkoj ekonomiji komunikacija komodifikacija publike još uvijek predstavlja ključnu kategoriju, dok u dereguliranoj, korporativnoj, digitalnoj javnoj sferi (koju kontroliraju dominantne komunikacijske platforme) automatizirana, algoritamska amplifikacija sadržaja pogoduje mimikriji prirodnog jezika, odnosno širenju tzv. *clickstream* sadržaja. U takvom okruženju, dekomercijalizacija i deakceleracija (kao i zagovaranje javnih internetskih platformi) jedine su preostale mogućnosti revitaliziranja digitalne demokracije⁷⁸ (Fuchs, 2017).

Reaktualizirajući odnos slobode i dominacije (subjektivacije i subjekcije) u neomonadološkom ključu Gabriela Tardea, T. Terranova (2016) nudi interesantan pristup teoriji mrežne subjektivnosti uspostavljajući razlike između *dividue*⁷⁹, *individue* i kolektiva, budući da međusobno djelovanje autonomije i ovisnosti čini esenciju društvene produktivnosti. Društveno pamćenje na Mreži, slobodno, dobrovoljno i kooperativno cirkulira kroz vremenski tok i tekuće vijesti (*timeline and news feed*) kako bi bilo kopirano i pohranjeno, manje ili više trajno, na uređajima pojedinaca ili pak centralizirano na serverskim farmama podataka. Ono što *in/dividuu* čini društvenom, podvlači Terranova (2016), jeste potreba za aktualizacijom satisfakcije inducirane rastom socijalnog kapitala ili utjecaja na druge kroz

78 Fuchs zagovara nasljeđe duge i jake europske tradicije javnih medijskih usluga kao ključnu strategiju otpora Kalifornijskoj ideologiji: Vidi: Fuchs, C. (2017). *Towards the Public Service Internet as Alternative to the Commercial Internet*. *ORF Texte* 20, 43-50. Vienna: ORF.

79 Prateći dinamiku algoritamske proizvodnje subjektivnosti Terranova ističe kako se tzv. mrežna moć (*network power*) ne obraća nekoj specifičnoj individui već personalnim podacima, pa je te subindividualne jedinice moguće objasniti dekompozicijom pojedinaca u oblake podataka koji su predmetom automatizirane integracije i dezintegracije. Na taj se način stvara tzv. *dividua* ili digitalna sjenka, te se ona prikazuje kroz “*zid/profil*”, a funkcionira kao čvor (*node*) ili relej u kolektivu predstavljenim slikom Mreže. Vidi: Terranova, T. (2016). *A neomonadology of social (memory) production*. U I. Blom, T. Lundemo i E. Røssaak (ur.), *Memory in Motion: Archives, Technology, and the Social* (str. 287-306). Amsterdam: University of Amsterdam Press.

“konstantnu utopljenost u objektiviziran tok društvenih kvantiteta poput uvjerenja i želja” koje “reaktualiziraju sile vremena kao sjećanje”. Kako “svaka ideja, afekt, uvjerenje, istina, ali i digitalni objekt, virus, protokol ili slika teže maksimumu difuzije tj. iskazivanju svoje moći do maksimuma” (ibid.), manifestiranjem prozumerističke akumulacije i cirkulacije medijskih sadržaja se *de facto* “hrane” spekulativni, fragmentirani oblici mišljenja koje eksploatiraju novi komunikacijski monopoli. Nudeći otvorenost kao temelj virtualnog društvenog ugovora, koordinate pokoravanja kapitalističkoj informacijskoj eri premještene su u područje tokova informacijsko-komunikacijske žudnje koja se politički unificira u globalnu misao kojom se povezuju finansijske i tehničke mreže, društvena organizacija i općenito komunikacijska razmjena (Day, 2001, str. 64). Saturiran spektaklom dezintegracije novomedijskim pejzažem dominira digitalni narcizam, informacijsko ratovanje i “pornografija podataka” (Lovink, 2016, str. 23)⁸⁰. Podsjećajući nas na zaostavištinu francuskog marksističkog teoretičara Guy Deborda te njegovo stanovište kako se u društvima gdje dominiraju moderni uvjeti proizvodnje život prezentira kao neizmjerena akumulacija spektakla, zbog čega sve što je izravno življeno uzmiče pred predstavljanjem, M. Wark (2011) konceptima koncentriranog, difuznog i integriranog spektakla⁸¹, dodaje četvrtu, današnju formu spektakularizacije moći koju naziva *dezintegriranom*. M. Wark krajnju fazu spektakla opisuje kao tačku integracije difuznog i koncentriranog u kojoj se slike distribuiraju i umnožavaju brzinama koje nalaže komanda žudnje za recikliranjem vlastitih (informacijsko-komunikacijskih) fragmenata koji prikrivaju totalitet⁸². Sklonost društvenim medijima bi se

80 Društveni mediji su, smatra Lovink (2012, decembar), efikasno neutralizirali pojam društvenog ciničnom redukcijom u pornografiju podataka te se društveno više ne manifestira ni kao pobuna niti subkultura.

81 Prema Warku (2011) koncentrirani spektakl reprezentira fašistička ili staljinistička država u kojima se spektakl okuplja oko kulta ličnosti. Difuzni spektakl reprezentira potrošačko društvo koje modelira želje oko posjedovanja i kupovine robe, prikrivajući aspekte koncentracije koje integrira kroz sve teže primjetne, sve netransparentnije, konce moći koji se ne šire samo izvan već i unutar njega.

82 “Spektakl govori jezikom komandi. Komanda koncentriranog spektakla je bila: POSLUŠAJ! Komanda difuznog spektakla: KUPUJ! U integriranom spektaklu su komande POSLUŠAJ! i KUPUJ! postale međusobno

dakle mogla objasniti žudnjom za boravkom u tzv. mjehuru koji proizvode informacijski filteri (*filter bubble*), personaliziranom informacijskom prostoru koji za nas kreiraju mašine fundamentalno mijenjajući dinamiku načina i mogućnosti susreta sa mrežnim sadržajima. Eli Parsier (2011) navodi kako mjehur filtriranja dramatično pojačava pristranost prema potvrđnim informacijama (*confirmation bias*)⁸³, te se ovaj fenomen najdirektnije veže za korisnike Facebooka kojima se algoritamski filtriraju sadržaji koji bi mogli odgovarati njihovim naklonostima i slabostima, a potom i rezultirati komentiranjem i daljnjim dijeljenjem sadržaja. Drugim riječima, internetske filtere možemo opisati kao mehanizme poopćavanja našeg ponašanja na Mreži, “mašine predviđanja” (ibid., str. 9) koje neprestano kreiraju i uštimavaju teoriju ko smo, šta radimo i sljedeće želimo. Drugim riječima, one su upravo s tim ciljem i dizajnirane: “konzumiranje informacija koje pogoduju našim predodžbama o svijetu je jednostavnije i ugodnije; konzumiranje informacija koje nas izazivaju da mislimo na drugačiji način dovodeći u pitanje naše pretpostavke je nezgodno i frustrirajuće... pristranost prema potvrđnim informacijama je konzervativna mentalna sila koja pomaže tome da potvrđujemo naš shematizam namjesto da ga podrivamo” (ibid, str. 34). Ne radi se, dakle, o izravnoj, već očekivanoj žudnji za konzumiranjem upravo onih sadržaja kojima smo skloniji vjerovati, informacijama koje odgovaraju našim pretpostavkama, podacima koji se jednostavnije i lakše preklapaju sa našim uvjerenjima - anticipaciji upravljane interakcije pred sadržajima procesuiranim nevidljivim algoritamskim tehnikama. Geert Lovink (2016) ističe kako upravo zbog ove strateške neprozirnosti tehnologije nedostaju brojnija, transdisciplinarna istraživanja o “neutralnosti” platformi, odnosno informacijskih posrednika (*information intermediaries*), posebice u kontekstu tzv. suvereniteta filtera (*filter sovereignty*): “moć je

zamjenjive. Komanda dezintegriranog spektakla sada glasi: RECIKLIRAJ! Poput oceanske amembe koja se guši hrapavom *shopping* vrećicom, spektakle se može jedino nastaviti evolucijom sposobnosti da se jedu vlastita govna.” (Wark, 2011, str. 1117).

- 83 “Obzirom da vi niste odabrali kriterije prema kojima mrežne stranice filtriraju informacijske ulaze i izlaze, lako je pomisliti kako su informacije koje dolaze kroz mjehur filtriranih informacija nepristrasne, objektivne, istinite. Ali one to zapravo nisu. Činjenica je da unutar mjehura je gotovo nemoguće vidjeti koliko su te informacije pristrasne.” (Parsier, 2011, str. 10).

crna kutija, a algoritam njegova savršena alegorija” (ibid., str. 4). U digitalnoj proizvodnji, tj. oživljavanju⁸⁴ animiranih slika, kao novom obliku tehničke, biokibernetičke reprodukcije (Mitchell, 2002), “medij determinira situaciju”⁸⁵. Učiniti netransparentnost medija vidljivom, stvoriti “kritičnu masu građanske tehnointeligencije (neprofitnih organizacija) kako bi se bespoštedno uznemiravali buržoaski umovi beskrajnim bujicama otkrića” (Lovink, 2016, str. 6) predstavlja imperativ kritičkih studija Interneta. Oslanjanje na algoritamsku konzistentnost⁸⁶ u prikupljanju i obradi podataka otvorilo je put “manijakalnoj varijanti globalizma” koja u standardizaciji ljudskog ponašanja (ali i mišljenja) vidi neizbježnu konsekvencu savremenosti. Infrastrukturni totalitarizam algoritamske sile (rađanje algoritamskog oka), prema riječima M. Pasquinellia (2016), tvori

- 84 Mitchell, za razliku od Benjaminovog upozorenja o sablasti mehaničke reprodukcije koja završava u masovnoj destrukciji, ističe kako biokibernetička reprodukcija sve čini “živim”, tj. da se opasnost ogleda u masovnom opčinjenošću kreiranjem slika kao opasnim estetskim zadovoljstvom našeg vremena. Vidi: Mitchell, W. J. T. (2002, mart). The Work of Art in the Age of Biocybernetic Reproduction. *Artlink*, 22(1). Dostupno na: <https://www.artlink.com.au/articles/2522/the-work-of-art-in-the-age-of-biocybernetic-reprod/>
- 85 “Mediji više ne mogu biti zanemareni kao neutralni ili transparentni, podređeni ili jednostavno pridodani informaciji koju nose” (Hansen i Mitchell, 2010).
- 86 Morozov (2013) nas podsjeća na esej poljskog filozofa Leszeka Kolakowskog koji je 1964. godine objavio esej pod nazivom “Pohvala nekonzistentnosti” u kojem raspravlja kako nas nekonzistentnost “spašava” od ideološke doktrinarnosti, te da je apsolutna konzistentnost ravna fanatizmu. Tehnologije oslobađanja od nekonzistentnosti se promoviraju kao rješenje čak i kada su u pitanju institucije: “Solucionisti se ne ograničavaju na rješavanje problema pojedinaca, već su podjednako samouvjereni i u rješavanju problema građana i institucija. Civilno-društveni startup – ruck.us – zamišljen je tako da instruiraju one koji bi da iskorače van konvencionalnih partijskih sistema, koji žele da vode politiku bez institucija. U uvjerenju da je u prošlosti reprezentativna demokracija bila cijunjena samo zbog visoke cijene komuniciranja, sada kada je uz pomoć digitalnih tehnologija cijena političkog učestvovanja postala niska, a tradicionalne političke partije time prevaziđene, sve to može biti zamijenjeno ad hoc online okupljanjima zainteresiranih građana”. Vidi: Morozov, E. (2013, 2. mart). The Perils of Perfection. *The New York Times*. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2013/03/03/opinion/sunday/the-perils-of-perfection.html>

novi epistemički prostor augmentirane percepcije i kognicije. Društvo metapodataka, stvoreno proizvodnjom, distribucijom i potrošnjom javnog informacijskog viška, kognitivne žudnje za kojom se rudari do konačnog nestanka privatnosti, stoga potrebuje invenciju kako novih, revolucionarnih institucija izvan podataka i algoritama, tako i progresivnu političku agendu kojom bi se iznjedrili novi subjektiviteti i nove društvene kompozicije: “ako se abnormalno vraća u politiku kao matematički objekt, u stoljeću koje slijedi strategije otpora i organizacije će se morati razviti na matematički način” (Pasquinelli, 2015).

Taktičko bibliotekarstvo: mikropolitika otpora

“Jednom riječju, taktika je umjetnost slabih.”⁸⁷

MICHEL DE CERTEAU

“Potrebno je postati kibernetičar da bi se ostalo humanistom.”⁸⁸

PETER SLOTERDIJK

Kritičko-teorijsko problematiziranje moći i perpetuirajućih društvenih praksi pretpostavka je cjelovitog informiranog mišljenja. Tradicionalno bibliotekarstvo je gotovo bespomoćno pred kulturnom logikom kasnog kapitalizma, ali bespomoćna je i sama kritička misao koja je načinila “fetiš od pojedinačnih aspekata spektakularne organizacije života” (Wark, 2011, str. 1118). Razlog zbog kojeg istraživanje korporativne, postideološke hegemonije na Mreži među bibliotekarima još uvijek nije okosnica za održivost profesionalnog kredibiliteta zasigurno proistječe i iz činjenice da se biblioteke, baš kao i tehnologija, dominantno doživljavaju kao neutralne kategorije. Bibliotekari se, naime, nalaze pred izborom između principijelne angažiranosti i aktualizacije aktivističkih obilježja poziva ili bivanja instrumentom kapitalističke ideologije uslužnosti⁸⁹. Upravo se na tragu propitivanja društveno-političke odgovornosti

87 De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Los Angeles, CA: University of California Press. str. 37. Dostupno na:

https://monoskop.org/images/2/2a/De_Certeau_Michel_The_Practice_of_Everyday_Life.pdf

88 Sloterdijk, P. (2001). *Nicht gerettet: Versuche nach Heidegger*. Frankfurt: Suhrkamp. str. 365.

89 “Manipulacija informacijama, bila ona svjesna ili nesvjesna, bitna je stvar ne samo za naše lokalne živote već globalne odnose također. Bibliotekari mogu postati oruđa u rukama onih koji nastoje manipulirati čitavom populacijom navodeći ih da misle poput njih ili pak čvrsto stati uz demokratska prava izmanipuliranih. Tu nema trećeg puta” (Durrani, 2008, str. 124).

spram “korektnosti” bibliotečkog profesionalizma daju tražiti polazišta za dekonstruiranje dominantnih predodžbi o neutralnosti digitalne tehnologije, te nastaviti diskusije o kritičkom bibliotekarstvu. Izostanak progresivne, radikalne profesionalne prakse i kritičke reorijentacije bibliotekarstva potvrđuje uvriježena mišljenja kako bibliotekari nerijetko svjesno ili nesvjesno podupiru sisteme opresije, zanemarujući time kako svoje korisnike, tako i vlastite zadaće razvijanja vještina (kritičke) pismenosti. Kritički pristup informacijskoj i medijskoj pismenosti u izravnoj je korelaciji sa informacijskim i komunikacijskim slobodama, budući da traži “uključivanje onih koji uče u bolje razumijevanje sistema opresije, ali i prepoznavanje prilika za pokretanje akcija protiv njih” (Tewell, 2016). Kako bez razumijevanja implikacija mrežnih politika, praksi i usluga, nadasve vlastite uloge i funkcije u informacijskom društvu, bibliotekari više ne mogu računati na bezrezervan javni kredibilitet, kritičko bibliotekarstvo ujedno omogućava razumijevanje informacijske i komunikacijske komodifikacije u kontekstu aktualnog potraživanja obrazovanja: “naše prakse u okviru bibliotečkih i informacijskih znanosti bi trebale biti izazov unutar proizvodnje akademskog znanja direktno propitujući autoritet ove hegemonije, te pomoći u promjeni načina korištenja informacija od modela ‘informacijske potrošnje’ ka modelu participacije u diskursu” (Lawson i sur., 2015). Recentnija istraživanja o pomjeranjima apolitičnih disciplinarnih granica bibliotekarstva i informacijskih znanosti, kao i snažnije profesionalno reorijentiranje bibliotekara ka problematici društvene pravde⁹⁰, primijećeno u diskursu nove generacije istraživača i znanstvenika, ukazuju kako interes za usvajanje i aktualiziranje jezika kritičke teorije postaje način za prokazivanje retorike informacijskog društva (kao i njegovih ideologema poput kognitivnog kapitalizma, semiotičke demokracije, informacionalizma,

90 Library Freedom Project, partnerstvo među bibliotekarima, tehnolozima i pravnicima, nastao je kako bi se potaklo razumijevanje problematike privatnosti, ali i organizirala obuka u domenu podizanja svijesti i zaštite korisnika od prijetnji nadziranja. Osnivačica i voditeljica ovog projekta, bibliotekarka i internetska aktivistkinja, Alison Macrina, zagovornica je globalnih akcija bibliotekara i aktivista u borbi za društvenu pravdu sa posebnim akcentom na širenje kompetencija bibliotekara kroz programe obuke u domenu zaštite privatnosti.

Vidi više: <https://libraryfreedomproject.org/>

digitalizma, tehno-menadžerijalizma itd.). Potencijali za ustanovljavanje interdisciplinarnе društvene kritike umreženosti i otpora marginaliziranju kritičkog mišljenja u bibliotekarstvu i informacijskim znanostima evidentno potrebuju metodološki obrat kako bi se pokazao i prevenirao strukturalni dogmatizam aktualne, digitalno pozitivističke gramatike i logike. Borba za društveni um pretpostavlja distancu od tehnološke emancipacije ponuđene u formi Kalifornijske ideologije, te ako bismo kritičkom bibliotekarstvu ponudili konkretnu praksu, obnovu u formi a ne tek sadržaju, perspektivu koja bi nadišla kritiku dominantnih struktura moći i njezini kulturnih formi, ideja približavanja praksama taktičkih medija se doima kao sasvim logičan nalog. Povezujući karakter taktičkih medija da kao alati progresivnog društvenog djelovanja omogućе “glasovima koji su utišani da se čuju, ali pod njihovim uslovima, bez posrednika” (Kluitenberg, 2009), savezništvo bibliotekara i haktivista postaje izuzetno zanimljiv performativ, “subverzivna utopija” (Domazet i Dolenc, 2016, str. xxi). Oslanjajući se na de Certeauovo⁹¹ pojmovno određenje taktike kao građanske akcije spram strategija države, autori sintagme taktički mediji (*tactical media*) David Garcia i Geert Lovink (1997) naglašavaju potencijale emancipatorne skupine praksi koje zajednice aktivista mogu koristiti sa ciljem uključivanja u ispitivanja načina i mogućnosti diseminacije kontra-informacija⁹². Riječ je o “medijima krize, kritike i opozicije” (ibid.) nastalim iz DIY praksi isključenih pojedinaca i grupa, čiji je cilj bio označiti “sve veću oblast medijske produkcije koja nije bila niti *mainstream* niti

91 M. de Certeau, razvio je teorijski okvir politike svakodnevnih praksi kroz analizu kako “slabi” koriste sredstva “jakih” kreirajući za sebe sferu autonomnih akcija i samoodređenja unutar granica koje su im postavljene. Taktika je djelokrug nemoćnih koji izrasta iz prilagodbe okruženju koje kreira moć.

92 “Taktički mediji su ono što se desi kada jeftini ili DIY (*do it yourself*) mediji, nastali kao posljedica revolucije u kupovini elektronike i ekspanziji različitih formi distribucije (od javno dostupnog kabla do Interneta) budu iskorišteni od strane grupa ili pojedinaca koji se osjećaju marginaliziranima ili isključenim iz zvanične kulture. Taktički mediji nisu samo puko izvještavanje o događajima – oni uvijek i sami učestvuju u kreiranju događaja i to ih primarno razlikuje od *mainstream* medija”. Vidi: Garcia, D. i Lovink, G. (1997, 16. maj). *The ABC of Tactical Media*. Dostupno na: <https://www.nettime.org/Lists-Archives/nettime-l-9705/msg00096.html>

fringe, ali ni umjetnost. Niti je željela sebe ograničiti na jedino nove medije ili već etablirane medijske forme” (Kluitenberg, 2009). Ovim nomadskim, diversificiranim, heterogenim i hibridiziranim skupom praksi na razmeđu teorije, kulture i aktivizma, u fuziji umjetnosti, politike i medija, dominira upotreba alata za preusmjeravanje centralizirane, jednosmjerne komunikacije. Stvaranjem tzv. “privremenih autonomnih zona” (Bey, cit. u Peović Vuković, 2012, str. 90) elektronskog građanskog neposluha došlo je do premrežavanja novih javnih prostora⁹³, a za razliku od neosvijesćenih oblika mrežnog “aktivizma” koji se odvija na komercijalnim mrežnim platformama, taktičko korištenje medija treba razumijevati dijametralno suprotno od digitalnog aktivizma na društvenim mrežama pospradno nazvanog *slack-tivizam* (ibid., str. 91). Taktički mediji, naime, nastaju kao direktan odgovor postindustrijskom društvu i neoliberalnoj globalizaciji, te kroz istraživanje estetskih i kritičkih praksi, doprinose diskursu digitalne humanistike (Raley, 2009, str. 3). Kreiranje “fragilnih infrastrukture znanja” (Mars i Medak, 2015) taktičkom upotrebom (novih) medija možemo smatrati praksama otpora koje proistječu iz konteksta u kojem se efikasnost, operacionalizacija i instrumentalna racionalizacija predstavljaju kao temeljne vrijednosti i društveno dobro, pa ih kao takve možemo pratiti u reaktivnom kontekstu budući da “označavaju intervenciju i disrupciju dominantnog semiotičkog režima, privremeno kreiranje okolnosti u kojima su znakovi, poruke i narativi stavljeni u igru koja čini kritičko mišljenje mogućim” (Raley, 2009, str. 6). Zahtjev za neprestanim rekonfiguriranjem⁹⁴ kako bi se odgovorilo na društvene potrebe, kao

93 Kako primjećuje Kluitenberg (2011), identifikujući ulice i trgove kao hibridno premrežen teatar političkog, transgresijom u javni prostor uz pomoć novih medija (posebice masovnim prisustvom alata za bilježenje, pohranjivanje i modificiranje raznovrsnih sadržaja iz fizičke stvarnosti u *online* mrežni pejzaž) dogodila se radikalna multiplikacija elektronski posredovanih pojedinačnih mišljenja, te je ta svojevrsna “okupacija” slobodnim informacijama otvorila prostor za promišljanja političkih granica medijskog utopizma.

94 “Taktički mediji nikada nisu savršeni, naprotiv, uvijek su u stvaranju, performativno i pragmatično, upleteni u kontinuiran proces propitivanja premisa kanala sa kojima rade.” Vidi: Garcia, D. i Lovnik, G. (1997, 16. maj). *The ABC of Tactical Media*. Dostupno na: <https://www.nettime.org/Lists-Archives/nettime-l-9705/msg00096.html>

jedan od ključnih taktičkih uvida Critical Art Ensemblea, prema riječima Rite Raley, između ostalog traži i praktičare koji su u stanju preuzeti kontrolu nad posljedicama otvorenosti, premda apsolutna pobjeda nije niti željeni niti istinski dohvatljiv cilj taktičkih medija (str. 8-10).

Projektom pod nazivom “Javna knjižnica/Memory of the World” neobično precizno se objedinjuju pretpostavke kritičkog bibliotekarstva i taktičkih medija, te se ideja o *taktičkom bibliotekarstvu* neuklonjivo nameće kao akutna poveznica. Naime, demokratizacijom pristupa informacijsko-komunikacijskoj tehnologiji iznova se oživljava prosvjetiteljski ideal slobodnog pristupa informacijama uslijed čega interes za javnu misiju bibliotekarstva i univerzalan pristup znanju reaktualizira problematiku komunikacijskih barijera pod okriljem neoliberalizma, istovremeno ohrabrujući nastanak novih infrastrukture za neograničen pristup informacijama koje se oslanjaju na različite materijalne, legalne, institucionalne i ekonomske konfiguracije koje mobiliziraju drugačije subjektivitete (Stalder, 2014). Reaktualizirajući genealogiju javnog bibliotekarstva, te primjenjujući medijsku teoriju i kritičku pedagogiju na prakse deinstitucionaliziranog oblika struke, Marcell Mars i Tomislav Medak (2015) nude uvide za radikalizaciju liberalnog narativa među bibliotekarima u formi tzv. bibliotekara-amatera. U doba sveopće digitalizacije, javne biblioteke se suočavaju sa ograničenim mogućnostima pružanja usluga pristupa recentnoj građi, odnosno dekomodifikacije znanja, zbog čega usluge distribucije elektronskih sadržaja preuzimaju tzv. biblioteke iz sjene (*shadow libraries*)⁹⁵. Balázs Bodó (2015a) ističe kako fenomen

95 B. Bodó, istraživač Instituta za informacijsko pravo Univerziteta u Amsterdamu, opisuje kako je budućnost biblioteka moguće tražiti upravo u bibliotekama iz sjene, te uočava čitavu povijest ilegalnih (piratskih) aktivnosti, prevashodno u ruskoj tradiciji izbjegavanja političke i ekonomske cenzure, kao i u suvremenim praksama nadilaženja informacijskih monopola. Bodó konstatira kako se radi o primjerima koji predstavljaju više od utopističkog projekta, posebice ističe dvije najprepoznatljivije figure javnog ustajanja protiv režima autorskog prava, američkog hakera Aarona Swartza, čiji “Guerilla Open Access Manifesto” predstavlja izraz izravnog opredjeljenja za borbu za slobodan pristup zajedničkom ljudskom naslijeđu kao etičkog imperativa, te osnivačicu Science Huba, Aleksandru Elabkijan, koja svojim hakerskim djelovanjem pokazuje inherentnu nepravdu upisanu u trenutačni sistem znanstvenog izdavaštva, te digitalnu pirateriju dovodi u direktan kontekst sa

“biblioteka iz sjene” nastaje kao posljedica aktualizacije izravnih (digitalnih) mogućnosti da se zaobilaze legalna, birokratska i ekonomska ograničenja sa kojima se tradicionalne biblioteke susreću uslijed čega imaju ograničenu kontrolu nad svojom vlastitom sudbinom u digitalnom okruženju. Kontrakturna akcija bibliotekara-amatera, čini se tako sasvim očekivanim, ako ne i legitimnim, oblikom otpora protiv komercijalizacije javnih resursa u procesima neoliberalne komodifikacije. Nomadska taktika oponiranja vlasništvu i kontroli se, prema Bodi (2015a), krije u piratskom djelovanju koje “posjedovanje čini irelevantnim, pristup univerzalnim, a tumačenje demokratskim”. Iza-zov bibliotekarstvu, u kontekstu erozije njegove institucionalne misije posebice spram komodifikacijske logike režima autorskih prava i asimetrije kontrole nad sredstvima za proizvodnju znanja, naznačen u publikaciji pod nazivom “Javna knjižnica”, upozorava na nestajanje i iznevjeravanje javne misije biblioteka, njezinih tekovina nastalih na utopijskom snu jednakopravnog, univerzalnog pristupa znanju. Ističući podršku hakerskim taktikama oslobađanja informacije od formi vlasništva⁹⁶, “Javna knjižnica” predstavlja “klasični hakersko-utopijski društveni pothvat dizajniran kako bi se kreirao univerzalni prostor slobodne razmjene svih publiciranih formi ljudskog znanja”⁹⁷. Projekt “Javna knjižnica/Memory of the World”⁹⁸, pored platforme za razmjenu knjiga, također razvija postupke digitalizacije i digitalnog dijeljenja, te artikulira poziciju građanskog neposluha, uzimajući masovnost neposluha i praktično znanje oko njega kao novu dimenziju društvenosti. Širenjem granica

mogućnostima kreiranja radikalnih tehno-društvenih alternativa. Vidi više: Bodó, B. (2015b). Libraries in the post-scarcity era. U. H. Porsdam (ur.), *Copyrighting Creativity: Creative Values, Cultural Heritage Institutions and Systems of Intellectual Property*, (str.75-92). Farnham: Ashgate. Dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2616636

96 “S knjigama koje su spremne za dijeljenje, pažljivo katalogizirane, svatko je knjižničar/ka. Kad je svako knjižničar/ka, knjižnica je svugdje” (Mars i Medak, 2015).

97 U intervjuu Davida Garcije sa Marcell Marsom potvrđuje se referiranje na Josepha Beuysa i njegovu čuvenu izreku: “Everyone is an artist”, dok političku dimenziju “Javne knjižnice” opisuje kao oponiranje logici poduzetništva, artikulacijom slobode govora kroz umjetnički čin. Vidi: <http://miz.hr/en/2014/02/english-public-library-memory-of-the-world/>

98 Vidi: <https://www.memoryoftheworld.org/>

hakerskog djelovanja i umjetničkog stvaralaštva⁹⁹ proširuju se i aktualne vizure kritičko-bibliotečke prakse. Praktična afirmacija kritičko-umjetničkog i kritičko-pedagoškog djelovanja bibliotekara amatera vidljiva je i u kurikulumu amaterskog bibliotekarstva¹⁰⁰ kojim se stavlja akcenat na proizvodno-distribuitivne snage suvremenih tehnologija stavljenih u službu stvaranja (digitalnih) zajedničkih dobara. Djelatno prisustvo novih medija u kritičko-bibliotečkom kurikulumu, taktički odmak u samosvjesnu autoredeskripciju, istina, ne korespondira sa duhom institucionalizirane profesije koja, kako tvrde M. Mars i T. Medak (2015), nije u stanju realizirati svoju temeljnu misiju osiguravanja pristupa svom znanju za svakog člana društva, zbog čega “sloboda, jednakost i bratstvo trebaju hrabre knjižničare koji upražnjavaju građanski neposluh” (str. 14). Ovakav kredom možemo posmatrati kao samu bit tzv. taktičkog obrazovanja koje pretpostavlja kritiku profesionalizma i ekspertnog znanja (Garcia, 1997) usvajanjem različitih oblika kompetencija koje bi trebale biti fundamentalnom odrednicom obrazovne uloge bibliotekara da korisnicima prenose vještine eksperimentiranja u proizvodnji znanja, emancipatorne alate isključene iz formalnog obrazovnog konteksta. Oblikovanje društvenosti nevlasničkim prikupljanjem, organizacijom i distribucijom informacija izravna je manifestacija digitalne solidarnosti koju čine inventivne forme (zajednička dobra, skupine, rojevi i slabe mreže) subjektiviteta (Stalder, 2013) koje svojim postojanjem prisiljavaju biznis modele i institucije na adaptaciju, evoluciju ili čak nestanak.

Razmjena informacija i dijeljenje znanja, premda nose prizvuke naivnog, romantičarskog opozicionarstva, zapravo dubinski preispituju klasičnu teoriju vlasništva (Warwick, 2014)¹⁰¹.

99 Prošireni pojam umjetnosti J. Beuysa ne nudi se kao teorija, već odnos prema sebi i svijetu, stoga se “prošireni pojam bibliotekarstva” ovdje svakako treba posmatrati u duhu umjetničke intervencije sa izravnim političko-ekonomskim, subverzivnim dejstvom.

100 Medak i Mars jasno stave akcenat na tri ključne kritičko-pedagoške sastavnice definicije javne knjižnice: a) slobodan pristup knjigama za svakog člana društva; b) bibliotечki katalog; c) bibliotечkar/-ka; Vidi više: Mars, M., Medak, T. *Amateur Librarian – A Course in Critical Pedagogy*. Dostupno na: http://www.mondothèque.be/wiki/index.php/Amateur_Librarian_-_A_Course_in_Critical_Pedagogy

101 Kako naglašava Warwick (2014), pirati ne mijenjaju ideju vlasništva, već

Teorija o svojini je oduvijek bila mjesto ideološkog sukobljavanja, svjetonazorskog razlikovanja, odnosno promoviranja interesa određenih društvenih grupa. Prijelaz praksi umrežene kulture sa ekonomskih margina u sam centar kulturne proizvodnje imao je za posljedicu sve žustrije insistiranje na stavljanju van zakona svakog neautoriziranog pristupa sadržajima kulture kako bi se osigurao kontinuitet dominacije industrijskog modela informacijske ekonomije. Destabiliziranjem kontrole nad sredstvima proizvodnje, a pojavom Interneta i kontrole nad sredstvima distribucije, kontrola mrežnog načina korištenja intelektualnog vlasništva postaje jedno od žarišnih prijevora umreženog društva. Internet, projektiran i korišten na načine koji zahtijevaju obimnu otvorenost i distributivnost, u temeljnoj je kontradikciji sa vlasničkim odnosima čija rigidna logika isključivanja sužava komunikacijske i kreativne potencijale tehnologije. Zakonodavna uobličena upravljanja intelektualnim vlasništvom, tj. reguliranja privilegija pristupa nematerijalnoj svojini (Boyle, 2010, str. 9), premda primarno određuju morfologiju društvene strukture, ujedno navode na otpor komodifikaciji informacija i znanja. Internet je, objašnjava James Grimmelman (2010), struktura polu-zajedničkog dobra (*semmicommons*)¹⁰², medij čiji rast počiva na mogućnosti kombiniranja individualnih sloboda sa etosom kooperativnosti. Prijepori glede granica vlasništva, prema J. Grimmelmannu, ujedno su i ključna tačka razumijevanja potencijala demokratizacije “odozdo” pa se i samo obrazovanje za digitalnu solidarnost može sagledavati

je ojačavaju restrukturiranjem logike neoliberalnog konzumerizma koja u potpunosti monetizira cjelokupnu ljudsku kulturalnu aktivnost: “fundamentalna politika onih koji zaključavaju informacije je održavanje struktura neoliberalnog konzumerizma – ljudi kao pojedinci kontaktiraju korporacije koje im nude robu. Da li ta roba dolazi sa cijenom ili je slobodno distribuirana nije dio arhitekture pitanja, već jednostavno varijabla čuvanja kapije” (str. 15).

- 102 Grimmelman (2010), preko teze teoretičara vlasništva Henryja Smitha i njegovog koncepta polu-zajedničkog dobra razvija ideju Interneta kao miješanja privatnog vlasništva sa individualnim kompjuterima i čvorovima Mreže sa zajedničkim dobrom u umreženom komunikacijskom okruženju. Akcenat se stavlja kako na privatno, tako i na zajedničko korištenje (bez privatnih aspekata bi se Internet urušio od prekomjernog korištenja i zlorabljenja, dok bi bez aspekta zajedničkog korištenja bio “besmisleno jalov”). Grimmelman upravo u ovoj kombinaciji vidi “magičnost” Interneta.

kroz prizmu osposobljavanja korisnika (učenika, korisnika ili građana) za propitivanje upotrebe i zloupotrebe novih medija, njihovih društvenih, političkih i ekonomskih implikacija u vezi sa kritičko-pedagoškim oslobađanjem od mehanizama ugnjetavanja i represije. Zajednička dobra (*commons*), postavljaju velike konceptualne izazove pred konvencionalnu ekonomiju (Bollier i Helfrich, 2013) jer podrazumijevaju resurse koje zajednički dijeli grupa ljudi, “neki resurs postaje zajedničkim dobrom kada se za njega skrbi neka zajednica ili neka mreža. Zajednica, resurs i pravila spojeni su u cjelinu” (str. 209). Reaktualizacija bibliotekarstva u duhu zajedničkih dobara podsjeća na dualnu funkcionalnost znanja: znanje kao roba i znanje kao konstituirajuća snaga društva¹⁰³ (Hess i Ostrom, 2007) pa se taktička orijentacija bibliotekara-amatera prema piratskoj filozofiji može ujedno smatrati činom razotkrivanja industrije vlasništva: “nijedna sadašnja industrija ne demonstrira toliko asimetrija kontrole nad uvjetima za proizvodnju znanja kao akademsko izdavaštvo. Onemogućavanje pristupa iznimno skupim akademskim radovima velikom broju univerziteta, posebice na globalnom Jugu, stoji u snažnoj opreci sa super-profitima koje mali broj komercijalnih izdavača povlači iz besplatnog rada znanstvenika koji ih pišu, recenziraju i uređuju, te iznuđenih cijena koje institucionalne biblioteke moraju plaćati putem pretplate. Upravo na tome mjestu amatersko bibliotekarstvo doseže svoju kritičko-pedagošku oštrinu, pozivajući nas da izravnije formuliramo i razvijemo njegove prakse u zajedničkom procesu otkrivanja (Mars i Medak, 2016). Pozivajući se na Hess i Ostrom, Nancy Kranich (2007) naglašava važnost akademske odgovornosti da se načini prijelaz sa pasivne aproprijacije informacija ka njihovom

103 Autorice podsjećaju kako su tradicionalne studije pojma znanja podijeljene prema epistemičkim područjima različitih interesa (pravnici se zanimaju za legalne aspekte znanja npr. intelektualno vlasništvo; ekonomisti za proizvodnost i transakcije troškove informacija; filozofi za njegov epistemološki karakter; sociolozi za ponašanje virtualnih zajednica; bibliotekari za prikupljanje, organizaciju, čuvanje i diseminaciju informacija), međutim, sa pojavom Interneta proizvodnja znanja kao zajedničkog dobra pretpostavila je nove dileme konceptualiziranja i upravljanja znanjem. Vidi više: Hess, C. i Ostrom, E. (2007). Introduction: An Overview of the Knowledge Commons. U C. Hess i E. Ostrom (ur.), *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (str. 3-26). Cambridge, MA: The MIT Press.

aktivnom stvaranju direktnim kontribuiranjem u zajedničke resurse. Za N. Kranich su biblioteke i univerziteti vitalni centri za zaštitu, promoviranje, održavanje i čuvanje nove paradigme zajedničkih dobara znanja, te uspostavljanje inicijativa informacijskih politika koje dozvoljavaju akademskim radnicima i istraživačima “da povrate svoju intelektualnu imovinu i ispune kritičku zadaću – unaprjeđivanjem znanja, inovativnosti i kreativnosti kroz demokratsku participaciju u slobodnom i otvorenom stvaranju i razmjeni ideja” (ibid., 94-95). Problem, međutim, nastaje kada se hoće zanemariti činjenica da je kultura hakiranja prvi izvor zajednice digitalnih zajedničkih dobara (Morrill, 2016, str. 217), odnosno da se informacijsko vlasništvo (posjed nad nematerijalnim dobrom) nikako ne može u potpunosti kontrolirati budući da se ono neumitno širi putem (umrežene) komunikacije među ljudima. Nosilac subjektivnog prava intelektualnog vlasništva ne može nikoga spriječiti da ima pristup nematerijalnom dobru, ali može zabraniti da se tim dobrom koristi. Na taj način se uspostavlja nerazrješive tenzije između potrebe da se zaštitom intelektualnog vlasništva osiguraju mehanizmi poticaja za generiranje novih informacija i potrebe da se omogući slobodan pristup informacijama (kao iznimno bitan faktor za poticanje kreativnosti). Obzirom na osobinu (digitalne) informacije da ne ovisi o mediju koji je prenosi¹⁰⁴ (DeLong i Froomkin, 2010), ne samo da se podrivaju temelji *mainstream* tržišne logike oskudice već se otvara prilika za razvoj tzv. umrežene informacijske ekonomije (Benkler, 2006) i kreiranja digitalnih zajedničkih dobara¹⁰⁵ (Stalder, 2010). *Peer-to-peer* proizvodnja

104 Karakteristike (digitalne) informacije, neisključivost i nekonkurentnost, podrivaju temelje *mainstream* ekonomije. Prema B. DeLong i M. Froomkinu informacija je nekonkurentna (*non-rivalrous*) – njezino konzumiranje ne sprječava nekoga drugoga da je također konzumira; neisključiva (*non-exclusive*) – ako je dostupna, teško je isključiti drugoga da je koristi. Vidi: DeLong, J. B. i Froomkin, M. (2000). *Speculative Microeconomics for Tomorrow's Economy. First Monday*, 5(2). Dostupno na: <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/726>

105 U Rječniku humane ekonomije Stalder (2010) navodi definiciju digitalnih zajedničkih dobara na sljedeći način: “digitalna zajednička dobra (*digital commons*) čine informacijski resursi dobrovoljno kreirani i dijeljeni unutar zajednica različitih veličina i interesa. Ovi resursi se *de facto* drže vlasništvom zajednice, dakle, nisu niti privatni ni javni (državni). Upravljanje ovim resursima se napose orijentira na korištenje od strane zajednice, a ne tržišnu razmjenu. Kao rezultat toga, razdvajanje proizvođača i potrošača

kao decentralizirana proizvodnja informacija, znanja i kulture, tačnije “proizvodnja među jednakima temeljena na zajedničkom dobru” (Benkler, 2003) ne događa se na periferiji naprednih ekonomija već u samom njihovom centru. Yochai Benkler (2003) sugerira kako ova pozicija omogućava korisnicima Mreže da postanu direktni sudionici proizvodnje kulture i znanja, bez obzira da li je u pitanju blog, remiksiranje ili pisanje softvera, transcendirajući barijere koje su nekoć bile primarna granica razdvajanja “amatera” i “profesionalaca”, “korisnika” i “stvaratelja”. Radikalna filozofija pristupa, korištenja i diseminacije informacijskih resursa pred bibliotekare tako ispostavlja činjeničnu bliskost neprijepornih vrijednosti profesije sa hakerskom¹⁰⁶ etikom: slobodnim pristupom informacijama kao ključnom

je u slučaju digitalnih zajedničkih dobara minimalno. Digitalna zajednička dobra su stvorila nove paradigme u proizvodnji i diseminaciji kulturnih i znanstvenih djela na osnovu prava korisnika da im pristupe, transformiraju i distribuiraju. One su najbolje artikulirane kroz tri labavo povezana, mrežna društvena pokreta koji su masovno posvećeni kolektivnim akcijama koje ciljaju na transformaciju društvene stvarnosti.” Riječ je o Pokretu za slobodni softver, Pokretu za slobodnu kulturu i Pokretu za pristup znanju.

- 106 Viđenjem informacijskog društva kao klasnog društva odnosno tvrdnjom da klasna borba ne prestaje u tzv. postkapitalističkom, informacijskom društvu, Wark (2006) u svom *Hakerskom manifestu* objašnjava kako se klasna borba u digitalnom dobu, zahvaljujući revoluciji informacijsko-komunikacijske tehnologije, odvija u domenu vlasništva nad informacijama. Vektoralizam je pojam koji se direktno povezuje sa komodifikacijom informacija, odnosno transformacijama informacija u privatno vlasništvo. Wark pojašnjava da tek kada vlasništvo postane potpuno apstraktno i proizvede klasu koja iz te apstrakcije crpi svoju društvenu moć, dolazi do sukoba odnosno klasne borbe između vektoralističke klase koja monopolizira apstrakciju – informaciju (koja može postojati neovisno o datom materijalnom obliku, ali ne može postojati bez bilo kakva materijalnog oblika) – i hakerske klase koja ne preuzima na sebe identitet radničke klase, nego poučava radnike kako treba “hakirati” tj. uz pomoć nove tehnologije dijeliti i proizvoditi znanje o tome na koji način se oduprijeti tiraniji nove eksploatatorske klase koja uvjetuje da se vlastita kultura mora kupovati natrag od njezinih (vektoralističkih) vlasnika. Drugim riječima, vektoralistička klasa nastoji monopolizirati informaciju dok hakerska klasa (infoproleterijat), zahvaljujući revoluciji dostupnosti informacijsko-komunikacijske tehnologije, sada može, neovisno od vlasništva (ranije: zemlje, fabrike), ali zavisno od znanja, koristiti tehnologiju kao sredstvo otpora. Vidi: Wark, M. K. (2006). *Hakerski manifest*. Zagreb: Multimedijalni institut.

aspektu učenja i razvoja. Prema Eben Moglenu (2000) sustav masovne potrošačke proizvodnje, koji podupire masovna potrošačka kultura, iznjedrio je nove društvene prilike iz kojih je izrasla nova struktura klasnih antagonizama (str. 226). Figura hakera, artikulira nove horizonte otpora na tzv. platformi utemeljenoj na zajedničkom dobru društvenog samoorganiziranja pristupom, upotrebom i alociranjem resursa održivosti bez novca, pravnih ugovora i drugih obilježja tržišta (Bollier, 2011). David Bollier (2007) također upozorava da se zajednička dobra ne dotiču isključivo sistema vlasništva, ugovora i tržišta već društvenih normi i pravila, te legalnih mehanizama koji ljudima omogućavaju dijeljenje vlasništva i kontrolu resursa. Stoga ideju zajedničkog dobra ne treba gledati isključivo kao moralnu kategoriju¹⁰⁷. Naprotiv, riječ je o izuzetno pragmatičnom obliku djelovanja kojim se može spriječiti rapidno privatiziranje vrijednosti koje generira zajednica (Bollier, 2002). Obzirom da je *peer-to-peer* proizvodnja na otvorenim platformama omogućila samoorganiziranje zajednica prema vlastitim pravilima pristupa, upotrebe i upravljanja resursima, prakse korištenja i produkcije znanja i materijalnih dobara, akcentiranjem upotrebne spram razmjenske vrijednosti, oblikuju se i kulturalne forme novog javnog diskursa koji je istovremeno: a) deskriptivan – identificira modele upravljanja od strane zajednice koji bi inače ostali neistraženi; b) konstitutivan – kreira novi jezik te pomaže stvaranje novih zajednica koje se baziraju na principima zajedničkog dobra; c) ekspresivan – jezik zajedničkih dobara predstavlja način da ljudi dokažu osobnu vezanost za zajedničke resurse i tako se društveno solidariziraju; (Bollier, 2007). Novi način rekonceptualizacije kolektivnog vlasništva bez prizivanja negativnih povijesnih konotacija¹⁰⁸, *komonizam*, omogućava kre-

107 Riječ je, smatra Bollier (2007), o humanijem, bogatijem i kvalitetnijem popisu kriterija koje nije jednostavno mjeriti, poput moralnog legitimiteta, društvenog konsenzusa, jednakosti, transparentnosti, održivosti itd.

108 Prema riječima Dyer-Witheforda, inicijalno značenje pojma "*commons*" se odnosi na kolektivno zemljište ograđivano kapitalističkim procesima primarne akumulacije kapitala koja se dešava od Srednjeg vijeka do danas, dok suvremeno značenje pretpostavlja udaljavanje od komunizma, konvencionalno shvaćenog kao spoj centralizirane ekonomije i represivne države. Riječ je o pojmu koji upućuje na diskusije o društvu izvan kapitalističkog režima, terminu koji u fokus stavlja zajedničko vlasništvo ispred privatnog: "ako je roba ćelija kapitalizma, ćeljska forma društva

ranje uvjeta za nove kolektivne pokrete i prakse odnosno načine organiziranja: ekološka zajednička dobra (voda, atmosfera, šume itd.), društvena zajednička dobra (javno pružanje usluga obrazovanja, zdravstva itd.), umrežena zajednička dobra (pristup sredstvima za komunikaciju). Sva tri domena, ekološki, društveni i umreženi, svjedoče o velikim nedostacima tržišta, zbog čega Nick Dyer-Witheford (2007) naglašava kako njihovo zajedničko poimanje zapravo konstituira povijesnu osudu doktrine neoliberalizma¹⁰⁹. Kako komonizam pretpostavlja društvo u kome proizvodnju organiziraju ljudi koji dobrovoljno surađuju na temeljima jednakosti u cilju općeg dobra, stvaranjem nove socio-kulturne paradigme uključivanja u procese društvene proizvodnje¹¹⁰, oslobađanjem stvaralačkih potencijala i kreativnosti na Mreži ujedno se otvaraju i pretpostavke za redistribuciju moći. Obnova simboličkog poretka idejom proizvodnje temeljene na zajedničkim dobrima pretpostavlja kolektivitete (oblike udruživanja) unutar kojih se organizira suradnja i razmjena informacija izvan granica uspostavljenih okvira kapitalističke proizvodnje. Naime, *peer-to-peer* proizvodnja nadilazi kapitalizam u nehijerarhijskom tržišnom odnosu, uslijed mogućnosti da se zajednički, kolaborativno proizvodi znanje sredstvima za proizvodnju koja više nisu koncentrirana u rukama nekolicine. *Peer-to-peer* mreže, Pokret za otvorenu kulturu i Pokret za slobodni softver ne samo da manifestiraju uvjete za reprodukciju nematerijalnog u kolaborativnom okruženju već i mogućnosti za efikasnu i koherentnu organizaciju koja koristi umrežena zajednička dobra. Komonističko bibliotekarstvo bis-

izvan kapitalizma je zajedničko dobro.” Vidi: Dyer-Witheford, N. (2007). *Commonism. Turbulence 1*. Dostupno na: <http://turbulence.org.uk/turbulence-1/commonism/> (05.05.2011.)

- 109 Za ovakvu tvrdnju Dyer-Whiteford (2007) pronalazi dva uporišta: a) ljudski rad iščezava iz tradicionalnih proizvodnih odnosa bivajući zamijenjen automatizacijom s jedne strane i radom koji pričinjava zadovoljstvo s druge; b) olakšan pristup resursima i sredstvima za proizvodnju.
- 110 Uspostavljanjem zajedničkog denominatora različitih društvenih pokreta i škola mišljenja, prema riječima Helfrich (2013), otvara se prostor za novomilenijski narativ budući da zajednička dobra možemo otkriti: “svugdje i u svemu – društvenoj, prirodnoj, kulturnoj i digitalnoj sferi – što nudi jedinstven okvir za konvergenciju i konsolidaciju različitih pokreta jer problematika zajedničkih dobara premoštava različite sektore i zajednice”.

mo stoga mogli smatrati logičkom izvedenicom preispitivanja odnosa znanja i društvene aktivnosti, te načina njihova koordiniranja, o čemu je još davno govorio J. Shera¹¹¹. Izostankom inicijalnih postavki socijalne epistemologije za razumijevanje društvenog spoznajno-komunikacijskog procesa sugestivna socijalna dinamika etike dijeljenja u bibliotekarstvu ostaje marginalizirana i neprepoznata. Reaktualizacija kritičkog bibliotekarstva u kontekstu umreženog informacijsko-komunikacijskog ekosistema, u koordinatama digitalnog menadžmenta znanja, *peer-to-peer* proizvodnjom (distribucijom informacija, kao i alata za njihovo diseminiranje, kao darova), stoga stvara pretpostavke za nadilaženje dominacije narativa ekonomije oskudice utemeljenog na imperativu da se sve stvari i iskustva svedu na novčane ekvivalente, njihovu razmjensku vrijednost. Izostanak radikalnog, progresivnog, kritičkog obrazovanja u području bibliotečkih i informacijskih znanosti treba tražiti u propuštanju suočavanja sa društvenim pitanjima i popuštanju pred kulturnom hegemonijom koja profesiju preokupira poveznicama sa korporativnim svijetom, profesionalizacijom, aspiracijama prema znanstvenom statusu, te stratifikacijom pismenosti i institucija (Pawley, cit. u Samek, 2007, str. 7). Premda je klasna borba duboko ugniježđena u hijerarhijsku i organizacijsku strukturu biblioteka, bibliotekari se mnogo češće usklađuju sa autoritetima menadžmenta nego svojim kolegama. Izdavački i urednički pothvat *Class and Librarianship: Essay at the Intersection of Information* registrira nedostatnost i skoro tabuiziranost klasne problematike u bibliotekarstvu unatoč činjenici da su bibliotekari ključni akteri u lancu opskrbe informacijama kojeg održavaju ili disruptiraju (Enright i Estep, 2016). Uvid u povijest kritičkog bibliotekarstva nas podsjeća kako su “radikalni bibliotekari” aktualizirali vlastite vještine i svijest o antiautoritarnim pozicijama profesije i prije same novomedijske reaktualizacije kontrakulturalne agende, djelujući unutar sistemskih hijerarhija moći i znanja, braneći i aktualizirajući informacijske slobode i prava svojih korisnika, te propitujući institucionalne okvire profesionalizma. Subverzivne komponente političkog subjektiviteta

- 111 Bozzetti i Saldanha (2017) potcrtavaju značaj uvida J. Shera kako je socijalna epistemologija vrsta “kritike budućnosti” koja “konsolidirana pod sintagmom informacijske znanosti” postaje “konceptualni mehanizam razumijevanja epistemičkih borbi za konstrukciju bibliotečkog diskursa i njegove budućnosti”.

(kritičkih) bibliotekara, načelno iskazane u duhu slogana “*never neutral*” (Farkas, 2017), kao i posezanje za prefiksima poput progresivno, radikalno, anarhističko, feminističko, baš kao i piratsko, hakersko, postdigitalno, posthumanističko (bibliotekarstvo), međutim, baš kao ni tzv. kritički bibliotekari, nikada nisu dobili značajniju strukovnu niti akademsku podršku. Slijedeći Bourdieuovu (1977) tezu da obrazovanje, budući da zauzima središnju društvenu funkciju, konotira status i privilegiju, te kao kulturni kapital postaje nova baza socijalne stratifikacije, pitanje historizacije političkog djelovanja bibliotekara postaje temeljno pitanje mogućnosti i budućnosti borbe za univerzalno pravo pristupa znanju. Ako privatizacija zajedničkog naslijeđa na Mreži pod pritiskom režima intelektualnog vlasništva markira nazadovanje demokratske participacije kroz društvenu autocenzuru privilegiranjem korporativnih, tržišnih interesa, onda bibliotečka kritika umreženog društva mora računati na haktivistički kredibilitet, a ne menadžment znanja podređen logici socijalne kontrole korištenja informacija. Ireverzibilnost otpora ne čini tek svijest o tome da istraživanja informacijske i novomedijske pismenosti trebaju biti situirana u domen nove organizacijske paradigme nematerijalnog društvenog rada, koja logiku ekonomije darivanja vidi kao fundamentalnu vrijednost kooperativnog platformskog umrežavanja kojom se potiču kolaborativne prakse proizvodnje/distribucije (digitalnih) zajedničkih dobara, već i svijest o potrebi obrazovanja za organiziranje i upravljanje alternativnim oblicima zajedničkog vlasništva unutar digitalnog ekosistema ekonomije solidarnosti.

T. Scholz (2017) konceptom platformskog zadrugarstva (*platform cooperativism*) opisuje tehnološke, kulturne, političke i društvene promjene u kontekstu nove ekonomije solidarnosti suradničkih modela organiziranja zajedničkih dobara, sa ključnim naglaskom na kolektivno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju¹¹². Ovakav model organizacije rada, kao i suprotsta-

112 Konfrontaciju sa novim načinom promišljanja digitalne ekonomije Scholz (2016) uobličava kroz sljedećih sedam principa zadružne proizvodnje: a) dobrovoljno i otvoreno članstvo; b) članovi imaju demokratsku kontrolu; c) članovi sudjeluju u vlasništvu; d) autonomija i neovisnost; e) obrazovanje, učenje i informacije; f) suradnja među zadrugama; g) briga za zajednicu. Deset principa zadrugarstva na internetskim platformama čine: 1. Vlasništvo (kolektivno vlasništvo nad platformama); 2. Pošteno plaćanje i stabilni prihodi; 3. Transparentnost i portabilnost podataka; 4. Priznavanje

vljanje ekonomiji dijeljenja prema modelu Ubera, nesumnjivo je izuzetno daleko od institucionaliziranog obrazovanja i profesionalnog djelovanja bibliotekara¹¹³. Slično je i sa sudjelovanjem u tzv. “protokologičkoj borbi” (Galloway i Thacker, 2007), te sudbinu bibliotekarstva možemo čitati i kao dilemu između: taktičke aktualizacije ili javne dezintegracije. Taktičko djelovanje, naime, računa sa otkrivanjem šupljina u postojećim tehnologijama kako bi se kroz njih projektirala potencijalna promjena (Raley, 2009, str. 12). Uvođenjem performativnog i pragmatičnog imaginarija taktičkih medija u domen kritičkog bibliotekarstva potvrđuje se njihova ključna premisa da “sličnosti ne sugeriraju homogenost; prije, generalizacije formiraju skupove taktičkih veza koje ne urušavaju razlike među različitim projektima, praksama i investicijama” (ibid., str. 14). Neoavangardne aspiracije digitalne transformacije kulture i demokracije se upravo u takvom “epistemološkom ruhu” pojavljuju u sintagmi taktičkog bibliotekarstva, fuziji univerzalnih vrijednosti na kojima počivaju biblioteke i mikropolitikama otpora spram barijera pristupa informacijama i proizvodnji znanja. Prijelaz sa striktno dokumentalističko-informacijske episteme na kompjuterski posredovanu komunikacijsku epistemu (Day, 2014) stoga uvjetuje daljnja kulturalna istraživanja tehničko-tehnološkog, binarnog koda. Tehnokulturu, nije moguće svesti isključivo na ozračje digitalnih medija, već bi ona sada morala uključivati i istraživanja digitalno posthumanističke prakse propitivanja rekonfiguracije humanističkog subjekta, kao i novih oblika njegova konstituiranja (Hall, 2016). Piratska filozofija prema riječima Garyja Halla (2016), pretpostavka je za premoštavanje ambivalentnosti digitalnih tehnologija koje raže postindividualističko poimanje proizvodno-distributivnog (otvo-

i uvažavanje; 5. Uključivanje radnika u programiranje platforme; 6. Snažan zaštitni legislativni okvir; 7. Prenosiva socijalna i zdravstvena prava radnika (socijalna zaštita koja neće biti vezana za specifično radno mjesto); 8. Zaštita od proizvoljnog ponašanja; 9. Sprječavanje nadziranja na radnom mjestu; 10. Pravo na odjavljivanje sa platforme. Vidi: Scholz, T. *Platform Cooperativism: Challenging the Corporate Sharing Economy*. New York: Rosa Luxemburg Foundation, 2016.

- 113 Mogli bismo skoro ustvrditi kako nas novi oblici konceptualiziranja budućnosti (kritičkog) bibliotekarstva izravno suočavaju sa “baukom” Inerneta, njegove otvorene logičke “arhitekture inovacije” (Lessig, 2002).

renog) povjerenja između autora i čitatelja. Posthumanistička istraživanja se bave izmještenošću cjelovitog, autorefleksivnog i racionalističkog subjekta, a zadatak posthumanističke kritičke teorije se pronalazi u epistemičkoj i etičkoj odgovornosti za otkrivanje i mapiranje lokacija moći koje strukturiraju našu poziciju subjekta¹¹⁴. Humanistika, prema Rosi Braidotti (cit. u Hall, 2016, str. 147), mora mutirati i postati posthumanistička, ukoliko ne želi biti gurnuta dalje u nerelevantnost. Nove kritičke epistemologije poput posthumanističkog subjektiviteta (tehnoški posredovan post-antropocentrizam) pretpostavljaju se autonomiji, autoreferencijalnoj disciplinarnoj čistoći (Hall, 2016, str. 145), zbog čega ni hackersku ideologiju više nije moguće reducirati na libertarijanske ideje, već ih je nužno konceptualizirati u širokom spektru agendi, kako napominje Gabriella Coleman (2017), od anarhističkih do socijalističkih, liberalnih do libertarijanskih, obzirom da ključni faktor čini zajednička posvećenost očuvanju autonomnog načina mišljenja, postojanja i uzajamnog djelovanja¹¹⁵. Nadalje, koncept nomadskog subjekta i duboka transformativnost umrežavanja proizvode pomake “izvan bilo čije kontrole, jer informacijski tokovi traže da se pojedinci smjeste unutar aktualnog prostora kritike, kontinuirano ažurirajući kritičke alate (Navas, 2010, str. 174). Prećutkivanje etike i estetike hakiranja u bibliotečkim krugovima dovelo je do glorifikacije retorike i partnerstva između nove javne sfere netržišne kolaborativnosti i poslovnog sektora (javno-privatnog apsorpiranja potencijala proizvodnje temelje na zajedničkim dobrima od strane biznis modela), na-

114 Kada akcentuira značaj posthumanizma, G. Hall (2016) posebice napominje posthumanističku etiku Rosi Braidotti, ističući njezinu važnost za teoretičare koji nastoje da razumiju vlastitu uključenost u društvena zbivanja i diskurse koje nastoje analizirati, te im oponirati (str. 94).

115 Recentna zapažanja Coleman ustvrđuju kako hakere ne bismo smjeli posmatrati kao “egzotične stručnjake” budući da njihovi projekti postaju rutinska, autoritarna, dnevna geopolitička dešavanja u kojima učestvuju društveno i ekonomsko privilegirani akteri čije motive za različite forme građanske neposlušnosti nije moguće pojednostavljivati. Vidi: Coleman, G. (2017). From Internet Farming to Weapons of the Geek. *Current Anthropology*, 58(15).

Dostupno na: <http://blogs.law.columbia.edu/uprising1313/gabriella-coleman-from-internet-farming-to-weapons-of-the-geek-current-anthropology-volume-58-supplement-15-february-2017/>

mjesto npr. ustajanja protiv kriminaliziranja hakerskog etosa¹¹⁶. Porast raznorodnih ideoloških agendi političkog uključivanja pod nazivom građansko hakiranje¹¹⁷ za G. Coleman (2017) je izraz visoke tolerantnosti hakera na različita politička ukrštanja, pri čemu pragmatična rješenja nerijetko nadilaze ideološke podjele. Iz tog razloga je hakerske prakse potrebno posmatrati u širokom spektru od liberalnih, građanskih akcija do kripto-anarhističkih koje se okupljaju oko razvijanja softvera i zajednica izvan kapitalističke ekonomije i njihovih pratećih liberalnih institucija. Shodno tome, “originalni katalizator koji ujedinjuje hakere u političkim akcijama koje se pojavljuju onda kada je zajednica ugrožena” (Coleman, 2017) jednako odvažno bi trebali prihvatiti bibliotekari kako bi produbili jaz između univerzalnih aspiracija znanja i institucionalnih kompromisa, ustajanjem u odbranu korisničkih sloboda u digitalnom okruženju. Nesumnjivo, tek sa povezivanjem hakerske etike i kritičko-pedagoškog pristupa bibliotekarstvu možemo odista reaktualizirati potencijale taktičkog obrazovanja da odgovara na probleme marginaliziranih društvenih skupina. Uz potrebnu dozu skepse spram kooptiranja hakerske retorike u obliku participacije u neoliberalnoj političkoj agendi (*start-up* i *maker* inkubatori, hakatoni, *boot* kampovi itd.), radikalne taktike bibliotekarstva sugeriraju opstanak ideje biblioteke kao mjesta u kojem ljudi mogu i trebaju ostvarivati interakcije jedni sa drugima i razmjenjivati ideje u odnosu koji nije posredovan novcem. Anti-autoritarna ideosfera bibliotekarstva nadilazi zidove i police, žice i poslužitelje, komitete i odbore, te se upravo izmještanjem iz perspektiva “neutralnih” institucionalnih aparata kojima se korisnici podređuju ideološkim normama suverena, politička kultura bibliotekarstva otkriva kao neprekinuta nit kontrakulturalnog “viška”. Kako je isticao J. Shera, biblioteka kao oblik

116 Život i smrt Aarona Swartza vjerovatno najizravnije svjedoči o liberalnoj dilemi: hoćemo li štiti slobode pojedinačnih građana da diseminiraju znanje za dobro drugih individua kako bi oni mogli donositi informirane odluke ili prava koropracija da ograniče pristup znanju omogućujući ga onim pojedincima koji si ga mogu priuštiti posredstvom svojih ekonomskih resursa.

117 Coleman (2017) nudi čitav niz hakerskih projekata i političkih praksi, od Piratskih stranki, preko Anonymous kolektiva, Wikileaks ili Indymedia itd., do kodiranja, izuma alata, reformiranja zakonodavstva ili zviždanja (*whistle-blowing*).

komunikacije društvena je kreacija kroz koju operira kultura, a njezina organizacija uvijek zrcali norme, etiku i vrijednosti zajednice. Današnja nezainteresiranost građana za mjesto i ulogu biblioteka u društvu čini se kao izraz opće indiferentnosti za budućnost javne komunikacije općenito. Odustajanjem od biblioteka odustajemo od politika decentriranja moći, repolitiziranja javnog diskursa, kao i kontinuiteta propitivanja načina na koji se odnosimo prema javnom dobru¹¹⁸. Sa druge strane, bez jasne opredijeljenosti da se izravno oblikuju kritičke prakse okupiranja novih materijalnih uvjeta otvorene organizacije znanja izvan vektoralističkog dizajna informacijsko-komunikacijskih fetiša, biblioteke same odustaju od svoje prošlosti i budućnosti: “vrijednost i liderstvo vjerovatno nije moguće podučavati niti u potpunosti definirati, ali nam politička teorija može pomoći u njihovom prepoznavanju i/ili opažanju kada se dogode odnosno ne dogode” (Buschman, 2016, str. 36).

118 “Javna domena nije neki rastegljiv ostatak koji preostane nakon što sve bude obuhvaćeno vlasničkim zakonima; javna domena je temelj kulture ili je to barem nekada bila” (Boyle, 2010, str. 40).

Bottom-app

“Intelektualno poštenje nije isto što i odbijanje da se preuzme intelektualni rizik, a odbijanje da se novo i emocionalno uznemirujuće uopće uzme u obzir nema nikakvu posebnu etičku vrijednost.”¹¹⁹

N. WIENER

“Neka cvjeta tisuće zombija.”¹²⁰

T. MCCARTHY

Funkcionalni učinci sve veće mrežne infrastrukture, nestajanje uređenih informacijskih prostora, disintermedijacija, algoritimizacija itd. u diskursima informacijskih znanosti i bibliotekarstva rijetko se reflektiraju kao unutarnje dileme oko prilagodavanja profesionalnih kurikuluma (digitalizacija, digitalna analiza, vizualizacija i interpretacija) promjenama istraživačke paradigme. Recentni interes za diskurs digitalne humanistike, nastao na presjecištima intenziviranja interdisciplinarnе kolaborativnosti tradicionalnih humanističkih disciplina i informacijske tehnologije, čini se kao pokušaj osiguravanja kontinuiteta metodološkog inoviranja uz neizbježnu kohabitaciju sa obrazovnim politikama orijentiranim na pragmatične ciljeve primijenjenih znanosti. Veze bibliotekarstva i informacijskih znanosti sa digitalnom humanistikom proistekle iz neprijeporne epistemološke bliskosti, u sprezi sa kognitivnom ekonomijom neoliberalnog univerziteta (da znanstvenom terminologijom opisuje svoje tehnološke produkte prema potrebama tržišta) na taj način osigurava daljnji uspon narativa o inovacijama

119 Wiener, N. (1964). *God & Golem, Inc. A comment on certain points where cybernetics impinges on religion*. Cambridge, MA: The MIT Press.

120 McCarthy, T. (2015, 7. mart). The death of writing – if James Joyce were alive today he'd be working for Google. *The Guardian*.
Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2015/mar/07/tom-mccarthy-death-writing-james-joyce-working-google>

u proizvodnji i organizaciji, te akademsko poduzetništvo čini interkurikularnim, hibridnim realitetom. Drugačije govoreći, “liberalni totalitarizam” (Varoufakis, 2018), koji je univerzitet preuzeo uberifikacijom (Hall, 2016b) umrežene proizvodnje društveno-političke moći, u korisnicima disruptivnih inovacija je pronašao svoje mikropoduzetničke resurse. Afirmaciji modela neoliberalnog potržišnja znanja u obrazovanju svjedoče upravo trendovski kolegiji digitalne humanistike koji uvjetuju primjenu *big data* alata i reprezentaciju velikih i kompleksnih setova podataka. Ovakvo, navodno apolitično, tehnološko inoviranje akademskih kurikuluma, međutim, ne vodi tek ka korporativnom restrukturiranju humanističkih znanosti (Allington, Brouillette i Golumbia, 2016) već osigurava i stvaranje fleksibilne radne snage za prekarno tržište rada. Drugim riječima, njihovi su ishodi učenja izravno strukturirani prema zahtjevima globalnog tržišta. Tvrdnja G. Halla (2012) da digitalne humanistike zapravo nema čini se itekako opravdanom budući da govorimo o primjeni praktičnih tehnika i pristupa iz domena kompjuterskih znanosti, svojevrsnom instrumentariju za alociranje budžetskih sredstava prema aktualnim obrazovnim inovacijama: “svjedočimo usmjeravanju ka biznisu, menadžmentu i STEM predmetima, te udaljavanju od humanistike; interesu da se znanje i učenje pretvori u kvantitete informacija i legitimizira moć i kontrolu optimiziranjem performansi društvenog sistema prema instrumentalnim, funkcionalnim određenjima, udaljavanjem od pitanja šta je pravedno, ispravno i istinito” (Hall, 2016b, str. 33). Ovaj svojevrсни oblik disrupcije humanistike, koji se pojavljuje kao povijesni momentum oponiranja analognom, prema riječima Davida Berrya (2014), izostavlja kritičku analizu hegemonije primjene računarstvenih principa i procesa na materijalizirane kulturne forme. Nadalje, još šire gledano ovdje se otkriva i dubinski politički problem sa STEM disciplinama i znanošću u cijelosti, budući da znanost, determinirana kapitalističkim proizvodnim odnosima, funkcionira kao instrument kapitala (Peović Vuković, 2018). Kohabitacija humanistike i znanosti u formi digitalne humanistike, kako objašnjava K. Peović Vuković, potiče stare zablude o linearnom tehnološkom progresu, te je potpuno jasno kako modelima multidisciplinarnog, kulturalno-informatičkog restrukturiranja humanistike, nedostaju poveznice sa (digitalnom) kulturalnom kritikom

(Liu, 2012). Naime, doprinos digitalne humanistike kulturalnoj kritici bi trebalo tražiti u primjeni alatki, paradigmi i konceptata digitalne tehnologije kako bi se promislila ideja instrumentalnosti, “kritički promišljala moć, finansije i ostali upravljački protokoli svijeta” (ibid.). Opravdavanje digitalne humanistike kao područja stjecanja izrazitih digitalnih kompetencija (očekivanih produktivnih, tržišnih vrijednosti) ogoljava uslužnost korporativnog univerziteta koji se *de facto* denuncira kao mjesto generiranja, kako to iskazuje A. Liu, “taktičke laži u službi nade”. Agendu modeliranja novih obrazovnih trendova u bibliotečkim i informacijskim znanostima, njihovu kontroliranu fuziju sa poduzetničkim nalogima fetišiziranja informacijsko-komunikacijskih tehnologija, sada također prati i djelomična integracija sa digitalnom humanistikom (Robinson, Priego i Bawden, 2015). Naime, komplementarne aspekte istraživanja komunikacijskog lanca zabilježenog znanja, organizacije i upravljanja informacijama, te tehnologija njihove distribucije učestalo prati izostanak teoretskog i kritičkog mišljenja, procesi slični onima koji su ranije rezultirali krizom profesionalnog identiteta bibliotekara¹²¹. Čini se kako je digitalna humanistika simptom aktualne krize informacijskih znanosti. Nakon gotovo dovršenog procesa “oslobađanja” od bibliotekarstva¹²²,

- 121 Društvena relevantnost bibliotekarstva, podsjetimo se, poljuljana je ne samo zbog sporog adaptiranja novonastalim promjenama već općenito izostanka kritičkog pristupa informacijsko-komunikacijskim tehnologijama. Vidi: Buschman, J. i Leckie, G. (2010). Introduction: The Necessity for Theoretically Informed Critique in Library and Information Science (LIS). U J. Buschman i G. Leckie (ur.), *Critical Theory in Library and Information Science. Exploring the Social from Across the Discipline*. Santa Barbara, CA; Denver, CO; Oxford, England: Libraries Unlimited.
- 122 Baš kao što je pogrešno misliti kako je humanistici digitalna humanistika otvorila put promišljanjima tehnologija medijacije, jednako je pogrešno misliti da bibliotekarstvo prije informacijskih znanosti nije pretpostavljalo promišljanja tehnika organizacije znanja. Estabrook (2010) napominje kako zaokret u programima informacijskih i bibliotečkih znanosti (*library and information science – LIS*) možemo pratiti s početka sedamdesetih godina prošlog stoljeća kada dugotrajna napetost između perspektiva bibliotečkih i informacijskih znanosti izbija na površinu. Autorica naglašava da postojeći LIS programi ne uspijevaju pripremiti studente za adekvatnu praksu u bibliotekama upravo zbog sve učestalijeg zanemarivanja profesionalnih normi i društvenih odgovornosti. Vidi: Estabrook, L. S. (2010). Library and Information Science. U M. J. Bates i M. N. Maack (ur.), *Encyclopedia of Library and Information Science*, (str. 3287-3292).

informatijske znanosti¹²³ svoju stratešku pozicioniranost sada vide u rastućem interesu za programe tzv. podatkovne znanosti (*data science*). Zahtjevi i očekivanja rekonfiguriranja kurikuluma prema kolegijima okrenutim izravnom povezivanju sa analitičkom velikih podataka čine se unosnim, ali još uvijek rizičnim poduhvatom s obzirom da ne postoji jasna slika o tome gdje bi tačno trebalo tražiti institucionalno mjesto za podatkovnu znanost (među računalnim znanostima, informacijskim znanostima, statistici, menadžmentu itd). Međutim, ako je razumijevanje principa i koncepata informacijske discipline značajnije od praktičnih, profesionalnih vještina, kako tvrde Bawden i Robinson (2012), obrazovanje kojim bi se branile njezine temeljne vrijednosti tražilo bi ujedno i reafirmaciju bibliotekarstva u kritičkim studijama podataka s obzirom na: “promijenjen odnos prema relevantnim tehnologijama novih tehnokratskih kompanija koje predviđaju i oblikuju informacijsko ponašanje korisnika, ograničavajući i konstruirajući njihove izbore” (Buschman, 2018).

Utopijskom fantazijom digitalne revolucije kao gospelom otvorenosti, kako opisuje Stanley Fish (2018, 7. maj), uklonjeni su “čuvari kapija” u ime transparentnosti i izravnog susreta sa podacima, mobilizirana uvjerenja kako više (otvorenih) podataka, više pristupa informacijama, ujedno stvara i neprikosnovene uvjete za stjecanje znanja, te osiguravaju kvalitetnije pretpostavke za funkcioniranje tržišta i pospešuje demokratizacija društva. Na put u “tiraniju transparentnosti”, kao i zablude da će više slobode govora pomoći u raskrinkavanju obmana, a radikalno opadanje troškova prikupljanja, pohranjivanja i distribuiranja podataka dovesti do boljih političkih ishoda, još ranije je upozorio Lawrence Lessig (2009), pojašnjavajući da razumijevanje informacije odnosno korelirajućih podataka zahtijeva kako odgovarajući stepen usredotočenosti tj. pažnje, tako i prihvatanje činjenice da ljudsku reakciju na informacije nije moguće odvojiti od interesa, želja, kognitivnih kapaciteta i socijalnog konteksta. Drugim riječima, da bez sagledavanja kom-

123 Trendove aproprijacije različitih istraživačkih predmeta i polja od strane informacijskih znanosti Budd (2009, str. 132-134) primjećuje kroz otvaranje tzv. iSchools koje su još ranije postale izuzetno atraktivno i privlačno studijsko područje spremno za privlačenje izvanjskih finansijskih sredstava.

pleksnosti lanca razumijevanja, u konačnici, vrlo lako dolazimo u iskušenje da kolateralne posljedice internetskog trijumfalizma smatramo javnim dobrom. Koncept otvorenosti, podcrtava Nathaniel Tkacz (2012), nalazi se gotovo izvan dosega propitivanja, “otvoreno” je postalo vrhovna kategorija suvremene političke misli” (ibid.), stoga divergentna politička realnost u kojoj veliki broj projekata operira pod ovim atributom nalaže da se “etiketa” otvorenosti, kojom se obično služi kao samodovoljnom kvalitativnom odrednicom u koju nema smisla sumnjati, razmotri uprkos njezinoj gotovo neprijepornoj zavodljivosti. Inflacijom otvorenosti (otvoreni podaci, otvoreni pristup, otvorena znanost, otvorena vlast itd.), kako ističe Toni Prug (2014), nerijetko se zanemaruje ključni aspekt hakerske prakse: otvorenost (suradničkih) procesa. Upravo je nedostatnost razumijevanja novog načina promišljana organizacijske paradigme ono što supstancijalno nedostaje inicijativama koje nose atribut otvorenosti. Inicijativa za otvoreni pristup¹²⁴ danas se smatra većim razočarenjem: “znanstvenici nikada nisu smjeli dopustiti sistem koji zahtijeva novčane transakcije između autora i izdavača” (Beall, 2013, str. 596). Osim toga, nepostojanje konsenzusa u vezi sa jasnim definiranjem šta otvoreni pristup odista jeste, koga i šta predstavlja, te šta bi trebao i mogao postati¹²⁵, dakle iznimna izdiferenciranost otvorenosti¹²⁶, u konačnici je postala plijenom društveno-ekonomske interesne agende koju prate

124 Građa u otvorenom pristupu prema Suberu (2012) definirana je kao “digitalna, na Internetu, besplatna, te oslobođena većine autorskopравnih i licencnih ograničenja” (str. 4). Teorijsku podlogu za globalni pokret za otvoreni pristup znanstvenom izdavaštvu dale su tri međunarodne deklaracije donesene u razdoblju od 2002. do 2003. (Budapest Open Access Initiative; Bethesda Statement on Open Access Publishing; Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities) koje Suber (2004) okuplja u tzv. BBB definiciju otvorenog pristupa.

125 Kontradikcije i ambivalentnost otvorenosti, te kritička evaluacija koegzistiranja različitih oblika hibridnog izdavaštva, još uvijek nisu dovoljno često analizirane, što doprinosi rastućoj zbunjenosti u vezi sa jasnim razumijevanjem i tumačenjem šta otvoren pristup zapravo jeste i koji su mu tačno ciljevi (Adema, 2014).

126 Pored najpoznatijih opisa otvorenog pristupa, kroz tzv. zeleni i zlatni, danas razlikujemo niz različitih, hibridnih termina, poput platinastog, brončanog, kao i različite sive zone otvorenog pristupa, objavljivanja znanstvenih članaka putem društvenih mreža ili otvorenog objavljivanja radova od strane izdavača bez mogućnosti njihovog preuzimanja (Herb i Schöpfel, 2018).

autoritarni i administrativni postupci koji vode jedino otvaranju novih konfrontacija (Herb i Schöpfel, 2018). Naime, premda je zagovaranje otvorenog pristupa prvenstveno utemeljeno na argumentaciji kako javnost ne bi trebalo dvostruko oporezivati za istraživanja koja su već financirana (put ka znanju kao javnom dobru), danas su novi modeli otvorenog usluživanja gotovo izjednačeni sa verzijom koju su mu dali komercijalni izdavači “plati da bi objavio” (Haider, 2018). Kako izdavačka industrija u modelu tzv. zlatnog puta (*gold open access*) vidi priliku za novu akumulaciju kapitala, ovaj nejasan i zbunjujući termin koji, prema riječima Christian Fuchs i Marisol Sandoval (2013) čini više štete nego koristi, potrebno je nazvati pravim imenom – korporativni otvoreni pristup (*corporate open access*)¹²⁷ budući da se stvara rizik uspostavljanja monopolnih i oligopolnih praksi koje institucijama, univerzitetima, bibliotekama i pojedincima prijete isključivanjem pristupa. Riječ je o “strukturalno-rasističkoj praksi koja u nepovoljan položaj stavlja istraživače i institucije zemalja u razvoju” (ibid., str. 439). Aproprrijacija otvorenog pristupa, komodifikacija znanja, primjetna je i kroz nedostatno financiranje elektronskih časopisa kroz projektno financiranje, članarine, univerzitate ili javne fondove, drugim riječima, intencionalno pretvaranje koncepta otvorenosti u investicijski alat. Jezik ekonomske nužnosti, komercijalnog interesa i tehnološkog determinizma u službi je privatiziranja javno financirane proizvodnje znanja, a “paradoks uspjeha” (SCHÖPFEL, 2018) možemo posmatrati kao tranziciju “nove vrste režima znanja” (Šimuković, 2018) u kojem je otvoreni pristup “primarno biznis model upravljanja odnosima između javnih finansijera i privatnih poduzeća, povezanih sa znanstvenom zajednicom kroz indikatore performativnosti u cilju povećanja efikasnosti, pospješivanja (komercijalne) inovacije i ekonomskog rasta” (Haider, 2018)¹²⁸. Da ironija bude veća, ideja da se sužavanjem jaza u

127 Fuchs i Sandoval (2013) primijećuju da Suberovo smiještanje profitnog i neprofitnog modela pod kategoriju zlatnog otvorenog pristupa miješa kvalitativno različite aspekte uslijed čega kreatori politika nerijetko zaboravljaju, isključuju i previdaju tzv. dijamani model otvorenog pristupa koji pretpostavlja da troškove snosi izdavač ili se oni osiguravaju iz državnoga proračuna.

128 Analizirajući Izvještaj radne grupe o širenju pristupa objavljenim istraživačkim rezultatima (tzv. Finch Report), Haider (2018) ističe kako je u dokumentu naglašen “diktum novog javnog menadžmenta” koji se

pristupu znanju potakne veća uključenost u njegovu proizvodnju, postala je mehanizam produbljivanja podjela u mogućnostima participacije u njegovoj kreaciji. Dezorijentiranost kada su u pitanju politike otvorenog pristupa, pojašnjava Richard Poynder (2018), rezultirala je izravnom okretanju donatora i vlada izdavačima umjesto pripadnicima pokreta za otvoreni pristup, dok je podređivanje znanstveno istraživačkog rada komercijalnim interesima smanjilo komunikaciju među znanstvenicima kojima se, kako ističu George Caffentzis i Silvia Federici (2014), nameće držanje u tajnosti njihovih istraživačkih projekata i rezultata istraživanja. Kooptiranje otvorenog pristupa, njegovo pretvaranje u kapije feudalnih dvoraca znanja, očigledna je posljedica postojećih podijeljenosti unutar zajednice otvorenog pristupa koja je izravno pogodovala pokretanju časopisa u otvorenom pristupu od strane komercijalnih izdavača koji su potom nametnuli trend prioretiziranja integracije otvorenog pristupa u postojeće interesne, društveno-ekonomske tokove moći: “iako je otvoreni pristup obećao stvaranje jeftinijeg, bržeg i inkluzivnijeg sistema znanstvene komunikacije, on sada izgleda kao mnogo skuplji, te se ujedno i produbljuje jaz u znanju između Sjevera i Juga. Uistinu, otvoreni pristup pokazuje se kao novi izvor kolonijalizma budući da znanstvenici sa Sjevera slobodno ubiru znanja proizvedena na Jugu nastavljajući definirati i kontrolirati ono što se računa kao znanstveno znanje, kao i ko može sudjelovati u njemu. Oni u zemljama u razvoju će i dalje biti isključeni iz komunikacije” (Poynder, 2018). Zanemarivanjem dinamike kontrole i strukture moći, posebice nepromijenjenog motiva izdavača da prvenstveno osiguravaju profit, inicijative za otvoreni pristup propustile su priliku fokusirati se na razvijanje otvorenih infrastruktura koje bi vodile zajednice akademskih istraživača (ibid). U konačnici, otvorenost je postala nepri-

ogleda u jeziku rasta broja publikacija, informacija, inovacija, ubrzanju pristupa i istraživanja, dok se npr. univerzitetski repozitoriji gotovo jedva i pominju. Posebice je indikativna, kako ističe Haider, pozicija biblioteka koja se u Inicijativi za otvoreni pristup 2020 naglašava kroz njihovu administrativnu ulogu u alociranju budžeta prema uslugama otvorenog izdavaštva, odnosno njihova iskustva u organiziranju sistema pretplata kroz suradnju sa izdavačima, dok se njihova veza sa znanstvenim izdavaštvom, uloga očuvanja i izgradnje zbirke, te osiguravanja pristupa gotovo zapostavlja ili ne stavlja u prvi plan.

jeporan, prazan cilj (Adema, 2014), “alat neokolonijalizma”¹²⁹ (Piron, 2018).

Kontinuiranim izostankom suočavanja sa prevagom neoliberalnih formi upravljanja diskursom otvorenosti, retorikom ekonomske kompetitivnosti, odnosno fluktuacijom otvorenog znanja u formi kapitala, rastle su i napetosti novostvorenog digitalnog ekosistema. Kako navodi Joe Karaganis (2011), visoke cijene legalnih sadržaja uz velike ekonomske nejednakosti i široku dostupnost jeftinih tehnologija kopiranja utjecali su na razvoj digitalne piraterije koja je “od sredine devedesetih narušila širok spektar medijskih biznis modela, ali i disruptirala ovaj loš tržišni balans kreirajući prilike ekonomijama u razvoju za inovacije sa cijenama i uslugama koje su potakle nove tehnologije (str. i). Komodifikacija znanosti, formi istraživačkog rada i znanstvenog izdavaštva modelima rigidnog upravljanja intelektualnim vlasništvom uvjetovala je tako i radikaliziranje promišljanja otvorenog pristupa kao procesa kontinuirane borbe i kritičkog otpora, a ne projektne aktivnosti i implementacijskog modela (Adema i Hall, 2013). Naime, kritika otvorenog pristupa izravno je povezana sa istraživanjima političke ekonomije Interneta, odnosa moći upisanih u mrežne tehnologije i njezinu infrastrukturu, te se u kontra-imaginariju post-medijalnosti (Apprich, 2017) otkrivaju prakse kojima se realiziraju obećanja amaterske proizvodnje vlastitih medija, stvaraju materijalne osnove za uspostavljanje zajednica digitalnih zajedničkih dobara. Mogućnost stvaranja kolektivnih infrastruktura koje mogu otvoriti prilike za uspostavu modela koji su u stanju nadići postojeće oblike i norme proizvodnje, eksperimentiranjem sa novim subjektivitetima kroz transverzalne forme umrežavanja (ibid., str. 48), nose naziv radikalni otvoreni pristup (Radical Open Access)¹³⁰. Radikalni otvoreni pristup rekonfigurira anta-

129 Kako navodi Piron (2018), postkolonijalni otvoreni pristup ukazuje na problem epistemičke otuđenosti, oslikava hegemonijalni odnos režima znanja: “znanost je daleko od toga da bude univerzalna; ona je globalizirana”. Sa druge je strane, također, moguće otkriti emancipatorne potencijale osnaživanja njegove ekologije korištenjem softvera otvorenog koda, univerzitetskog tiska, biblioteka, te konsolidacije recenziranja kao mehanizma podrške izdavaštvu kao instrumentu kognitivne pravde.

130 Kolektiv radikalnog otvorenog pristupa nastao je 2015. godine, nakon konferencije pod nazivom Radical Open Access, sa namjerom da okuplja heterogenu akademsku zajednicu, neprofitne izdavače i časopise iz

gonizme i konflikte u domenu izdavačke djelatnosti osnaživanjem horizontalnih savezništava između pokreta za otvoreni pristup i ostalih borbi koje se dotiču prava na pristup, umnožavanje, distribuciju, prodaju i ponovno korištenje umjetničkih, književnih, kulturnih i akademskih djela. Ovakvo uočavanje potencijala otvorenog pristupa, kao i značaja njegova promišljanja za budućnost znanstvene komunikacije¹³¹, konačno refokusira pažnju na njegovu temeljnu vrijednost, a to je kako naglašava Kathleen Fitzpatrick, otvorena nedovršenost (*open endedness*)¹³². Naime, stavljanjem akcenta na reduciranje troškova, uslijed činjenice da neprofitni akademski izdavači i biblioteke sve učestalije ostaju bez sredstava i poticaja za eksperimentiranje sa novim izdavačkim formama i modelima upravljanja znanjem, pobornici eksperimentiranja sa konceptom otvorenosti su izgubili bitku sa interesima krupne izdavačke industrije koja je u toj ideji vidjela priliku da se znanstvena komunikacija učini još profitabilnijom. Znanstveno izdavaštvo suočeno je sa odnosom koji su stvorile tenzije između starih i novih medija, zbog čega K. Fitzpatrick (2011) smatra kako je suvremena aka-

područja humanistike i društvenih znanosti, te potiče alternativni ekosistem otvorenog pristupa eksperimentiranjem sa mogućnostima pluraliziranja formi otvorenosti. Vidi više: *Radical Open Access*. <https://radicaloa.co.uk/philosophy/>

- 131 “Ne bismo li trebali prestati izdavačke pothvate posmatrati kroz dihotomiju izvor zarade ili idiosinkratični ekskluzivni eksperiment i početi ih posmatrati kao dijelove infrastrukture institucija, kao ključni element njihove istraživačke misije, na primjer biblioteka?” (Fitzpatrick, 2011, str. 165).
- 132 Vjerovatno najkarakterističniji primjer onoga što govori Fitzpatrick je sama njezina knjiga *Planned Obsolescence*, tačnije eksperiment uključivanja čitatelja kao sukreatora. Riječ je o konkretnom primjeru inoviranja u domenu umreženog akademskog digitalnog izdavaštva. MediaCommons Press, izdavački projekat koji promovira i zagovara digitalno izdavanje tekstova iz područja medijskih studija, od članaka do monografskih publikacija, pretpostavlja eksperimentiranje sa otvorenim izdavaštvom i otvorenim formatima, kako bi se osnažile ključne premise znanstvene komunikacije, pristup i proizvodnja novog znanja. Fitzpatrick posebice ističe problematičnost tranzicije humanistike u modele otvorenog pristupa obzirom na nedostatnost njezina finansiranja, tačnije razlika u finansiranju humanistike u odnosu na druge znanstvene discipline, kao i tradicije nenaviknutosti humanističkih autora da plaćaju za objavljivanje svojih radova.

demaska produkcija vođena tzv. zombi logikom budući da stare forme (poput npr. tiskane znanstvene monografije) odbijaju obitavati u svojim grobovima, već, iako gotovo pokopane novim biznis modelima i medijskim trendovima, iz njih se dižu među žive (str. 4). Ova metafora je upozoravajuća, posebice kada K. Fitzpatrick formulira sljedeću predodžbu o budućnosti knjige: jedini dobar zombi je mrtav zombi¹³³. Reanimiranje neživih formi stoga opstoji na pronalaženju načina da se istraživanjem distribucijskih i participatornih digitalnih “alata konvivijalnosti”¹³⁴ uspostavi odstupnica industrijskoj produktivnosti pod krinkom otvorenog znanja. U tom svjetlu, za kreativno eksperimentiranje s “multimodalnim izdavačkim platformama”, perspektivu institucionalnog i vaninstitucionalnog povezivanja, odnosno različitih formi suradništva između izdavača, teoretičara, istraživača, bibliotekara i informacijskih aktivista, potrebno je najprije podsjetiti kako politike proizvodnje znanja nemaju fiksirano značenje (Hall, 2008), odnosno da mogući kontra-institucionalni odgovor, kreiranjem znanja kao zajedničkog dobra, ne pretpostavljaju unaprijed zadato značenje (Adema, 2014). Riječ o projektu neizvjesnog ishoda kontinuiteta kritičkih borbi koji uključuje: eksperimentiranje sa novim oblicima afirmacije izdavaštva; promišljanje knjige i humanističkog razumijevanja koje je prati; preosmišljanje akademskih praksi; kritičku refleksiju u promišljanju koncepata i praksi otvorenosti. Pojava alternativa centraliziranom, *top-down* izdavaštvu, pripada domenu političke borbe za znanje kao zajedničko dobro, kao i uvjerenju da “zajednička dobra ne čine samo sredstva

133 “Moguće da znanstvene monografije nisu mrtve već nežive” (Fitzpatrick 2011, str. 4).

134 Alati konvivijalnosti je sintagma kojom je I. Illich nastojao ukazati na mogućnost ostvarivanja autonomije kontroliranjem načina upotrebe resursa radi zadovoljenja osobnih potreba kroz tzv. konvivijalnu proizvodnju kojom se potiče osobna kreativnost i zajednička inovativnost za razliku od industrijskih alata čiji radikalni monopoli oduzimaju ljudima slobodu da sami proizvode, razmjenjuju i dijele ono što im je potrebno. Illich je u svojoj knjizi “Alati konvivijalnosti” iz 1973. godine s velikom skepsom gledao na informacijske tehnologije iznoseći strepnje da bi se čovječanstvu moglo dogoditi da postane sve ovisnije o računalima kao sredstvima bez kojih više neće moći govoriti i razmišljati, ali je također važno primijetiti kako je njegovo tumačenje konvivijalnosti na izvjestan način preteča narativa interaktivnosti mrežnih tehnologija.

kojima jednakopravno dijelimo resurse koje stvaramo već i posvećenost kreiranju kolektivnih subjektiviteta, posvećenost odgajanju zajedničkih interesa u svim sferama života” (Caffentzis i Federici, 2014). Osmišljavanje izdavačkih inicijativa koje mogu mijenjati pejisaž znanstvene komunikacije, u kolaborativnom odnosu univerziteta, biblioteka i akademskih radnika, eksperimentiranjem sa idejom platforme i biznis modela, polučilo je stvaranjem novih institucionalnih koalicija univerzitetskih izdavača na čijem su čelu biblioteke (Adema i Stone, 2017)¹³⁵. Revitaliziranje i reaktualiziranje izdavaštva eksperimentiranjem sa digitalnim tehnologijama, otvorenim pristupom, institucionalnim repozitorijima i bibliotekama kao izdavačima ne obećava tek širenje potencijala kolaborativnih odnosa u proizvodnji, organizaciji i distribuciji znanja već nas jednako suočava sa pitanjem o sve vidljivijem “otvorenom jazu” (Schöpfel i Herb, 2018). Nove tehnologije i alati, kao i kultura dijeljenja zajedničkih dobara, omogućavaju akademskim i istraživačkim institucijama da se u znanstvenu komunikaciju uključuju na drugačije načine, otvaraju nove horizonte post-kapitalističke tranzicije za forme tzv. postdigitalne kulture¹³⁶. Inicijative afirmativne disrupcije poput npr. akademski vođenog izdavaštva¹³⁷ niti su dovoljno istraživane niti se o njima dovoljno diskutira i piše. Ovakvi glasovi, zapažaju Adema i Stone (2017), dolaze uglavnom od strane znanstvenika koji su i sami direktno involvirani u projekte čiji je “etos suradnje i darivanja često u oštroj opoziciji spram

135 Adema i Stone (2017) iznose interesantne uvide u vezi sa promjenama izdavačke ekologije u Velikoj Britaniji. Promoviranje novih oblika izdavaštva proisteklo je iz istraživačkog projekta “Changing publishing ecologies: a landscape study of new university presses and academic-led publishing”, a cilj tog projekta je bio detektirati zajedničke karakteristike izdavačkih inicijativa okrenutih osnaživanju suradnje između univerzitetskih izdavača, biblioteka i akademskih radnika.

136 Pojam postdigitalne kulture opisuje ono što dolazi nakon digitalnog, nakon humanistike i nakon digitalne humanistike. Vidi: Centre for Postdigital Cultures. Coventry University, UK. <https://www.coventry.ac.uk/research/areas-of-research/postdigital-cultures/>

137 Posebice zanimljiv fenomen jeste forma nezavisnog izdavaštva kojim upravljaju akademski radnici, tzv. *academic-led publishing*, koje se smatra posljedicom procesa koji su započeli usponom *online* samoizdavaštva te razvojem tiskanja na zahtjev i koje predstavlja najrecentniji odgovor na komercijalizaciju izdavaštva i znanstvene komunikacije (Adema i Stone, 2017).

isključivosti vlasničkog biznisa i izdavačkih modela komercijalnih izdavača” (ibid.). Obzirom da su forme multimodalnog, nelinearnog izdavaštva iznimno rijetko zastupljene, te da ni sami autori najčešće još uvijek nisu sasvim spremni prenositi svoje ideje izvan okvira tekstualnog, štampanog formata, odnosno objavljivati svoje radove izvan ustaljenih, tradicionalnih praksi, može se činiti da ideja postdigitalne kulture predstavlja izazov samoj metodologiji znanstvenog istraživanja u 21. stoljeću, jer potiče promišljanje o novim mogućnostima izražavanja, novim formama, ali i izazov modernističkim pozicijama autorstva, vlasništva, izdavaštva, čitateljstva, pa na koncu i samim praksama bibliotekarstva koje, kako podcrtava G. Hall, najčešće ostaju u okvirima “zadatih” pretpostavki racionalnog, jezikom određenog, individualističkog, humanističkog subjekta. Ova činjenica dodatno naglašava važnost pitanja da li možemo redizajnirati naše sisteme podučavanja, učenja i komunikacije na načine koji su konzistentni sa teorijom posthumanizma, da li smo spremni uspostaviti nove strukture i institucije koje problematiziraju postojeće podjele, posebice u humanistici, između umjetničkih praksi i znanstvenog istraživanja, između predavača i studenata, granica učionice i izvanjskog svijeta znanja i stručnosti (Adema i Hall, 2016). Disruptivnim djelovanjem na humanističku metodologiju digitalna posthumanistika, kako pojašnjavaju J. Adema i G. Hall, pretpostavlja svojevrsno testiranje konceptata individualnosti, promišljanje utjecaja tehnologija i drugih ne-ljudskih aktanata uključenih u moderne oblike proizvodnje znanja, posthumanističku estetiku (performative i hibridne, postdigitalne oblike kreiranja znanja), ali i mogućnosti kreiranja novih humanističkih institucija kroz usvajanje praksi radikalne otvorenosti. U tom svjetlu, eksperimentiranja u cilju dovođenja u pitanje normativnih, neoliberalnih humanističkih pretpostavki o tome kako istraživači komuniciraju nerazdvojiva su od istraživanja postdigitalne kulture budući da akcentiraju mogućnost i značaj pomjeranja fokusa sa “digitalnog” na procese i infrastrukture oblikovanja i organiziranja alternativnih oblika društvene kritike, tj. kontra-neoliberalnog subjektiviteta (Hall, 2017).

Osim toga, fenomen biblioteka iz sjene (*shadow libraries*)¹³⁸, nastao kao odgovor na rastuću privatizaciju obrazovanja i režim tehnološkog komodificiranja informacija i znanja, ne predstavlja samo evoluciju u praksama gradnje društvenih infrastrukture autonomijom u načinima proizvodnje postdigitalnih dobara već se sa njima, socio-tehničkom reapropriacijom izvora znanja (Apprich, 2017, str. 151), gradi i novi politički subjektivitet. Nova solidarnost izgrađena na digitalnim mrežama, nastala kombiniranjem i udruživanjem političke volje, kolektivne akcije i kreativnosti (Medosch, cit. u Apprich, 2017), usmjerena je na vještine upravljanja metapodacima na otvorenim informacijskim sistemima. Ponovimo, “uz knjige za djeljenje, brižno katalogizirane, svatko je knjižničar/ka. Kada je svatko knjižničar/ka, knjižnica je svugdje” (Mars i Medak, 2015), a kad je knjižnica svugdje, tu je i “heterotopijsko zadovoljstvo naših konačnih sopstava u beskonačnosti” (Liang, 2012). Rastući broj novih modela digitalnog pristupa, projekata digitalnih arhiva i biblioteka, distribucijskih kanala i mreža koji doprinose neprestanoj difuziji znanja preko geografskih, obrazovnih i prihodovnih granica izravno svjedoče kako digitalni odrast ne predstavlja tek tehničko pitanje, nego primarno društveno-političko. Naime, kako su vizije, vrijednosti i zahtjevi odrasta usko povezani sa građanskim neposlusom kao metodom otpora (Renou, 2018), odbijanje i prestanak suradnje sa onim što ugrožava ili onemogućuje ekosistem zajedničkog djelovanja za zajedničko dobro za bibli-

138 Biblioteke iz sjene manifestacija su ekosistema znanja koji se rapidno mijenja. Važnost ovog fenomena potvrđuje i recentno izdanje MIT Pressa *Shadow Libraries* u kojem se istražuju fenomeni reorganizacije tokova obrazovnog i istraživačkog materijala, institucije formalnog i neformalnog sektora, ali i uvjeti koji su doprinijeli konsolidaciji borbi za participaciju u globalnoj znanstvenoj i obrazovnoj zajednici. Iako se ova sintagma najčešće dovodi u vezu sa repozitorijem Library Genesis i njemu pridruženom mrežnom stranicom Science Hub, te parnicom koju je 2015. godine pokrenuo Elsevier protiv Aleksandre Elbakijan (koja je kreirala Science Hub i time olakšala dijeljene materijala zaštićenih autorskim pravima, odnosno dovela do disrupcije režima vlasništva, posebice industrije znanstvenog izdavaštva), pojava biblioteka iz sjene zapravo ukazuje na suštinski problem globalnog informacijskog usluživanja - njegove tržišne kontrole. Mogli bismo također ustvrditi da one ujedno i aktualiziraju temeljne postulate kritičke pedagogije i kritičkog bibliotekarstva: osvješćivanje i informacijska pravda. Vidi: Karaganis, J. (ur.) (2018). *Shadow Libraries. Access to Knowledge in Global Higher Education*. Cambridge, MA: The MIT Press.

otekare predstavlja izraz opredijeljenosti za reaktualiziranje sukoba između cenzure i emancipacije inicijativama postdigitalnog taktičkog obrazovanja. Perspektive digitalnog odrasta i postdigitalne kulture adresiraju biblioteku kao javni laboratorij decentralizirane društvene transformacije. Za razliku od tehnofundamentalističkog pristupa medijima, agende da se promoviranjem nove tehnologije nastoje korigirati problemi koje je su stvorile ranije tehnologije (Vaidhyanathan, 2018, str. 26), postdigitalne biblioteke sugeriraju različite mogućnosti rekonfiguracije vektora proizvodnje, potrošnje i distribucije, imaginarij kooperativne platformske, *bottom-app* solidarnosti. Aktualitet kolektivnog vlasništva nad tehnološkom infrastrukturom i podacima podučava kakvo bi informacijsko-komunikacijsko okruženje zapravo moglo (trebalo?) biti, a to čini gradeći potencijale otpora eksperimentiranjem sa širokim opsegom praksi uklanjanja barijera i promoviranja suradnje ekonomija u nastajanju od otvorenog pristupa, otvorenih podataka, kreativnog medijskog aktivizma, gerilskog novinarstva i tzv. Internet piraterije, kao i idejama zajedničkog dobra i komonizma. Rachel Botsman (2017) iznosi teoriju tranzicije povjerenja od a) lokalnog (vezanog za granice življenja u malim zajednicama u kojima se svi poznaju), b) institucionalnog (povjerenja posredovanog različitim ugovorima, sudovima i korporativnim brendovima, nastalog oslobađanjem gospodarstva od lokalne razmjene i kreiranjem temelja za organizaciju industrijskog društva) do c) distribuiranog, kojeg karakteriziraju horizontalni tokovi povjerenja, u nekim slučajevima u bližnje, a drugim, u programe i botove, što nas odvajaju od vertikalnih autoriteta, regulatora, stručnjaka i čuvara kapije (str. 21). Za bibliotekarstvo i biblioteke to znači i novu borbu za poziciju mišljenja i govorenja, razgovor o tome šta danas jeste stvaranje “u sjenci sveprisutnostnih i sveznajućih podataka koji se rugaju svakom poimanju da pisci posjeduju nešto što bi nas moglo informirati, čak i o tehnološki zajamčenom kapitalizmu koji samog sebe ispisuje i čita” (McCharty, 2015, 7. mart). Ako danas više ne znamo misliti bez mašina niti želimo osjećati život bez njihove neposredne prisutnosti, ako ne postoji potreba za vraćanjem sjećanja na biblioteke, niti žal za njihovom idejom, drugim riječima, ako smo, kako tvrdi R. Botsman (2017), amplifikaciju nepovjerenja u institucije zamijenili distribuiranim povjerenjem,

onda bismo ujedno morali prihvatiti i činjenicu da istinsku disrupciju ne proizvodi tehnologija, već upravo procesi masovnog premještanja povjerenja, koje, posljedično, preispisuje norme međuljudskih odnosa, omogućuje uspon novih poslovnih modela i decentralizira odgovornosti, zbog čega etička pitanja i dalje ostaju primarna (ibidem, str. 23-24). Probleme (digitalne) ekologije nije moguće rješavati "jednom istinom", stručnim zajednicama, akademskim ekspertizama, konvencionalnom racionalnošću, primijenjenom znanošću. Drugim riječima, tek je proširenjem istraživanja u suradničkim okruženjima, različitim rakursima potvrđivanja glasova koji tragaju za višestrukim epistemičkim pozicijama rasuđivanja društveno-ekonomskih problema moguće, u konačnici, prihvatiti i bibliotekare kao digitalne odrastnike, koji vjerovatno neće biti prepoznati kao agenti javne deliberacije, ali bi svakako mogli biti adresirani kao izravni akteri cjeloživotnog osnaživanja korisnika da što manje budu ovisni o diktatima tržišta. Bibliotekari-amateri izravna su podrška izgradnji društvenih infrastruktura, alata i vještina koji bi se koristile, "za stvaranje uporabnih vrijednosti koje profesionalni tvorcima potreba nisu izmjerili i koje ne mogu izmjeriti" (Illich cit. u D'Alisia, Demaria i Kallis, 2016, str. 52.). U tom smislu, oslanjanjem na epistemološke korijene postnormalne znanosti¹³⁹, kritiku tehnologije i taktičko obrazovanje bibliotekari mogu pokušati ojačati svoje poljuljane društvene pozicije djelovanjem koje političku ekologiju prepoznaje kao izvor svoga aktivističkog nadahnuća posthumanističke orijentacije. Kritika rasta (odrast) bibliotekarstvu nudi konstruktivni imaginarij za repozicioniranje u novim javnim politikama, kao i prostor za preispitivanje vlastitog identiteta u digitalno doba. Neoliberalni model datafikacije pod kojim se subjektiviteti mijenjaju prema kontroliranim obrascima kapitalističke postindustrijske kulture zahtijevaju hibridne teorije i prakse otpora spram tehnologija koje su izmakle našoj kontroli i postale, kako tvrdi S. Vaidhyanathan (2018), operativni sistemi naših života¹⁴⁰.

139 Epistemološke postavke postnormalne znanosti su se prvi put pojavile u knjizi Jeromea Ravetza *Scientific Knowledge and Its Social Problems*, 1971 godine, a kako navode D'Alisa i Kallis, postnormalna znanost predstavlja strategiju rješavanja problema kojom se treba poslužiti, kako su to opisali Funtowicz i Ravetz, "kad su činjenice nesigurne, vrijednosti sporne, uložiti visoki i odluka hitna" (D'Alisa, Kallis, 2016, str. 279.)

140 Suvremene tehnologije, kao operativni sistemi naših života, smatra

Digitalni odrast bi stoga podrazumijevao, prije svega, razumijevanje opasnosti proistaklih iz tzv. antidruštvenih medija (Vaidhyanathan, 2018) koji dezorijentiraju i ograničavaju naše sposobnosti zajedničkog promišljanja i adresiranja problema. Sa druge strane, ideja postdigitalnih dobara predstavljala bi obećanje da se kroz sagledavanje alternativnih putanja socio-ekonomske dekolonijalizacije obuzdaju, ili pak disruptiraju, uspostavljene strategije depolitizirane digitalne budućnosti: “nije nam potrebno još više alata za neuke, već nova generacija humanistike koja posjeduje tehnološke vještine. Ono što je potrebno su istraživački programi koji će na čelo staviti kritičku teoriju i kulturalne studije, a upravljanje prepustiti programerima-teoretičarima, filozofima i kritičarima umjetnosti koji su se konačno odvojili od slikanja i filma. Istodobno, poniznom stavu umjetnosti i humanistike prema prirodnim znanostima i industriji mora doći kraj. Humanistika se ne bi u mazohističkom stilu trebala podrediti digitalnom režimu. Potreban nam je odvažan protuudar. Ali to se neće dogoditi ako nastavimo odvrćati pogled” (Lovink, 2016, str. 22-23).

Vaidhyanathan (2018), uvjetuju kolektivnu nesposobnost da mislimo vlastite probleme, dok posljedice ignoriranja njihovog postojanja prizivaju brutalnost i, na koncu, otežavaju konfrontiranje sa njom onda kada se pojavi (str. 24).

Postdigitalna sjena

“Prema tome, ja hakiranje držim neobičnim, historijski situiranim oblikom rada koji se izdiže preko akademskih kontradikcija: vokacija vs. profesija; predavački vs. istraživački rad; temeljno vs. primijenjeno istraživanje: istraživanje vs. razvoj; privatno vs. javno; rat vs. mir; institucionalna autonomija vs. ovisnost o državi; znanstveni komunalizam vs. intelektualno vlasništvo.”¹⁴¹

JOSS WINN

“Računarstvo je fundamentalno nevidljivo. Kad su vam gume ispuhane, pogledate u njih i vidite da su ispuhane. Kada vam ne radi softver, vi gledate u njega i ne vidite ništa.”¹⁴²

GÉRARD BERRY

Doći do javne podrške da bi procvjetali diskursi kojima bi se izgradile okolnosti za de/institucionalne promjene kao odgovor na političku stvarnost digitalizma i njegove “kreativno-destruktivne” učinke apsurdno je ambiciozno. Živimo u eri “slobodnog pada” (Steyerl, 2012) koji otvara mogućnosti za eksperimentiranje sa vertikalizacijom klasnih odnosa, “suverenitetom odozgo” (ibid.), istodobno onemogućujući dosezanje bilo kakvog stabilnog horizonta. U perspektivama viralnih komunikacija, koje ne omogućuju čak ni jasno razaznavanje da li smo objekti ili subjekti (Wark 2015, 5. april), pomjeranje kritičkog fokusa na treću dimenziju, informacijsku dubinu, tako

141 Winn, J. (2013). Hacking in the University: Contesting the Valorisation of Academic Labour. *tripleC*, 11(2), 486-503.

Dostupno na: <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/494/503>

142 (Berry cit. u Somers). Somers, J. (2017, 26. septembar). The Coming Software Apocalypse. *The Atlantic*. Dostupno na: https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/09/saving-the-world-from-code/540393/?utm_source=feed

se čini fundamentalnim taktičkim manevrom političkog i estetskog obrazovanja¹⁴³. Budući da se strategije klase vektoralista oslanjaju na dematerijalizaciju (ibid.), drugim riječima, da su nam tehnička sredstva, ekspertno znanje i politička motivacija istraživanja nevidljivosti¹⁴⁴ nedostupna (Steyerl, 2012, str. 155), otkrivanje vektora uberizacijske ekonomije, vođene logikom da čak i nepostojeće stvari trebaju postati privatno vlasništvo, ispostavlja se kao centralno mjesto demistifikacije narativa “konceptualnog kapitalizma” (Wark, 2015). Zaodjevenost u algoritamsku dijabolčnost imaginarne budućnosti samomislećih mašina, “digitalnu despotiju” (Jovanović, 2008) ne vidimo od buke plemenske, plošne epistemologije¹⁴⁵. Ako stoji da Turingovi naslijednici, kako tvrdi Bogost (2015), uvjeravaju mašine da su postale ljudi, a ljudi postali mašinama, onda nam više “ni priče o progresu niti o ruševinama neće dati odgovore kako da mislimo o opstanku kroz suradnju” (Tsing cit. u Medak, 2015, str. 15).

Teorija odrasta “sastoji se, ni manje ni više, od ponovnog osmišljavanja razvojnog pokreta koji bi blagostanje čovječanstva uskladilo sa praksama koje jamče našu materijalnu održivost na planetu” (Domazet i Dolenc, 2016, str. xx). Projekti koji označuju imaginarij odrasta su konvivijalni (Kallis, DeMaria i D’Alisa, 2016, str. 14), oni svjedoče o mogućnostima smanjenja ovisnosti o industrijskom i potrošačkom sistemu, te je u predviđanju i predumišljaju nadilaženja komunikacijskih reciprociteta u digitalnoj ekonomiji darivanja sadržana i mo-

143 Potencijali tzv. “afirmativne sabotaže” su, prema riječima Spivak (2010), uvjetovani mogućnostima estetskog obrazovanja koje traži snažna humanistička uporišta, interes bez kojeg je nemoguće vježbati imaginaciju i njezine epistemološke izvedbe.

144 “Nevidljivost je politički konstruirana i održavana epistemičkim nasiljem” (Steyerl, 2012, str. 155).

145 “Neistine su na više načina efikasniji organizacijski alat nego istina. Svatko može vjerovati u istinu. Vjerovanje u besmislice je nepatvorena demonstracija lojalnosti. Ona služi kao politička platforma. A kada imate uniforme, imate vojsku” (Yarvin/Moldbug, 2008). Ovaj citat iz blog posta iz maja 2008. koji se pripisuje Curtius Yarvinu, tj. Mencius Moldbuge, osobi koja se smatra ključnom figurom iza antidemokratskog internetskog pokreta zvanog neoreakcija (proautoritarne filozofije koja podržava tzv. trumpizam), ovdje je naveden kako bi se zorno predstavio diskurzivni uzorak ishodišta onoga što danas nazivamo *fake news*.

gućnost održanja virtualnih zajednica izvan okvira uzajamne spektakularizacije neurotične potrošnje podataka¹⁴⁶. Misliti Internet bez razumijevanja njegova tehnološkog i epistemičkog “oblaka” znači previđati umnožavanje darova gestama “podatkovnog punka” (Wark, 2015, str. 44). Kako tvrdi M. Wark, poraženi samo na drugom mjestu, novi oblici eksploatacije su utemeljeni na neravnopravnoj razmjeni informacija: “možete dobiti mrvicu žarko željenog *détournementa* u zamjenu za to što ćete dati puno neplaćenog rada i odreći se svih metapodataka. I tako dobijete mrvicu podataka, a oni ih dobiju sve – i, što je važnije, dobiju i sve informacije o informaciji, njezino zašto, kada i što.” (ibid.) Kako se maksimizacija profita kreće logikom žudnje za samoeksploatacijom, samoostvarenjem, “dušom na poslu”¹⁴⁷ (Berardi, 2009), ishodišta transformacije rada, kao i učinci prevladavajućeg imaginarija digitalne disrupcije, grade okvir u kojem se masovni društveni “subjekt”, kao samoreciklirajući proizvod, podređuje “sintaktičkoj logici algoritma” (Berardi, 2017). Algoritamsko preoblikovanje semiosfere i asimetrija davanja stoga zahtijevaju, sa jedne strane, obnovu kritičke teorije

146 Analize tehnologija za ekološku tranziciju, napominje Medak (2017) potrebne su nam u kontekstu posljedica strategije tehno-razvojne, inovacijske *doxe*. Ekološka tranzicija izgledno će biti “turbulentni i revolucionarni” odrastnički proces prijelaza ka načinima proizvodnje, društvene organizacije i metaboličkog odnosa prema čovječanstvu i okruženju gdje društveni razvoj neće biti diktiran dinamikom samoekspanzije kapitala i sve veće eksploatacije prirodnih resursa planete Zemlje (str. 3).

147 Berardi (2009) pojašnjava kako kognitivni rad zauzima centralnu poziciju u imaginaciji digitalnog doba. (Digitalni) rad ima središnje mjesto u društvenoj afektivnosti budući da informacijski radnici ulažu svoje znanje i kreativnost u proces proizvodnje mreža beskonačnom rekombinacijom ogromnog broja informacija. Vrijeme naizgled oslobođeno upotrebom tehnologije se transformira u tzv. kiber-vrijeme (vrijeme mentalnog procesiranja apsorbiranog u beskonačne procese proizvodnje kiber-prostora). Nova libidinalna ekonomija, smatra Berardi, inducira cjelokupan raspon kolektivnih patologija: “jednom kad su digitalne tehnologije učinile veze između individualnih fragmenata kognitivnog rada mogućim, fragmentiran intelektualni rad je postao predmetom ciklusa proizvodnje vrijednosti” (str. 29), drugim riječima, “kapital je uspio da obnovi svoju psihičku, ideološku i ekonomsku energiju, naročito zahvaljujući apsorpciji kreativnosti, želje i individualnih, slobodarskih pokretača samorealizacije” (str. 96.)

koja je i sama postala spektakularnom, te sa druge, objavljivane, selektiranje, prezentiranje i tumačenje, odnosno kustosko i izdavačko ponašanje, taktike kojima se intervenira u tri vrste praksi – umjetničku, izdavačku i znanstvenu: “one su odgovor na aktualne institucionalne, tehničke i političko-ekonomske pritiske s kojima se sve tri prakse suočavaju” (Wark, 2015, str. 46). Na tom tragu, kreiranje i organiziranje decentraliziranih i održivih kolaborativnih mreža, stvaranje alternativnih arhitektura zajedničkih dobara, u konačnici sama repolitizacija novog društvenog ugovora¹⁴⁸, uprizoruju performative mogućih kritičko-pedagoških taktika djelovanja, kako u svakodnevnim, tako i profesionalnim praksama. Sjetimo li lekcije kritičkih bibliotekara da se tek autonomijom izdavačkog djelovanja može dovesti u pitanje profesionalni *status quo*¹⁴⁹, drugim riječima, da “svaka profesija postaje radikalna onda kada njezini praktičari odbiju povući bilo kakvu liniju ‘konflikta interesa’ između svojih života i posla” (West, 1972), tada nam taktike bibliotekara-amatera svjedoče o saznanjima na koji način je moguće propitivati *status quo* digitalnih mreža, kao i potvrditi kontinuitet alternativnih ontologija, materijalnosti, ideja i borbi radikalne mrežne kulture¹⁵⁰. Izdužujući se preko režima informacijske komodifikacije i datafikacije znanja, mnogostruke sjene bibliotekarstva, oživljene u subverzivnoj odrasničkoj utopiji političke ekologije, nisu tek izraz platformske kooperativnosti već izravan povod za redefiniranje pojma disrupcije. Jaz između političkog i kulturnog transformativnog potencijala radikalnih medija ne mora nužno uvjetovati pretvorbu bibliotekara u sadtopiste (*nowtopians*)¹⁵¹, međutim, odvratiti pogled od toga

148 Lovink, u intervjuu iz marta 2018. godine, ističe kako društveni ugovor više ne predstavlja odnos između građana i države, već korisnika i platformi društvenih medija. Drugim riječima, korporacije nude usluge korisnicima koji zauzvrat te usluge poboljšavaju po cijenu digitalnog otiska tj. profilnih privatnih podataka kojima se može izuzetno učinkovito i profitabilno upravljati.

149 “Biblioteke mogu proizvoditi informacije.” (West, 1972); “Naučiti kako biti izdavač, kao i bibliotekar i novinar.” (West, 1982).

150 “Umjesto pukog kritičkog interpretiranja i teoretiziranja, praktičari [radikalnih medija] stvaraju participacijske događaje koji manifestiraju kritiku kroz iskustveni proces.” (Critical Art Ensemble cit. u Medak i Milat, 2013, str. 17)

151 Sadtopistima nazivamo samouke majstore, izumitelje i improvizatore koji

da postoje fragilne infrastrukture znanja značilo bi i potpuni pristanak na režim koji nameće bezlična ekonomija rasta. Odrast ne znači slom materijalnog blagstanja, nego samostalno osmišljenu reorganizaciju ljudske aktivnosti (Carlsson, 2016, str. 286), a postojanje “biblioteka iz sjene” izravno svjedoči o odbijanju tehno-kapitalističkog imperativa inovacije. Kao odraz skrbi za zajedničko dobro one napominju da smo: “svi mi kustosi znanja, kustosi istih onih infrastrukture od kojih zavisimo da bismo proizvodili znanje, kustosi našeg plodnog ali krhkog zajedničkog dobra. Biti kustos praktično znači skidati, dijeliti, čitati, pisati, recenzirati, uređivati, digitalizirati, arhivirati, održavati biblioteke, činiti ih dostupnim. To znači biti od koristi našem znanju u opštoj i slobodnoj upotrebi, a ne držati ga u vlasništvu” (Custodians.online, 2015).

“Internet je potrgan”¹⁵². Očekivali smo prozore, dobili oledala. Afirmiranjem suverenosti mašine, “darova” dezintegracije, disrupcije i dekomodifikacije, nije moguće čuvati komonalnost kontrakturne imaginacije. Osim prikupljanja dokaza o “algoritamskoj kontroli odozdo” (Lovink, 2018), akcijama koje neizostavno pomažu razumijevanju načina na koji novi režimi podataka funkcioniraju, nužno je, dakle, pridodati empirijski *praxis* znanja o brizi za (digitalna) zajednička dobra. U tom svjetlu, kritičko sazrijevanje na Mreži istovremeno je proces razumijevanja posljedica decentriranja ljudskog, kao i odrastanja za ideju postdigitalne biblioteke, novu socijalnu reorganizaciju tehnologije kulture¹⁵³. Naime, vođeni svojim mitološkim žud-

umjetnički pristupaju bitnim poslovima što ih tržišno društvo zanemaruje ili podcjenjuje. Kako navodi Carlsson (2016) u odnosu sadtopista prema radu “ističe se bitna nit samoemancipacijske klasne politike koja se vodi izvan tradicionalnog poprišta plaćenog rada” (str. 289).

152 Ova fraza ulazi u upotrebu nakon juna 2013. godine i otkrića E. Snowdena o masovnom prikupljanju podataka o našem ponašanju i društvenom životu. Prema stanovištu Lovinka (2018), kada koristimo ovu frazu zapravo govorimo o novoj kulturi nesigurnosti u kojoj više zapravo nemamo ideju ko će i kako koristiti podatke koje generiramo. Vidi: Lovink, G., Nazaruk, T. (2018, 14. mart). *Interview with Geert Lovink by Taras Nazaruk*. Amsterdam: Institute for Network Cultures.

153 U iznimno inspirativnom eseju iz 1999. D. Krummela “Fiat Lux, Fiat Latebra”, o kotačima bibliotečke povijesti, predstavljena je kumulativna genealogija povijesnih funkcija biblioteka kao instrumenata društvenih promjena. Opisujući izazove koje su nadilazili bibliotekari kroz povijest, od postanka civilizacije do danas, Krummel podsjeća na zadaću prosvjećivanja društva (*fiat lux*), ali i ostavljanje prostora za skrovištenje svjetla koje treba

njama za cjelokupnim ljudskim znanjem (od Babilona, preko Aleksandrije, do Interneta), dosegнули smo tačku iz koje je moguće aktualizirati žudnju za “osobnim idejama biblioteka kao putevima samorealizacije”¹⁵⁴ (Karaganis, 2018, str. 17). Podsjetimo se, kvalitete digitalnih medija nisu smještene “unutar”, već “izvan” medijskih objekata¹⁵⁵ (Manovich, 2013). Drugim riječima, funkcije softverskih alatki koje se neprestano mijenjaju, nadohvat su ruke korisnika-bibliotekara (*user-librarians*) koji taktikama iz sjene zapravo brane snove o ludičkoj biblioteci¹⁵⁶.

doći sutra (*fiat latebra*).

- 154 Ovaj citat kojim Karaganis, urednik recentne studije o bibliotekama iz sjene u kojoj se iz višestrukih kulturoloških perspektiva istražuju politike prijelaza “od pristupa odozgo ka pristupu odozdo”, uokviruje članak L. Lianga u kojem se istražuje povijest borbe za pristup knjigama u Indiji. Liang primijećuje kako je duga povijest bibliofilije, koja je oblikovala institucionalnu ideju biblioteke na Zapadu, u kontekstu Indije prepuštena mnogo personalnijoj formi doživljaja svijeta znanja, ne u duhu logike koja se odnosi na omogućavanje pristupa informacijama radi zadovoljenja trenutačnih potreba korisnika, već aspiracija proisteklih iz želje za uključivanjem u širu kulturu, želje za znanjem. Za studente sa periferije bogatijeg, globalnog sistema visokog obrazovanja, kreiranje velikih, personalnih, digitalnih biblioteka proistječe iz javnog imaginarija o solidarnosti. Kako je granica između personalnih arhiva i javnih biblioteka danas sve poroznija, a istraživački kontekst gotovo primarno digitalan, neodvojiv od prikupljanja i upravljanja velikim korpusima digitalnih kolekcija, svaki istraživač je simultano i bibliotekar i arhivist (Liang, 2018, str. 187-188).
- 155 “Ne postoji stvar poput ‘digitalnog medija’. Postoji samo softver primijenjen na medij (ili ‘sadržaj’)” (Manovich, 2013, str.152)
- 156 U prepisci iz 2015. godine između Sean Dockraya (autora internetskog arhiva Aaaaarg.fail) i Lawrence Lianga (indijskog profesora prava i jednog od najaktivnijih azijskih kritičara politika intelektualnog vlasništva) tematizira se preispisivanje društvenog ugovora u svjetlu biblioteka iz sjene, zamišljanjem novih društvenih veza i solidarnosti, te posebno ističe zapažanje o zaigranom odstupanju od uspostavljenih normi korisnosti, ozbiljnosti, svrhe i vlasništva. Reaktualizacijom Huizingine sintagme “homo ludens” biblioteke iz sjene pokušavaju se pojmiti kao “ludička skloništa” koja, kako ističe Liang, manifestiraju izraz pobune zbog narušavanja prava na sanjanje kao posljedice kršenja prava na pristup znanju. Vidi: Dockray, S., Liang, L. (2015). Sharing Instinct: An annotation of the social contract through shadow libraries. *E-Flux Journal* 56th Venice Biennale. Dostupno na: <http://supercommunity.e-flux.com/texts/sharing-instinct/>

Staze samoobrazovanja, vrijednost razigrane inventivnosti¹⁵⁷, nažalost nisu izravno predmet epistemološkog, estetskog i etičkog istraživanja depolitiziranih kolegija bibliotekarstva i informacijskih znanosti u 21. stoljeću. Iz tog razloga, svijet *praxisa* otvorenog upravljanja znanjem, kao i svijet hakerskog istraživanja granica mogućeg, akcija koje “iz virtualnog stvaraju nove oblike aktualnog” (Wark, 2004), nije ni mogao dobiti podršku. Naprotiv, on je intencionalno kurikularno dekontekstualiziran, izbjegnut i/ili skriven. Otkrivanjem skrivene infrastrukture kibernetičke mašine, kao i njezinim repolitiziranjem, otvara se prostor konceptualnog uživanja u tehno-politiku taktičkog obrazovanja koja podcrtava važnu razliku između “tvrđog, eksperimentalno provjerljivog i prognostičkog znanja (prirodnih znanosti) s jedne i mekih vještina humanističkih znanosti sa druge strane” (Horisch, 2007, str. 237).

U slučaju da plodove bibliotekarstva ipak želimo učiniti univerzalno dostupnim i razumljivim, simptome njegove instrumentalizacije bit će potrebno “liječiti”, ne samo kritičkom teorijom, književnošću i čitanjem već i konkretnim kritičko-pedagoškim praksama, redizajniranjem obrazovnih kurikuluma, akademskom odgovornošću i profesionalnom samokritičnošću. Uprkos retorici i modelima ozdravljenja bibliotečkih i informacijskih znanosti, one se prije svega moraju zapitati u kojem se pravcu njihova teorija i praksa deformiraju (Benoit, 2007). Drugim riječima, mogu li se modeli obrazovanja za ekonomski rast - koji uvjetuju promjene kurikuluma, pedagogije i finansiranja, eliminiraju sposobnost kritičkog mišljenja i imaginaciju, dakle sam duh humanističkih znanosti (Nussbaum, 2010), te još konkretnije, današnji studiji informacijskih znanosti, iz kojih se “protjeruje” bibliotekarstvo (kao i njegove sjene) – opravdati kompetencijama i ishodima učenja kojima se podržavaju neoliberalni obrazovni ciljevi i koji rezultiraju stvaranjem tzv. informacijskih i/ili podatkovnih stručnjaka, depolitizirane tehničke i poslovne elite koja državu treba učiniti atraktivnom za strane investitore. Upotreba digitalnih tehnologija, izjednačavanje njihovog “revolucionarnog” napretka sa disruptivnim biznis modelima, ne provocira um da postane promišljeno kritičan.

157 “Hakiranje znači istraživanje granica mogućeg u duhu razigrane inventivnosti.” Stallman, R. On Hacking. Dostupno na: <http://stallman.org/articles/on-hacking.html> (19.03. 2012.)

Stoga kurikulumi informacijskih znanosti i bibliotekarstva, lišeni perspektiva (digitalnog) odrasta, ne mogu polučiti institucionalne promjene, kao ni bibliotekare koji bi smanjivali društvene neravnopravnosti pristupa, proizvodnje i distribucije, potaknuti na osjetljiva razmišljanja o strukturalnim nejednakostima, raspodjeli bogatstva i socijalnim nepravdama. Tehnokratski “odgojeni” akademski radnici, nadalje, ne mogu pomoći u razumijevanju složenih procesa računalne medijacije i konsekvenci kojima se transformira sama priroda ljudskog mišljenja u automatiziranoj javnoj sferi. Bez sposobnosti artikuliranja epistemoloških i političkih problema podatkovog društva (*datafied society*) studenti, korisnici, pa na koncu i sami umreženi građani, neće moći razumijevati fundamentalnu tehnologiju kulture novog doba – informacijsku mašinu koja govori novomedijski jezik kojim komandira softver. Kako sve predanije oslanjanje na nevidljive posrednike u razumijevanju svijeta prijeti trajnim prepuštanjem vlastite inteligencije umjetnoj, religijski i znanstveni eklekticizam sadržan u podatkovnoj paradigmi, ideja da možemo spoznati samo ono čime možemo upravljati, dakle posjedovati, upozorava nas na prosvjetiteljski mrak tzv. “računalne teokracije” (Bogost, 2015). David Weinberger (2017) ističe kako su mašine učinile očiglednim naša epistemološka ograničenja, ono što saznajemo danas počiva na izlaznim podacima mašina čije funkcije ne možemo slijediti, objasniti i razumjeti. Znanje je mnogo više vlasništvo mreže nego individua koje spoznaju stvari. Mašinsko učenje, posebice tzv. duboko učenje⁵⁸, u rukama je supersila, gigantskih kompa-

158 Duboko učenje predstavlja mašinsko učenje (učenje bez eksplicitnog programiranja) korištenjem neuronskih mreža. Riječ je o “statističkoj tehnici klasifikacije obrazaca, baziranih na uzorcima podataka, korištenjem neuralnih mreža sa višestrukim slojevima... [U] principu, uz pretpostavku beskrajskih podataka, sistemi dubokog učenja su dovoljno moćni da reprezentiraju svako konačno determinističko mapiranje između bilo kojeg seta ulaznih podataka i seta korespondirajućih izlaznih podataka, iako u praksi sposobnost njihovog učenja takvog mapiranja ovisi o mnoštvu faktora” (Marcus, 2018). Obzirom da je duboko učenje danas najpoznatija i najbrže rastuća praktična tehnika umjetne inteligencije, koja se razvija u različitim domenima (na primjer, prepoznavanje govora i slika, ili prevođenje jezika) zahvaljujući intenzivnom povećavanju računalne snage i podataka, potrebno je ipak imati u vidu da se radi tehničkom, a ne konceptualnom svojstvu neuralnih mreža, te da granice dubokog učenja čine: a) ograničenost podataka; b) ograničen kapacitet

nija ili *cutting-edge* laboratorija. Kako je problematika optimiziranja sistema umjetne inteligencije, kako podcrtava Weinberger (2018, 18. april), izmještena iz javne sfere, odnosno prepuštena komercijalnim porivima, a ne demokratskim procesima da determiniraju vrijednosti sistema, ne postoje nikakve garancije za ispunjenje javnog interesa kada je u pitanju budućnost uporabe umjetne inteligencije (ibid.). U svijetu kreiranom, razobličenom, distribuiranom i posredovanom djelovanjem računalnog koda, nevidljivom “tajnom” prijenosa i upravljanja informacijama, alkemija varanja¹⁵⁹ je dozvoljena isključivo proizvođačima pametnih, softverskih uređaja¹⁶⁰, ali ne i njihovim korisnicima

transfera; c) nepostojanje prirodnog načina nošenja sa hijerarhijskim strukturama; d) neadekvatno nošenje sa inferencijama bez konačnog zaključka; e) nedovoljna transparentnost; f) nedovoljno dobra integritetnost sa prethodnim znanjem; g) nemogućnost inherentnog razlikovanja kauzalnosti od korelativnosti; h) pretpostavljanje stabilnih svjetova; i) aproksimativnost; j) poteškoće organiziranja sa sistemima dubokog učenja. (ibid.)

159 Cory Doctorow, istaknuti kritičar tehnologije, SF pisac i novinar, opisuje kako smo kolonijalizirani i proganjani uređajima (Internetom stvari) koje kontroliraju korporacije, te da je riječ o svojevrsnim demonskim softverima zaštićenim zakonima koji kriminaliziraju svaki korisnički pokušaj da se iz njih “demoni” istjeraju. Posežući za frazom “Internet prevarantskih stvari” Doctorow pokušava skrenuti pažnju kako je korisnicima djelovanje softverskog koda skriveno, uslijed čega imamo na snazi algoritamski društveni inženjering koji nas vraća u mračni Srednji vijek u kojem su alkemičari vjerovali da je univerzum sebe preuređio da bi od nas sakrio božanske tajne svoga djelovanja, te da današnja “primijenjena demonologija”, kako računalnu znanost naziva Marcelo Rinesi, zapravo predstavlja svojevrsno zatvaranje kruga: “neljudske forme života – korporacije sa ograničenom odgovornošću – inficiraju temelje naših ‘pametnih’ domova i gradova uređajima koji se pokoravaju različitoj fizici ovisno o tome ko ih koristi i šta smatraju za istintim u svome okruženju.” Vidi: Doctorow, C. (2017, 2. septembar). *Demon-Haunted World*. *Locus*. Dostupno na: <https://locusmag.com/2017/09/cory-doctorow-demon-haunted-world/>

160 “Uređaji djeluju gore nego se o njima govori, rade ono što navodno ne bi trebalo da se dešava, oni nisu pod vašom kontrolom čak i kada ih kupite, te jako malo može učiniti u vezi s tim, a i to malo je veoma teško, ne samo zbog toga što je izvorni kod skriven nego zato što se u većini slučajeva, kroz kafijski globalni sistem ‘sigurnosti’ i autorskog prava, doslovno smatra kaznenim činom pokušati razumjeti, da ne spominjemo modificirati, ono što uređaji koje kupite zapravo rade” (Rinesi, 2017, 27. oktobar).

(Doctorow, 2017). Analogno tome, ako korisnicima biblioteka nije dozvoljeno njihovo stvaranje, otvorenim procesima i reciprocitetima solidarnosti, kritičko čitanje i teoretiziranje¹⁶¹ ostaje lišeno praksi proizvodnje vlastitih medija koje najizravnije ističe slogan taktičkog obrazovanja: “bez kompetencije nije moguć pristup..., ona mora biti u srcu taktičke prakse koja želi biti učinkovita, a ne tek simbolička” (Garcia, 1997). Politizacija estetike bibliotekarstva postmedijskim tehnologijama¹⁶², izgradnjom autonomnih resursa, mreža i infrastruktura, prema tome, sugerira performative oslobođene učinaka nekropolitičke organizacije kapitalističke reprodukcije (Gržnić i Tatlić, 2014). Reaktualizacija polja hegemonije praksama skrbi za zajednička dobra i infrastrukture koje ih podržavaju (svjesno izmještenih iz arbitrane, automatizirane i alogiritmički pozicionirane “nove” javne sfere okrupnjavanja kapitala) istinska je demokodifikacijska silnica budućnosti bibliotekarstva. Historizacijom društvenog naslijeđa ideje o univerzalnom pristupu informacijama kroz instituciju biblioteke i njezinim regeneriranjem u kontekstu digitalne ekonomije znanja nadilazi se nedostatnost kritičko-pedagoškog poticanja na razumijevanje transformativne uloge biblioteka, te u konačnici, rekreira heterotopijska¹⁶³

- 161 ”Slobodno-lebdeći intelektualac se može okupirati problemima zbog njihovih inherentnih interesa i važnosti, ali uz slab učinak. Profesionalac, meditativ, nastoji svoje probleme definirati na osnovu vještine kojom je ovladao imajući prirodnu želju da svoju vještinu primijeni.” (Chomsky, 1997, str. 10)
- 162 Postdigitalno stanje naše svakodnevnice ne podrazumijeva da je digitalno doba već prošlo, već sugerira novo shvaćanje nelinearnog vremena, posebice korištenja medija u umjetnosti. U tekstu pod nazivom “Towards a Post-Media Era”, F. Guattari 1990. godine (Guattari u Apprich et al., 2013) ističe međusobnu zamjenjivost digitalnih sistema reprezentacije, “digitalizacija televizijske slike će uskoro doseći tačku u kojoj je televizijski ekran izjednačen sa kompjuterskim” (str. 27) pružajući priliku za uspostavu heterogenih “molekularnih, alternativnih praksi” (ibid.)
- 163 Gary P. Radford i Mary P. Radford (2015) sugeriraju istraživanje prirode korištenja biblioteke kao fizičkog mjesta preko Foucaultovog pojma heterotopije kako bi se iznova promislili tradicionalni načini artikuliranja i razumijevanja bibliotečkog iskustva. Sa druge strane, L. Liang (2012) postavlja pitanje gdje je uopće današnja biblioteka, a gdje njezina sjena, sugerirajući kako promišljanjem boravljenja u znanju: “heterotopije, vrijednošću njihove povezanosti, postaju mjesta u kojima se episteme sudaraju i preklapaju”.

dimenzija autodidaktičkog užitka u neprestano mijenjajućem okruženju neautoriziranih zrcala (sjena). Lawrence Liang (2018), kao parabolu o savremenoj ekologiji znanja u kontekstu biblioteka iz sjene, navodi priču iz Mahabharate. Eklavija, dječak iz niže kaste, želio je postati najbolji strijelac na svijetu, ali kako ga je odbio učitelj Dronačarija, jer je već dao obećanje kako će podučavati junaka Arjunu, on odlazi u džunglu gdje pravi glineni kip učitelja i vježbajući pred njim postaje, kako ističe Liang, prvi pirat znanja (budući da je kreiranjem neautoriziranog sredstva poduke tj. kopije učitelja, zapravo stvorio biblioteku iz sjene). Samouki Ekalavija je ovim činom ušao u red mitskih figura koje su kažnjene zbog transgresije postavljenih granica. Međutim, ova nas priča, prema Liangovim riječima, upućuje na temeljni konflikt u problematici pristupa znanju između: “prava i zabrane na strani čuvara kapija znanja i snage ljudske radoznalosti i autodidaktizma među onima koji se nalaze izvan kapija” (str. 191).

Rigidnost bibliotečke profesije, svojevrsna strukovna okoštaloost, proistječe iz utjecaja pozitivističke ideologije obrazovanja, povlačenja etičkih pitanja pred tehnokratskom racionalnošću¹⁶⁴, prikrivajući, kako napominje Henry A. Giroux (1997), da znanje može biti samokonstruirano. Na sreću, kako bibliotekarstvo nije moglo izbjeći susret sa hakerskim etosom osnaživanja tzv. “produktivnih sloboda” (Coleman, 2013), razotkrivanjem stanja krize omogućeno je samoprepoznavanje (praktična kritika identiteta) koja se i ne mora nužno tumačiti kao nalog za samoukidanjem, premda bi se ono možda moglo označiti i kao krajnja konsekvencija profesionalne etike. Uvjet kritičke subjektivacije, pregovaranje o perspektivama bibliotečkog subvertiranja, nadilaženja i hakiranja¹⁶⁵ historijski situiranih

164 Alternativne, amaterske vizure bibliotečke kulture, kao ni kritičko-pedagoške intervencije oponiranja tehnološkoj racionalnosti kognitivnog kapitalizma, nećemo naći u kurikulumima informacijskih znanosti, jednako kao što, bez dubinskog istraživanja informacijske episteme, odnosno tzv. kritičkih informacijskih studija, ne uspijeva ni proaktivno reaktualiziranje bibliotečke profesije (Day, 2010).

165 Joss Winn (2013) ustvrđuje kako je “hakiranje” originalna forma akademskog rada proistekla iz intenzifikacije i valorizacije znanstvenog istraživanja unutar institucionalnog konteksta univerziteta, te njegova pragmatična reprodukcija (kao oblika akademskog rada koji se iz neproduktivne, komunalne znanosti pomjerio ka produktivnoj, poduzetničkoj proizvodnji znanja) bez razumijevanja njegova političkog

odnosa moći, jeste stoga progovaranje o političkoj samosvjesnosti. Piratsku filozofiju i bibliotekarstvo, naime, ne bismo smjeli smatrati tek nepoželjanim oblikom suvremene mrežne teorije i profesionalne kulture već prije izravnom artikulacijom digitalnog odrasta, oprobavanjem i testiranjem novih ekonomskih, pravnih i političkih modela kreiranja, izdavanja i cirkulacije znanja, za koje, prema stanovištu G. Halla (2016), nedostaje uže akademske pažnje¹⁶⁶.

Taktička pobjeda bibliotekara-amatera nas stoga obavezuje da primijetimo kako “neutralnost nikada nije bila neutralna uprkos tome što je tako trebalo izgledati” (Sturges, 2015) i da se uskraćivanje podrške političkim ili društvenim stavovima, kako naglašava Rory Litwin (2006), može smatrati “krajnjim zlom budući da podržava postojeće odnose moći, čineći to nevidljivo, u slučajevima kada odani pojedinci, naoružani objektivnim informacijama, to vjerovatno ne bi učinili” (str. 9-10). Bez taktička radikalne disrupcije¹⁶⁷ i redeskripcije¹⁶⁸ u zalag budućnosti biblioteka ostavljamo tek tehnokratski hibris retorike “neutralnih” inovacija. Stoga, društvena ekologija radikalnog bibliotekarstva, kojom se denuncira društveni imaginarij “otvorenog” rasta, predstavlja sukus brige za očuvanje ideje o prenošenju

habitusa vodi ka eksploataciji i fetišizaciji hakerske kulture (“otvorena znanost”, “otvoreni podaci”, “otvoreni kod” i sl.). Drugim riječima, bez političkog habitusa se ostaje i bez razumijevanja suvremenih načina borbe protiv institucionaliziranih oblika kapitalističkih društvenih odnosa.

- 166 “Politika proizvodnje i postproizvodnje vlastitog znanja narativ o zajedničkim dobrima obremenjuje nečim licemjernim obzirom da su radikalni teoretičari komonizma istovremeno i veoma bojažljivi kada je riječ o preispitivanju utjecaja sopstvenih politika na odluke koje donose (ili su za njih odlučene) u vezi sa vlastitim autorskim poslom, biznisom, ulogama i praksama” (Hall, 2016, str. 12).
- 167 U tehnikama i taktikama zrcaljenja univerzalnog pristupa, usporenom avangardizmu, te odbacivanju simuliranja tobožnje ekonomske učinkovitosti praksi obrazovanja (Medak & Mars, predstojeće, 2019) naći ćemo smjernice za budućnost polemike o univerzalnom pristupu znanju.
- 168 Važnost akcentuiranja skeptičnosti prema liberalizmu vjerovatno najbolje možemo razumjeti korištenjem spoznajnoteorijskog pojma nesumjerljivost (*incommensurability*). Uzimajući ga kao osnovu protuliberalne kritike, Z. Kurelić također naglašava njegovu važnost spram mogućnosti pozitivne redeskripcije liberalizma. Vidi: Kurelić, Z. (2002). *Liberalizam sa skeptičnim licem. Nesumjerljivost kao politički pojam*. Zagreb: Barbat.

“društvenog prijepisa”¹⁶⁹ (Osburn, 2009). Ako je književnost stvorena onoga dana kada je uplakano dijete, trčeći, uzvikivalo “vuk, vuk”, premda ga iza njega nije bilo (Nabokov, cit. prema Charlton, 1986, str. 9), onda je, postdigitalna biblioteka nastala onoga dana kada se vuk¹⁷⁰ ipak pojavio, zrcaleći sjenu neposlušnog, nasmijanog djeteta.

169 Charles Osburn napominje kako bibliotekarstvo ne smije biti predstavljano tek kao zbir knjiga, informacijskih izvora (dokumenata), kompjutera i informacijskih sistema, već prevashodno mjesto povezivanja ljudi i ideja. Biblioteke održavaju esencijalnu dimenziju razmjene (informacija i znanja) u kulturnoj evoluciji, tj. upravljaju tzv. društvenim prijepisom (*social transcript*), te na najkarakterističniji način predstavljaju obilježje čovječanstva.

170 “Otvoren um će naći mjesto za vuka, svijest o sekvoji, plesače sa duhovima, mistike i seljane iz animističkog plemena – uz malo ljubavi, ugoditi će suštini, zaokruženom, vitalnom sintezom izvornog, arhaičnog i modernog.” (Watson, 1996, str. 72).

Literatura

- Accardi, M. T., Drabinski, E. i Kumbier, A. (ur.) (2010). *Critical Library Instruction. Theories and Methods*. Duluth, MN: Library Juice Press.
- Adema, J. (2014). Open Access. U *Critical Keywords in Digital Humanities*. Meson Press.
- Adema, J. i Hall, G. (2013). The Political Nature of the Book: On Artists' Books and Radical Open Access. *New Formations*, 78(1), 138-156.
- Adema, J. i Hall, G. (2016). Posthumanities: The Dark Side of "The Dark Side of the Digital". *The Journal of Electronic Publishing*, 19(2). Dostupno na: <https://pureportal.coventry.ac.uk/en/publications/posthumanities-the-dark-side-of-the-dark-side-of-the-digital-2>
- Adema, J. i Stone, G. (2017). The Surge in New University Presses and Academic-Led Publishing: An Overview of a Changing Publishing Ecology in the UK. *LIBER Quarterly*, 27(1), 97-126. doi: <http://doi.org/10.18352/lq.10210>
- Allington, D., Brouillette, S. i Columbia, D. (2016, 1. maj). Neoliberal Tools (and Archives): A Political History of Digital Humanities. *Los Angeles Review of Books*. Dostupno na: <https://lareviewofbooks.org/article/neoliberal-tools-archives-political-history-digital-humanities/#!>
- Anderson, G. T. (1999). Dimensions, Context and Freedom: The Library in the Social Creation of Knowledge. U E. Barret (ur.), *Sociomedia, Multimedia, Hypermedia and the Social Construction of Knowledge*. Cambridge, MA: MIT Press, 1999.
- Apprich, C. i sur. (ur.) (2013). *Plants, Androids and Operators: A Post-Media Handbook*. London: Mute Books.
- Apprich, C. (2017). *Technotopia: A Media Genealogy of Net Cultures*. London: Rowman & Littlefield Int.
- Bales, E. S. (2016). The Academic Library as Crypto-Temple: A Marxian Analysis. U E. Estep i N. Enright (ur.), *Class and Librarianship: Essays at the Intersection of Information*. Sacramento, CA: Library Juice Press.
- Barbrook, R. (2007). *Imaginary Futures: From Thinking Machines to the Global Village*. London: Pluto Press.
- Barbrook, R., Cameroon, A. (1996). The Californian Ideology. *Science as Culture*, 6(1), 44-72. doi: [10.1080/09505439609526455](https://doi.org/10.1080/09505439609526455)
- Bawden, D. i Robinson, L. (2012). *Introduction to Information Science*. London: Facet Publishing.

- Bawden, D. i Robinson, L. (2009). The Dark Side of Information: Overload, Anxiety and Other Paradoxes and Pathologies. *Journal of Information Science*, 35(2), 180-191.
Dostupno na: doi: 10.1177/0165551508095781
- Beall, J. (2013). The Open Access Movement is Not Really About Open Access. *tripleC*, 11(2), 589-597. Dostupno na: <https://triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/525/514>
- Benoit, G. (2007). Critical Theory and Legitimation of LIS. *Information Research*, 12(4). Dostupno na: <http://informationr.net/ir/12-4/colis/colis30.html>
- Beraradi, F. B. (2017). *Futurability: The Age of Impotence and the Horizon of Possibility*. London: Verso.
- Berardi, F. B. (2014). *Neuro Totalitarianism*. Los Angeles, CA: Semiotext(e).
- Berardi, F. B. (2009). *The Soul at Work. From Alienation to Autonomy*. Los Angeles, CA: Semiotext(e). Dostupno na: <https://libcom.org/files/Franco%20%27%27Bifo%27%27%20Berardi%20-%20The%20Soul%20at%20Work%20From%20Alienation%20to%20Autonomy.pdf>
- Berman, S. i Gross, T. (2017). Expand, Humanize, Simplify: An Interview with Sandy Berman. *Cataloging & Classification Quarterly* 55(6), 347-360. Dostupno na: http://repository.stcloudstate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1061&context=lrs_facpubs
- Berman, S. (1972). Libraries to the People. U C. West i E. Katz (ur.), *Revolting Librarians*. Dostupno na: <http://users.ox.ac.uk/~bodlo842/revolting/berman.html>
- Benkler, Y. (2003). Freedom in the Commons: Towards a Political Economy of Information. *Duke Law Journal* 52.
- Benkler, Y. (2006). *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Heaven, London: Yale University Press.
- Berry, D. (2014). Post-Digital Humanities: Computation and Cultural Critique in the Arts and Humanities. *Educause*, 49(3), 22-26.
Dostupno na: http://sro.sussex.ac.uk/49324/1/BERRY_2014_-_Post-Digital_Humanities-Computation_and_Cultural_Critique_in_the_Arts_and_Humanities.pdf
- Berry, D. (2011). The Computational Turn: Thinking about the Digital Humanities. *Culture Machine*, 12. Dostupno na: <https://culturemachine.net/index.php/cm/article/download/440/470>
- Bird, A. i Cannon, B. From Steam Engines to Search Engines: Class Struggle in an Information Economy. U: E. Estep i N. Enright (ur.), *Class and Librarianship: Essays at the Intersection of Information*. Sacramento, CA: Library Juice Press.

- Bodó, B. (2015a). Libraries in the Post-scarcity Era. U. H. Porsdam (ur.), *Copyrighting Creativity: Creative Values, Cultural Heritage Institutions and Systems of Intellectual Property*, (str.75-92). Farnham: Ashgate.
Dostupno na: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2616636
- Bodó, B. (2015b). In The Name of Humanity. *Limn* 6. Dostupno na: <https://limn.it/articles/in-the-name-of-humanity/>
- Bogost, Ian. (2015, 15. januar). The Cathedral of Computation. *The Atlantic*. Dostupno na: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2015/01/the-cathedral-of-computation/384300/>
- Bollier, D. (2011). *Intellectual Property in the Digital Age*. Oxford: Goodfellows Publishers.
- Bollier, D. (2002). Reclaiming the Commons. *Boston Review*. Dostupno na: <http://bostonreview.net/archives/BR27.3/bollier.html>
- Bollier, D. (2007). The Growth of Commons Paradigm. U C. Hess i E. Ostrom (ur.), *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*, (str. 27-40). Cambridge, MA: MIT Press.
- Bollier, D. i Helfrich, S. (ur.) (2013). *The Wealth of Commons: A World Beyond Market & State*. Amherst: Levellers Press.
- Bourdieu, P. (1980). *Le sens partique*. Paris: Minuit.
- boyd, d. (2017, 6. januar). Hacking the Attention Economy. *Apophenia*. Dostupno na: <http://www.zephorias.org/thoughts/archives/2017/01/06/hacking-the-attention-economy.html>
- Boyle, J. (2010). *The Public Domain: Enclosing of the Commons of the Mind*. New Heaven, London: Yale University Press.
- Bozzetti, R. P. i Saldanha, G. (2017). Jesse Shera, the Wars and the Pietá: Social Epistemology as Criticism of Information Ontology. *Brasilian Journal of Information Science: Research Trends*, 11(2). 79-87.
Dostupno na: <http://www2.marilia.unesp.br/revistas/index.php/bjis/article/view/6681/4516>
- Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bredberi, R. (2015). *Farenhajt 451*. Beograd: Laguna.
- Budd, J. (2008). *Self-examination: The Present and Future of Librarianship*. Westport, CT: Libraries Unlimited.
- Budd, J. M. (2009). The Prospects for an Information Science: The Current Absence of a Critical Perspective. U J. E. Buschman i G. J. Leckie (ur.), *Information Technology in Librarianship. New Critical Approaches*. Westport, CT; London: Libraries Unlimited.
- Burns, R. (2017, zima). Bargaining with Sillicon Valley. *Dissent Magazine*. Dostupno na: <https://www.dissentmagazine.org/article/bargaining-silicon-valley-gig-economy-labor-standards>

- Buschman, J. i Leckie, G. (2010). Introduction: The Necessity for Theoretically Informed Critique in Library and Information Science (LIS). U J. Buschman i G. Leckie (ur.), *Critical Theory in Library and Information Science. Exploring the Social from Across the Discipline*. Santa Barbara, CA; Denver, CO; Oxford, England: Libraries Unlimited.
- Buschman, J. (2003). *Dismantling the Public Sphere: Situating and Sustaining Librarianship in the Age of the New Public Philosophy*. Westport, CT: Libraries Unlimited.
- Buschman, J. (2016). On the Political Nature of Library Leadership. *The Political Librarian*, 2(1). Dostupno na: <https://openscholarship.wustl.edu/pollib/vol2/iss1/9/>
- Buschman, J. (2018). The New Technocracy: Positioning Librarianship's Core Values in Relationship to Technology is a Much Taller Order Than We Think. U P. D. Fernandez i K. Tilton (ur.), *Applying Library Values to Emerging Technology: Decision-Making in the Age of Open Access, Makerspaces, and the Ever-Changing Library*. Chicago, IL: ALA.
- Byung-Chul, H. (2017). *Psychopolitics. Neoliberalism and New Technologies of Power*. London: Verso.
- Caffentzis, G. i Federici, S. (2014). Commons Against and Beyond Capitalism. *Community Development Journal*, 49(1), 92-106. Dostupno na: https://academic.oup.com/cdj/article-pdf/49/suppl_1/192/872260/bsu006.pdf
- Domazet, M. i Dolenc, D. (2016). Predgovor. U G. D'Alisa, F. Demaria i G. Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (str. xi-xxix). Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju.
- Capurro, R. (2003b). A Message Theory. U H. H. Diebner i L. Ramsay (ur.), *Hierarchies of Communication. An Inter-institutional and International Symposium on Aspects of Communication on Different Scales and Levels* (str. 58-71). Karlsruhe: Verlag ZKM, 2003. Dostupno na: http://www.capurro.de/angeletics_zkm.html (24.07.2011.)
- Capurro, R. (2003a). *Ethik im Netz*. Stuttgart, Germany: Franz Steiner Verlag.
- Capurro, R. (2000). Hermeneutics and the Phenomenon of Information. U C. Mitcham (ur.), *Metaphysics, Epistemology, and Technology. Research in Philosophy and Technology* (str. 79-85). Amsterdam: Elsevier.
- Capurro, R. (1996). Information Technology and Technologies of the Self. *Journal of Information Ethics* 5(2), 19-28. Dostupno na: <http://www.capurro.de/self.htm> (23.07.2011.)
- Capurro, R. (2007). Intercultural Information Ethics. U R. Capurro, J. Frühbauer i T. Hausmanninger (ur.), *Localizing the Internet. Ethical issues in intercultural perspective* (str. 21-38). Dostupno na: <http://www.capurro.de/iie.html> (28.03.2009.)

- Carlsson, C. (2016). Sadtopisti. U G. D'Alisa, F. Demaria i G. Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (str. 289-292). Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju.
- Carruthers, A. (2016). Social Reproduction in the Early American Public Library: Exploring the Connections between Capital and Gender. U: E. Estep i N. Enright (ur.), *Class and Librarianship: Essays at the Intersection of Information*. Sacramento, CA: Library Juice Press.
- Castells, M. (2004). Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint. U: M. Castells (ur.), *The Network Society: A Cross-Cultural Perspective* (str. 3-45). Northampton, MA: Edward Elgar.
- Charlton, J. (ur.) (1986). *The Writer's Quotation Book: A Literary Companion*. New York: Penguin.
- Chomsky, N. (2003). *Mediji, propaganda i sistem*. Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima.
- Chomsky, N. (1997). *Objectivity and Liberal Scholarship*. Detroit: Black & Red.
- Christensen, M. C., Raynor, M. E. i McDonald, R. (2015, decembar). What is Disruptive Innovation? *Harvard Business Review*. Dostupno na: <https://hbr.org/2015/12/what-is-disruptive-innovation>
- Civallero, E. (2017). *Why Critical Librarianship is Important for LIS?* Dostupno na: <https://www.academica.org/edgardo.civallero/144.pdf> (14.9.2017.)
- Clifford, W. K. (1876,1877). The Ethics of Belief. *Contemporary Review* 29. Dostupno na: <http://www.uta.edu/philosophy/faculty/burgess-jackson/Clifford.pdf>
- Coleman, G. (2012). *Coding Freedom: The Ethics and Aesthetics of Hacking*. Princeton: Princeton University Press.
- Coleman, G. (2017). From Internet Farming to Weapons of the Geek. *Current Anthropology*, 58(15). Dostupno na: <http://blogs.law.columbia.edu/uprising1313/gabriella-coleman-from-internet-farming-to-weapons-of-the-geek-current-anthropology-volume-58-supplement-15-february-2017/>
- Coleman, J. i Pankl, E. (2010). "There's nothing on my topic!" Using the Theories of Oscar Wilde and Herny Giroux to Develop Critical Pedagogy for Library Instruction. U M. T. Accardi, E. Drabinski i A. Kumbier (ur.), *Critical Library Instruction. Theories and Methods* (str.3-12). Duluth, MN: Library Juice Press.
- Custodians.online. (2015, 30. Novembar). *In Solidarity with Library Genesis and Sci-Hub*. Dostupno na: <http://custodians.online/maternji.html>

- D'Alisia, G. i Kallis, G. (2016). Postnormalna znanost. U G. D'Alisa, F. Demaria i G. Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (str. 279-284). Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju.
- D'Angelo, E. (2006). *Barbarians at the Gates of Public Libraries: How Postmodern Consumer Capitalism Threatens Democracy, Civil Education and the Public Good*. Duluth, MN: Library Juice Press.
- Day, R. E., Lau, A. J. i Sellie, A. (2017). Why is the Journal of Critical Library and Information Studies Needed Today? *Journal of Critical Library and Information Studies*, 1(1). Dostupno na: <http://libraryjuicepress.com/journals/index.php/jclis/issue/view/1>
- Day, R. E. (2015). Aaron Schwartz and the Spirit of Information. *Logeion: Filosofia da informação*, 1(2). Dostupno na: revista.ibict.br/fiinf/article/download/1485/1663
- Day, R. E. (2017b). Before Information Literacy. [Or, Who Am I, As a Subject of (Information) Need?]. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*. Dostupno na: <https://doi.org/10.1002/praz.2017.14505401007>
- Day, R. E. (2017a). Documentary Fragments, Pop-Politics, and Fascism. *Logeion: Filosofia da informação* 3(2), 10-17. Dostupno na: revista.ibict.br/fiinf/article/view/3834
- Day, R. E. (2014). *Indexing it All. The Subject in the Age of Documentation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Day, R. E. (2016). Sense in Documentary Reference: Documentation, Literature, and the Post-documentary Perspective. *Proceedings from the Document Academy*, 3(1). Dostupno na: <http://ideaexchange.uakron.edu/docam/vol3/iss1/6/>
- Day, R. E. (2001). *The Modern Invention of Information: Discourse, History and Power*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Day, R. E. (2010). The Self-Imposed Limits of Library and Information Science: Remarks On the Discipline, On the Profession, On the University, and on the State of 'Information' in the U.S. at Large Today". *InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies*, 6(2). Dostupno na: <https://escholarship.org/uc/item/ojr2h7w5>
- de Bolla, P. (2014, 15. novembar). *Digital Knowledge: Format, Scale, and the Information-knowledge Parallax at the Total Knowledge Horizon — A Reply to Alan Liu*. Preuzeto sa: <http://liu.english.ucsb.edu/peter-de-bolla-reply-to-alan-lius-theses-on-the-epistemology-of-the-digital/>
- de Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Los Angeles, CA: University of California Press. Dostupno na: https://monoskop.org/images/2/2a/De_Certeau_Michel_The_Practice_of_Everyday_Life.pdf

- DeLong, J. B. i Froomkin, M. (2000). Speculative Microeconomics for Tomorrow's Economy. *First Monday*, 5(2). Dostupno na: <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/726>
- Dilevko, J. (2009). *The Politics of Professionalism. A Retro-Progressive Proposal for Librarianship*. Duluth, MN: Library Juice Press.
- Dockray, S. i Liang, L. (2015, august). Sharing Instinct: An Annotation of the Social Contract through Shadow Libraries. *E-Flux Journal 56th Venice Bienalle*. Dostupno na: <http://supercommunity.e-flux.com/texts/sharing-instinct/>
- Doctorow, C. (2017, 2. septembar). Demon-Haunted World. *Locus*. Dostupno na: <https://locusmag.com/2017/09/cory-doctorow-demon-haunted-world/>
- Domazet, M. i Dolenec, D. (2016). Predgovor. U G. D'Alisa, F. Demaria i G. Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (str. xi-xxix). Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju.
- Driscoll, K. (2002). The Dark Side of DIY – Makerspace and the Long, Wierd History of DIY Hobbysts & Military Funding. *Civic Paths*. Dostupno na: <http://civicpaths.uscannenber.org/the-dark-side-of-diy-makerspaces-and-the-long-weird-history-of-diy-hobbyists-military-funding/>
- Durrani, S. (2008). *Information and Liberation: Writings on the Politics of Information and Librarianship*. Duluth, MN: Library Juice Press.
- Dyer-Witheford, N. (2007). Commonism. *Turbulence 1*. Dostupno na: [http://turbulence.org.uk/turbulence-1/commonism/\(05.05.2011.\)](http://turbulence.org.uk/turbulence-1/commonism/(05.05.2011.))
- Elmborg, J. (2006). Critical Information Literacy: Implications for Instructional Practice. *The Journal of Academic Librarianship*, 32(2), 192-199.
- Enright, N. (2011). You Can't Polish a Pumpkin. *Journal of Information Ethics* 20(2), 103-126.
- Enright, N. i Estep, E. (ur.). (2016). *Class and Librarianship: Essays at the Intersection of Information, Labor and Capital*. Sacramento, CA: Library Juice Press.
- Estabrook, L. S. (2010). Library and Information Science. U M. J. Bates i M. N. Maack (ur.), *Encyclopedia of Library and Information Science*, (str. 3287-3292).
- Farkas, M. (2017, 3. januar). Never Neutral. *Critical Librarianship and Technology. American Libraries Magazine*. Dostupno na: <https://americanlibrariesmagazine.org/2017/01/03/never-neutral-critlib-technology/>
- Finn, E. (2017). *What Algorithms Want: Imagination in the Age of Computing*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Fish, S. (2018, 7. maj). 'Transparency' Is the Mother of Fake News. *The New York Times*. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2018/05/07/opinion/transparency-fake-news.html>
- Fiske, J. (1999). *Television Culture*. London: Routledge.
- Fister, B. (2013, 26. august). Practicing Freedom in the Digital Library | Reinventing Libraries. *Library Journal*. Dostupno na: <http://www.thedigitalshift.com/2013/08/uncategorized/practicing-freedom-in-the-digital-library-reinventing-libraries/>
- Fister, B. (2014, 2. januar). Some Assumptions About Libraries. *Inside Higher Ed*. Dostupno na: <https://www.insidehighered.com/blogs/library-babel-fish/some-assumptions-about-libraries>
- Fitzpatrick, K. (2011). *Planned Obsolescence: Publishing, Technology, and the Future of the Academy*. New York: New York University Press.
- Floridi, L. (ur.). (2015). *The Onlife Manifesto. Being Human in a Hyperconnected Era*. Springer International Publishing. Preuzeto sa: <https://www.springer.com/la/book/9783319040929#aboutAuthors>
- Foer, F. (2017). *World Without Mind: The Existential Threat of Big Tech*. New York, NY: Penguin Press.
- Freire, P. (2002). *Pedagogija obespravljenih*. Zagreb: Odraž.
- Fuchs, C. (2012). Dallas Smythe Today – The Audience Commodity, the Digital Labour Debate, Marxist Political Economy and Critical Theory. Prolegomena to a Digital Labour Theory of Value. *Cognition, Communication, Co-operation* 10(2), 692-697. Dostupno na: <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/443>
- Fuchs, C. (2017). Towards the Public Service Internet as Alternative to the Commercial Internet. *ORF Texte* 20, 43-50. Vienna: ORF.
- Fuchs, C. i Sandoval, M. (2013). The Diamond Model of Open Access Publishing: Why Policy Makers, Scholars, Universities, Libraries, Labour Unions and the Publishing World Need to Take Non-Commercial, Non-Profit Open Access Serious. *tripleC*, 11(2), 428-443. doi: <https://doi.org/10.31269/triplec.v11i2.502>
- Galloway, A. R. (2004). *Protocol. How Control Exists after Decentralization*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Galloway, A. R. i Thacker, E. (2007). *The Exploit: A Theory of Networks*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Galloway, A. R. (2017, 29. decembar). *What Is the Analog?* [Blog post]. Preuzeto sa: <http://cultureandcommunication.org/galloway/what-is-the-analog>
- Garcia, D. (1997). *Tactical Education*. Dostupno na: <http://www.tacticalmediafiles.net/n5m3/pages/programme/tactical.html>

- Garcia, D. i Lovnik, G. (1997, 16. maj). *The ABC of Tactical Media*. Dostupno na: <https://www.nettime.org/Lists-Archives/nettime-l-9705/msg00096.html>
- Garcia, D., Mars, M. *David Garcia in Conversation with Marcell Mars About his Project Public Library*. Dostupno na: <http://miz.hr/en/2014/02/english-public-library-memory-of-the-world/>
- Gere, C. (2002). *Digital culture*. London: Reaktion Books.
- Giroux, H. (1997). *Pedagogy and the politics of hope: Theory, culture, and schooling*. Boulder, CO: Westview Publishing.
- Gregory, L. i Higgins, S. (2013). Introduction. U L. Gregory i S. Higgins (ur.), *Information Literacy and Social Justice. Radical Professional Praxis* (str. 1-14). Sacramento, CA: Library Juice Press.
- Grimmelmann, J. (2010). The Internet is a semicommons. *Fordham Law Review* 78.
Dostupno na: http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1030&context=james_grimmelmann
- Grimshaw, M. (2018). Towards a manifesto for a *critical* digital humanities: critiquing the extractive capitalism of digital society. *Palgrave Communications*, 4(21). doi: 10.1057/s41599-018-0075-y
- Gržinić, M. i Tatlić, Š. (2014). *Necropolitics, Racialization, and Global Capitalism. Historicization of Biopolitics and Forensics of Politics, Art, and Life*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Gorman, M. (2000). *Our enduring values: librarianship in the 21st century*. Chicago, IL: ALA.
- Guattari, F. (2013): Towards a Post-Media Era. U C. Apprich i sur. (ur.). *Provocative Alloys: A Post-Media Anthology*, London: Mute.
- Haider, J. (2018). *Openness as Tool for Acceleration and Measurement: Reflections on Problem Representations Underpinning Open Access and Open Science*. U J. Schöpfel i U. Herb (ur.), *Open Divide: Critical Studies on Open Access* (str. 17-28). Sacramento, CA: Litwin Books. Dostupno na: <https://lup.lub.lu.se/search/publication/070c067e-5675-455e-a4b2-81f82b6c75a7>
- Hall, G. (2008). *Digitize this Book!: The Politics of New Media, or Why We Need Open Access Now*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hall, G. (2017). *The Inhumanist Manifesto*. Boulder: The Techne Lab, University of Colorado. Dostupno na: http://art.colorado.edu/research/Hall_Inhumanist-Manifesto.pdf
- Hall, G. (2016a). *Pirate Philosophy: For a Digital Posthumanities*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hall, G. (2016b). *The Uberification of the University*. Minnesota, MN: University of Minnesota Press.

- Hall, G. (2012). There Are No Digital Humanities. U M. K. Gold (ur.), *Debates in Digital Humanities*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press. Dostupno na: <http://dhdebates.gc.cuny.edu/debates/text/21>
- Hall, G. (2016b). *The Uberification of University*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Hansen, M. B. N. i Mitchell, W. J. T. (2010). The Introduction to Critical Terms for Media Studies. U M. B. N. Hansen i W. J. T. Mitchell (ur.), *Critical Terms for Media Studies*. Chicago: Chicago University Press. Dostupno na: <http://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/532554.html>
- Hansson, J. (2010). Chantal Mouffe's Theory of Agonistic Pluralism and Its Relevance for Library and Information Science Research. U J. Buschman, L. M. Given i G. J. Leckie (ur.), *Critical Theory in Library and Information Science. Exploring the Social from Accross the Discipline* (str. 249-258). Santa Barbara, CA; Denver, CO; Oxford, England: Libraries Unlimited.
- Hardt, M. i Negri, A. (2010). *Imperij*. Zagreb: Multimedijalni institut / Arkzin. Preuzeto sa: https://monoskop.org/images/d/do/Hardt_Michael_Negri_Antonio_Imperij.pdf
- Hauben, M. i Hauben R. (1997). *Netizens: On the History and Impact of Usenet and the Internet*. Los Alamitos: IEEE Computer Society Press.
- Henning, O. (2004). 'Plemenita laž' i njezina uloga u politici. *Politička misao* 40(3), 95-102. Preuzeto sa: <http://hrcak.srce.hr/23078>
- Herb, J. i Schöpfel, J. (2018). Introduction: Open Divide Emerges as Open Access Unfolds. U J. Schöpfel i U. Herb (ur.), *Open Divide: Critical Studies on Open Access* (str. 7-13). Sacramento, CA: Litwin Books. doi: :10.5281/zenodo.120639
- Hess, C. i Ostrom, E. (2007). Introduction: An Overview of the Knowledge Commons. U C. Hess i E. Ostrom (ur.), *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice* (str. 3-26). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Horisch, J. (2007). *Teorijska apoteka*. Zagreb: Algoritam.
- Illich, I. (1980). *Dole škole*. Beograd: BIGZ.
- Jaeger, P. T. i Sarin, L. C. (2016). All Librarianship is Political: Educate Accordingly. *The Political Librarian* 2(1). Dostupno na: <https://openscholarship.wustl.edu/pollib/vol2/iss1/8/>
- Johnson, R. N. (2012). Information Infrastructure as Rhetoric: Tools for Analysis. *Poroi*, 8(1). Dostupno na: <http://ir.uiowa.edu/poroi/vol8/iss1/10/>
- Jovanović, B. (2008). *Digitalna despotija*. Ulcinj: Plima.

- Jurić, H. (2014). Whitmanovo proročanstvo. O poeziji, medijima i demokraciji. U H. Jurić i S. Alić (ur.), *Filozofija i mediji*, (str. 395-406). Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo; Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja.
- Kallis, G., Demaria, F. i D'Alisa, G. (2016). Odrast. U G. D'Alisa, F. Demaria i G. Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (str. 1-28). Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju.
- Kapitzke, C. (2003). Information literacy: A Review and Poststructural Critique. *Australian Journal of Language and Literacy* 26(1), 53-66. Dostupno na: <http://eprints.qut.edu.au/8867/1/8867.pdf> (26.02.2011.)
- Kapitzke, C. (2001). Information Literacy: The Changing Library. *Journal of Adolescent and Adult Literacy* 44(5), 450-456. Dostupno na: <http://ec2-50-19-240-191.compute-1.amazonaws.com/1451/1/10-003.pdf>
- Karaganis, J. (2011). *Media Piracy in Emerging Economies*. New York, NY: The Social Science Research Council. Dostupno na: <http://piracy.americanassembly.org/wp-content/uploads/2011/06/MPEE-PDF-1.0.4.pdf>
- Karaganis, J. (ur.). (2018). *Shadow Libraries. Access to Knowledge in Global Higher Education*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Keen, A. (2015). *The Internet Is not The Answer*. London: Atlantic Books.
- Kellner, D. (1990). Critical Theory and the Crisis of Social Theory. *Sociological Perspectives* 33(1), 11-33.
- Kellner, D. (1989). *Critical Theory, Marxism and Modernity*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Kiossev, A. (2010). The Self-Colonizing Metaphor. U: Z. Baladrán i V. Havránek (ur.), *Atlas of Transformation*. Zurich/Prague: JRP Ringier, tranzit.cz. Preuzeto sa: <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html>
- Kitchin, R. (2014). *The Data Revolution: Big Data, Open Data, Data Infrastructures and Their Consequencies*. London: Sage Publications.
- Klein, N. (2003, 15. juli). Why being a librarian is a radical choice. *Dissident Voice*. Dostupno na: http://www.dissidentvoice.org/Articles7/Klein_Librarian.htm (05.09.2007.)
- Kluitenberg, E. (2011). *Legacies of Tactical Media. The Tactics of Occupation: From Tompkins Square to Tahrir*. Amsterdam: Institute of Network Cultures. Dostupno na: http://networkcultures.org/_uploads/NN5_EricKluitenberg.pdf

- Kluitenberg, E. (2009, 29. juni). Ostavština taktičkih medija. *MediaCentar*. Dostupno na: <http://www.media.ba/bs/tehnikeformenovinarstvo-tehnike-i-forme/ostavstina-taktickih-medija>
- Kranich, N. (2007). Countering Enclosure: Reclaiming the Knowledge Commons. U C. Hess i E. Ostrom (ur.), *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*, (str. 85-122). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Krummel, D. W. (1999). *Fiat lux, fiat latebra. A celebration of historical library functions*. Urbana-Champaign, IL: University of Illinois.
- Kurelić, Z. (2002). *Liberalizam sa skeptičnim licem. Nesumjerljivost kao politički pojam*. Zagreb: Barbat.
- Lapore, J. (2014, 23. juni). The Disruption Machine. *The New Yorker*. Dostupno na: <https://www.newyorker.com/magazine/2014/06/23/the-disruption-machine>
- Lang, M., Roberto, K. R. i Samek, T. (ur.). *She Was a Booklegger: Remembering Celeste West*. Duluth, MN: Library Juice Press.
- Lange, S. (2017, 7. juli). Digitalization and Degrowth. *Degrowth-Webportal*. Dostupno na: <https://www.degrowth.info/en/2017/07/digitalization-and-degrowth/>
- Langley, P. i Leyshon, A. (2017). Platform Capitalism: The Intermediation and Capitalisation of Digital Economic Circulation. *Finance and society*, 3(1), 11-31. Dostupno na: <http://dro.dur.ac.uk/19828/>
- Lankshear, C. J. (2003). The Challenge of Digital Epistemologies. *Education, Communication and Information*, 3(2), 167-186. Dostupno na: doi: 10.1080/14636310303144
- Lawson, S., Sanders, K. i Smith, L. Commodification of the Information Profession: A Critique of Higher Education Under Neoliberalism. *Journal of Librarianship and Scholarly Communication*, 3(1). Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.7710/2162-3309.1182>
- Lazzarato, M. (2014). *Signs and Machines. Capitalism and the production of subjectivity*. Los Angeles, CA: Semiotext(e).
- Leckie, G. i Buschman, J. (2010). Introduction: The Necessity for Theoretically Informed Critique in Library and Information Science (LIS). U J. Buschman, L. M. Given i G. J. Leckie (ur.), *Critical Theory in Library and Information Science. Exploring the Social from Across the Discipline*. Santa Barbara, CA; Denver, CO; Oxford, England: Libraries Unlimited, 2010.
- Lehu, P. (2011). Remaining Responsible, Remaining Relevant: Gen X Librarians and Social Responsibility. U E. S. Estep, R. Tolley-Stokes, M. K. Wallace (ur.), *The Generation X Librarian. Essays on Leadership, Technology, Pop Culture, Social Responsibility and Professional Identity*. London: McFarland.

- Lessig, L. (2009, 9. oktobar). Against Transparency. *The New Republic*. Dostupno na: <https://newrepublic.com/article/70097/against-transparency>
- Lessig, L. (2002). The Architecture of Innovation. *Duke Law Journal* 51. Dostupno na: www.law.duke.edu/pd/papers/lessig.pdf
- Liang, L. (2018). India: The Knowledge Thief. U J. Karaganis (ur.), *Shadow Libraries* (str. 183-222). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Liang, L. (2012, septembar). Shadow Libraries. *E-Flux Journal* 37. Dostupno na: <https://www.e-flux.com/journal/37/61228/shadow-libraries/>
- Liessmann, K. P. (2008). *Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Litwin, R. (2006). Neutrality, Objectivity, and the Political Center. U R. Litwin (ur.), *Library Juice Concentrate* (str. 5-10). Duluth, MN: Library Juice Press.
- Litwin, R. (2006). The Library Juice Manifesto. U R. Litwin (ur.), *Library Juice Concentrate* (str. 3-4). Duluth, MN: Library Juice Press.
- Liu, A. (2008). *Local Transcendence. Essays on Postmodern Historicism and the Database*. Chicago: University of Chicago Press.
- Liu, A. (2004). *The Laws of Cool. Knowledge Work and the Culture of Information*. Chicago: University of Chicago Press.
- Liu, A. (2013). The Meaning of the Digital Humanities. *PMLA* 128 (2), 409-423. Preuzeto sa: <http://liu.english.ucsb.edu/the-meaning-of-the-digital-humanities/>
- Liu, A. (2012). Where is Cultural Criticism in Digital Humanities. U M. K. Gold (ur.), *Debates in Digital Humanities*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press. Dostupno na: <http://dhdebates.gc.cuny.edu/debates/text/20>
- Lovink, G. i Nazaruk, T. (2018, 14. mart). *Interview with Geert Lovink by Taras Nazaruk*. Amsterdam: Institute for Network Cultures. Dostupno na: <http://networkcultures.org/geert/2018/04/29/social-media-critique-with-geert-lovink-for-the-ukrainian-magazine-korydor/?pdf=1587>
- Lovink, G. (2016). *Social Media Abyss: Critical Internet Cultures and the Force of Negation*. Malden, MA: Polity Press.
- Lovink, G. (2012). What is the Social in Social Media? *E-Flux Journal* 40. Preuzeto sa: <https://www.e-flux.com/journal/40/60272/what-is-the-social-in-social-media/>
- Lukić, K. (2016, 19. august). Colonization with Love. *Share Lab*. Preuzeto sa: <https://labs.rs/en/colonization-with-love/>
- Lynch, M. P. (2016). *Internet of Us: Knowing More, Understanding Less in the Age of Big Data*. New York: W.W. Norton.

- Lynch, M. P. (2016, 28. novembar). Fake News and the Internet Shell Game. *The New York Times*.
- Manovich, L. (2013). *Software Takes Command*. New York: Bloomsbury Academic.
- Marcus, G. (2018). Deep Learning: A Critical Appraisal. *ArXiv*. Dostupno na: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1801/1801.00631.pdf>
- Mars, M. i Medak, T. (2019, predstojeće). Against Innovation – Compromised Institutional Agency and Acts of Custodianship. *Ephemeru 2*.
- Mars, M. i Medak, T. (2016). Amateur Librarian – A Course in Critical Pedagogy. Dostupno na: http://www.mondotheque.be/wiki/index.php/Amateur_Librarian_-_A_Course_in_Critical_Pedagogy
- Mars, M. i Medak, T. (ur.) (2015). *Javna knjižnica*. Zagreb: Multimedijalni institut / WHW. Dostupno na: http://www.whw.hr/download/books/medak_mars_whw_public_library_javna_knjiznica.pdf
- Mattern, S. (2014, juni). Library as Infrastructure. *Places Journal*. Dostupno na: <https://doi.org/10.22269/140609>
- Mattern, S. (2017, februar). A City Is Not a Computer. *Places Journal*. <https://doi.org/10.22269/170207>
- Medak, T. (2017). *Technologies for and Ecological Transition: A Faustian Bargain?* Working Paper. Zagreb: Intitut za političku ekologiju.
- McCarthy, T. (2015, 7. mart). The Death of Writing – If James Joyce Were Alive Today He'd be Working for Google. *The Guardian*. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2015/mar/07/tom-mccarthy-death-writing-james-joyce-working-google>
- Medak, T. (2015). Budućnost iz knjižnice. Radikalne geste Ubuweba i Monoskopa. U. M. Mars i T. Medak (ur.), *Javna knjižnica* (str. 51-66). Zagreb: Multimedijalni institut / WHW.
- Medak, T. i Milat, P. (ur.) (2013). *Ideja Radikalnih Medija*. Zagreb: Multimedijalni institut.
- Mitchell, W. J. T. (2002, mart). The Work of Art in the Age of Biocybernetic Reproduction. *Artlink*, 22(1). Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2016/11/28/opinion/fake-news-and-the-internet-shell-game.html>
- Moglen, E. (2000). Dotcomunistički Manifest. U I. Ćurlin i sur. (ur.), *Što, kako i za koga. Povodom 152. godišnjice Komunističkog manifesta*. Zagreb: Arkzin.
- Moldbug, M. (2008, 8. maj). OL4: Dr. Johnson's hypothesis. *Unqualified Reservations*. [Web log comment]. Dostupno na: <http://libguides.gwumc.edu/c.php?g=27779&p=170343>

- Morell, M. F. (2016). Digitalna zajednička dobra. U G. D'Alisa, F. Demaria i G. Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (str. 217-221). Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju.
- Morrone, M. (2013). Introduction. U M. Morrone (ur.), *Informed Agitation*. (str. 1-10). Sacramento, CA: Library Juice Press. Dostupno na: <http://libraryjuicepress.com/informed-agitation-toc-intro.pdf>
- Morozov, E. (2014, 13. januar). Making It. *The New Yorker*. Dostupno na: <https://www.newyorker.com/magazine/2014/01/13/making-it-2>
- Morozov, E. (2015a). Prema "uberizaciji" svijeta. *Le Monde diplomatique*. Dostupno na: <http://lemondediplomatique.hr/prema-uberizaciji-svijeta/>
- Morozov, E. (2015b). Socialize the Data Centers! *New Left Review*, 91. Dostupno na: <https://newleftreview.org/II/91/evgeny-morozov-socialize-the-data-centres>
- Morozov, E. (2017, 21. septembar). *Post-Truth as the Ultimate Product of Platform Capitalism*. Keynote "Media Meets Literacy", Sarajevo, Bosnia and Herzegovina.
- Morozov, E. (2013, 2. mart). The Perils of Perfection. *The New York Times*. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2013/03/03/opinion/sunday/the-perils-of-perfection.html>
- Mouffe, C. (2016). *Podemos: In the Name of the People*. U I. Errejón i C. Mouffe. London: Lawrence and Wishart.
- Navas, E. (2010). Regressive and Reflexive Mashups in Sampling Culture. U S. Sonvilla-Weiss (ur.). *Mashup cultures*. Wien: Springer-Verlag.
- Nussbaum, M. (2010). *Not for Profit. Why Democracy Needs Humanities*. New Jersey: Princeton University Press.
- Oliphant, T. (2017). A Case for Critical Data Studies in Library and Information Studies. *Journal of Critical Library and Information Studies*, 1(1). doi: 10.24242/jclis.v1i1.22
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. New York, NY: Crown Publishers.
- Osburn, C. B. (2009). *The Social Transcript: uncovering library philosophy*. Westport, CT: Libraries Unlimited.
- Paić, Ž. (2008). *Vizualne komunikacije: uvod*. Zagreb: Centar za vizualne studije.
- Parsier, E. (2011). *The Filter Bubble. What the Internet Is Hiding from You*. New York: The Penguin Press.
- Pasquale, F. (2017). The Automated Public Sphere. *University of Maryland Legal Studies Research Paper 31*. Dostupno na: <https://ssrn.com/abstract=3067552>

- Pasquale, F. (2015). *The Black Box Society. The Secret Algorithms that Control Money and Information*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pasquinelli, M. (2016). Abnormal Encephalization in the Age of Machine Learning. *E-Flux Journal* 75. Dostupno na: <https://www.e-flux.com/journal/75/67133/abnormal-encephalization-in-the-age-of-machine-learning/>
- Pasquinelli, M. (2015a). *Anomaly Detection: The Mathematization of the Abnormal in the Metadata Society*. Preuzeto sa: http://eclass.uth.gr/eclass/modules/document/file.php/MHXD236/Pasquinelli%20-%20Anomaly_Detection_The_Mathematization_of.pdf
- Pasquinelli, M. (2015b). Italian Operaismo and the Information Machine. *Theory, Culture & Society* 32(3). 49-68. Dostupno na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.851.5326&rep=rep1&type=pdf>
- Peović Vuković, K. (2018). Marxism, Science and Technology. *Crisis & Critique*, 5(1), 313-325. Dostupno na: <http://crisiscritique.org/2018h/vukovic.pdf>
- Peović Vuković, K. (2012). *Mediji i kultura. Ideologija medija nakon decentralizacije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Peović Vuković, K. (2017, 27. decembar). Okovane tehnologije. Intervju. *Slobodni filozofski*. Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2017/12/okovane-tehnologije.html>
- Philip, K. (2008). Producing Transnational Knowledge, Neoliberal Identities, and Technoscientific Practice in India. U B. da Costa i K. Philip (ur.), *Tactical Biopolitics. Art, Activism, and Technoscience*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Piron, F. (2018). Postcolonial Open Access. U J. Schöpfel i U. Herb (ur.), *Open Divide: Critical Studies on Open Access*. Sacramento, CA: Litwin Books.
- Post, D. G. (2009). *In Search of Jefferson's Moose: Notes on the State of Cyberspace*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Postman, N. (1993). *Technopoly: The Surrender of Culture to Technology*. New York: Vintage Books.
- Poynder, R. (2018). Preface. U J. Schöpfel i U. Herb (ur.), *Open Divide: Critical Studies on Open Access*. Sacramento, CA: Litwin Books.
- Pyati, A. K. (2006). Critical Theory and Information Studies: a Marcusean infusion. *Policy Futures in Education* 4(1), 83-89. Dostupno na: <http://www.wwwords.co.uk/rss/abstract.asp?j=pfie&aid=2724> (22.12.2010.)

- Radford, G. P. (1998). Flaubert, Foucault, and the Bibliotheque Fantastique: Toward a Postmodern Epistemology for Library Science. *Library Trends* 46(4), 616-634. Dostupno na: http://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/8181/librarytrendsv46i4d_opt.pdf (15.06. 2009.)
- Radford, G. P., Radford, M. P. i Lingel, J. (2015). The Library as Heterotopia: Michele Foucault and the Experience of Library Space. *Journal of Documentation*, 71(4), 733-751. Dostupno na: <https://doi.org/10.1108/JD-01-2014-0006>
- Radical Open Access. <https://radicaloa.co.uk/philosophy/>
- Raley, R. (2009). *Tactical Media*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Renou, X. (2016). Neposluh. U G. D'Alisa, F. Demaria i G. Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru* (str. 264-268). Zagreb: Fraktura i Institut za političku ekologiju.
- Rinesi, M. (2017, 27. oktobar). *Open Source Is One Of The Engines Of The World's Economy And Culture. Its Next Iteration Will Be Bigger. Smart & Resilient Cities*. Dostupno na: <https://www.smartresilient.com/open-source-one-engines-worlds-economy-and-culture-its-next-iteration-will-be-bigger>
- Roberts, D. (2017, 17. maj). Donald Trump and the Rise of the Tribal Epistemology. *Vox*. Dostupno na: <https://www.vox.com/policy-and-politics/2017/3/22/14762030/donald-trump-tribal-epistemology>
- Robinson, L., Priego, E. i Bawden, D. (2015). Library and Information Science and Digital Humanities: Two Disciplines, Joint Future? *Paper presented at the 14th International Symposium on Information Science* (Zadar, 19.-21. maj). Dostupno na: <http://openaccess.city.ac.uk/11889/>
- Romano, O. (2016). Coping with the Horizontal Hitch: The 'Conformism' of the Degrowth Alternative. *Environmenta Values*, 25(5), 573-591. <https://doi.org/10.3197/096327116X14703858759134>
- Rorty, R. (1995). *Kontingencija, ironija i solidarnost*. Zagreb: Naprijed.
- Rose, C. M. (1986). The Comedy of the Commons: Commerce, Custom, and Inherently Public Property. *Faculty Scholarship Series, Paper 1828*. New Haven, CT: Yale Law School.
- Sadler, S. (2014, januar). TEDification vs. Edification. *Places Journal*. Dostupno na: <https://doi.org/10.22269/140121>
- Samek, T. (2013). Foreword. U L. Gregory i S. Higgins (ur.), *Information Literacy and Social Justice. Radical Professional Praxis* (str. vii-xii). Sacramento, CA: Library Juice Press.

- Samek, T. (2007). *Human Rights and Librarianship: A Twenty-first Century Guide*. Oxford: Chandos Publishing.
- Samek, T. (2011). Information Ethics and the Corporatist Academic Enterprise: Critical Implications for Education of Library and Information Workers. *Revista EDICIC* 1(1). Dostupno na: [http://www.edicic.org/revista/index.php?journal=RevistaEDICIC&page=article&op=view&path\[\]=5](http://www.edicic.org/revista/index.php?journal=RevistaEDICIC&page=article&op=view&path[]=5) (22.02.2012.)
- Samek, T. (2000). *Intellectual Freedom and Social Responsibility in American Librarianship, 1967-1974*. Jefferson, NC: McFarland.
- Samek, T. (2004). Internet AND Intention: An Infrastructure for Progressive Librarianship. *International Journal of Information Ethics* 2. Dostupno na: http://www.i-r-i-e.net/inhalt/002/ijie_002_23_samek.pdf (07.05.2009.)
- Samek, T. (2010). Talking About Information Ethics in Higher Education. *Information for Social Change* 30. Dostupno na: <http://www.libr.org/isc/issues/ISC30/articles/6.pdf> (10.02.2012.)
- Schöpfel, J. (2018). Paradox of Success. U J. Schöpfel i U. Herb (ur.), *Open Divide: Critical Studies on Open Access*. Sacramento, CA: Litwin Books.
- Scholz, T. (2017). *Überworked and Underpaid: How Workers are Disrupting the Digital Economy*. Cambridge, UK / Malden, MA: Polity Press.
- Schumpeter, J. (1996). *Capitalism, Socialism, and Democracy*. New York: Routledge.
- Shera, J. (1961). Social Epistemology, General Semantics, and Librarianship. (Prev. Gordana Stokić). *Wilson Library Bulletin*, 35. Dostupno na: https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=489
- Shera, J. H. (1973). Toward a Theory of Librarianship and Information Science. *Ciência da Informação*, (2)2, 87-97.
- Sinnerich, A. (2010). *Mashed Up: Music, Technology, and the Rise of Configurable Culture*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press.
- Sloterdijk, P. (2001). *Nicht gerettet: Versuche nach Heidegger*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Smith, Z. (2012, 2. juni). The North West London Blues. *New York Review of Books*. Dostupno na: <http://www.nybooks.com/daily/2012/06/02/north-west-london-blues/>
- Somers, J. (2017, 26. septembar). The Coming Software Apocalypse. *The Atlantic*. Dostupno na: https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/09/saving-the-world-from-code/540393/?utm_source=feed
- Spivak, G. C. (2010, 23. juli). *An Aesthetic Education in the Era of Globalization*. [Video file]. Dostupno na: <http://vimeo.com/23032519>

- Stalder, F. (2010). Digital Commons: A dictionary entry. U K. Hart, J. L. Laville i A. D. Cattani (ur.), *The Human Economy: A World Citizen's Guide* (str. 313-324). Cambridge, UK: Polity Press. Dostupno na: <http://felix.openflows.com/node/137>
- Stalder, F. (2013). *Digital Solidarity*. London: PML Books, Mute.
- Stalder, F. (2014). *Knowledge for All: From Public to Free* [Predavanje]. Dostupno na: http://www.wkv-stuttgart.de/uploads/media/public_lib_eng_01.pdf
- Stallman, Richard. *On Hacking*. [Osobna internetska stranica]. Dostupno na: <http://stallman.org/articles/on-hacking.html> (19.03. 2012.)
- Steyerl, H. (2012). The Wretched of the Screen. *E-Flux Journal*. Berlin, Sternberg Press. Dostupno na: http://thecomposingrooms.com/research/reading/2013/e-flux_Hito%20Steyerl_15.pdf
- Sturges, P. (2015). Librarianship as an Ethical Profession. U H. Keseroglu i sur. (ur.), *Ethics: Theory and Practice*, 1st International Symposium on Philosophy of Library and Information Science – September, 3-5, 2014, Kastamonu. Istanbul: Hiperlink, 2015.
- Suber, P. (2012). *Open Access*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Suber, P. (2004). Praising Progress, Preserving Precision. *SPARC Open Access Newsletter*, 77. Dostupno na: <http://legacy.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/09-02-04.htm#FEFF00700072006F00670072006500730073>
- Šimukovič, E. (2018). Open Access, a New Kind of Emerging Knowledge Regime? . U J. Schöpfel i U. Herb (ur.), *Open Divide: Critical Studies on Open Access*. Sacramento, CA: Litwin Books. Dostupno na: <https://uscholar.univie.ac.at/view/o:653995>
- Špiranec, S. (2015). Informacijska pismenost kao oslonac znanstvene komunikacije. U I. Hebrang Grgić (ur.), *Hrvatski znanstveni časopisi: isustva, gledišta, mogućnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Taylor, A. (2014). *The People's Platform: Taking Back Power and Culture in the Digital Age*. New York: Metropolitan/Henry Holt.
- Taplin, J. (2017). *Move Fast and Break Things: How Facebook, Google, and Amazon Cornered Culture and Undermined Democracy*. New York: Little, Brown and Company.
- Terranova, T. (2016). A Neomonadology of Social (Memory) Production. U I. Blom, T. Lundemo i E. Røssaak (ur.), *Memory in Motion: Archives, Technology, and the Social* (str. 287-306). Amsterdam: University of Amsterdam Press.
- Terranova, T. (2013). Free Labour. U T. Scholz (ur.), *Digital labour* (str. 33-34). Cambridge, UK: Routledge.
- Terranova, T. (2000). Free Labour: Producing Culture for the Digital Economy. *Social Text*, 63, 18(2), 33-58. Dostupno na: <http://web.mit.edu/schock/www/docs/18.2terranova.pdf>

- Terranova, T. (2004). *Network Culture. Politics for the Information Age*. London, Pluto Press.
- Terranova, T. (2014, 8. mart). Red Stack Attack: Algorithms, Capital and the Automation of the Common. *EuroNomade*. Dostupno na: <http://www.euronomade.info/?p=2268>
- Tewell, E. (2016, 12. oktobar). Putting Critical Information Literacy into Context: How and Why Librarians Adopt Critical Practices in Their Teaching. In *The Library With The Lead Pipe*. Dostupno na: <http://www.inthelibrarywiththeleadpipe.org/2016/putting-critical-information-literacy-into-context-how-and-why-librarians-adopt-critical-practices-in-their-teaching/>
- Tiqqun (2001). *The Cybernetic Hypothesis*. Dostupno na: <https://theanarchistlibrary.org/library/tiqqun-the-cybernetic-hypothesis.pdf>
- Tkacz, N. (2012). From Open Source to Open Government: A Critique of Open Politics. *Ephemera: Theory and Politics in Organization*, 12(4), 386-405. Dostupno na: <http://wrap.warwick.ac.uk/53295/>
- Torrell, M. R (2010). Negotiating Virtual Contact Zones: Revolutions in the Role of the Research Workshop. U M. T. Accardi, E. Drabinski i A. Alana Kumbier (ur.), *Critical Library Instruction – Theories and Methods*. Duluth, MN: Library Juice Press, 2010.
- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and Tear Gas. The Power and Fragility of Networked Protest*. New Heaven, London: Yale University Press.
- Tufekci, Z. (2017, oktobar). *We're Building Dystopia Just to Make People Click on Ads*. [Video]. Preuzeto sa: https://www.ted.com/talks/zeynep_tufekci_we_re_building_a_dystopia_just_to_make_people_click_on_ads/transcript
- Turner, F. (2006). *From Counterculture to Cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. Chicago: University of Chicago.
- Varnelis, K. (2010, 14. januar). The Meaning of Network Culture. *Eurozine*. Dostupno na: <https://www.eurozine.com/the-meaning-of-network-culture/>
- Vaidhyanathan, S. (2006). Afterword: Critical Information Studies: A *Bibliographic Manifesto*. *Critical Studies*, 20(2-3), 292-315.
- Vaidhyanathan, S. (2018). *Anti-social Media. How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Vaidhyanathan, S. (2011). *The Googlization of Everything (And Why We Should Worry)*. Berkeley, CA: University of California Press.
- van Es, K. i Schäfer, M. T. (2017). Introduction. New Brave World. U M. T. Schäfer i K. van Es (ur.), *The Datafied Society. Studying Culture through Data* (str. 11-12). Amsterdam: Amsterdam University Press.

- van Dijck, J. (2014). Datafication, Dataism and Dataveillance: Big Data between Scientific Paradigm and Ideology. *Surveillance & Society*, 12(2), 197-208. Dostupno na: <https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/datafication/5136>
- van Dijck, J. (2013). *The Culture of Connectivity. A Critical History of Social Media*. Oxford: Oxford University Press.
- Varoufakis, J. (2018, 30. april). Liberal Totalitarianism. *Project Syndicate*. Dostupno na: <https://www.project-syndicate.org/commentary/liberal-totalitarianism-no-autonomy-by-yanis-varoufakis-2018-04>
- Verjovsky, A. i Phillips, J. (2016). *Outmaneuver: Outthink – Don't Outspend*. Bloomington, IN: Xlibris.
- Virilio, P. (2000). *Informatička bomba*. Novi Sad: Svetovi.
- Wark, M. K. (2015, 5. decembar). From OOO to (P)OO. *Public seminar*. Dostupno na: <http://www.publicseminar.org/2015/12/from-ooo-to-poo/>
- Wark, M. K. (2006). *Hakerski manifest*. Zagreb: Multimedijalni institut.
- Wark, M. K. (2015). Metapodatkovni punk. U. M. Mars i T. Medak (ur.), *Javna knjižnica* (str. 41-50). Zagreb: Multimedijalni institut / WHW.
- Wark, M.K. (2015, 5. april). On Hito Steyerl. *Public Seminar*. Dostupno na: <http://www.publicseminar.org/2015/04/on-hito-steyerl/>
- Wark, M. K. (2011). Spectacles of Disintegration. *Social Research* 78(4), 1115-1132. Dostupno na: <https://lcast3789.files.wordpress.com/2012/01/spectacles-of-disintegration.pdf>
- Wark, M. K. (2013). *The Spectacle of Disintegration: Situationist Passages Out of the 20th Century*. London: Verso.
- Wark, M. K. (2016, 9. novembar). The Spectacle of Disintegration. *Public Seminar*. Dostupno na: <http://www.publicseminar.org/2016/11/disint/>
- Watson, D. (1996). *Beyond Bookching. Preface for a Future Social Ecology*. Brooklyn, NY: Autonomedia. str. 119-167.
- Warwick, H. (2014). *Radical Tactics of the Offline Library*. Amsterdam: Amsterdam University Press. Dostupno na: http://networkcultures.org/wp-content/uploads/2014/06/NN07_complete.pdf
- Weinberger, D. (2012, 4. septembar). Library as Platform. *Library Journal*. Dostupno na: https://lj.libraryjournal.com/2012/09/future-of-libraries/by-david-weinberger/#_
- Weinberger, D. (2017, 18. april). Our Machines Now Have Knowledge We'll Never Understand. *Wired*. Dostupno na: <https://www.wired.com/story/our-machines-now-have-knowledge-well-never-understand/>

- West, C. (1972). Introduction. In Which the Grand Design is Checked Out and Returned. U C. West i E. Katz (ur.), *Revolting Librarians*. Dostupno na: <http://users.ox.ac.uk/~bodlo842/revolting/intro.html>
- West, C. (2010). Introduction: Revolting Librarians Rides Again (from *Revolting Librarians Redux*, 2003). U M. Lang, K. R. Roberto i T. Samek (ur.), *She Was a Booklegger: Remembering Celeste West* (str. 221-234). Duluth, MN: Library Juice Press.
- West, C. (2010). Foreword: The Actualization of Desire (from *Lesbian Polyfidelity*, 1996). U M. Lang, K. R. Roberto i T. Samek (ur.), *She Was a Booklegger: Remembering Celeste West* (str. 211-220). Duluth, MN: Library Juice Press.
- Whitman, W. (2002). *Vlati trave*. (Mario Suško, prev.) Zagreb: Meandar.
- Wiener, N. (1964). *God & Golem, Inc. A Comment on Certain Points Where Cybernetics Impinges on Religion*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Winn, J. (2013). Hacking in the University: Contesting the Valorisation of Academic Labour. *tripleC*, 11(2), 486-503. Dostupno na: <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/494/503>
- Wolin, S. (1981). The New Public Philosophy. *Democracy* 4 (1981).
- Wu, T. (2016). *Attention Merchants: The Epic Scramble to Get Inside Our Heads*. New York: Alfred A. Knopf.
- Zittrain, J. (2008). *The Future of the Internet-And How To Stop It*. New Heaven, London: Yale University Press. Dostupno na: <http://futureoftheinternet.org/static/ZittrainTheFutureoftheInternet.pdf> (16.05. 2011.)
- Zuboff, S. (2017, 22. maj). The Age of Surveillance Capitalism. *Cybersalon*. Dostupno na: <http://cybersalon.org/the-secrets-of-surveillance-capitalism-by-shoshana-zuboff/>

Kazalo

- Akademski odgovornost, 87-88
Aktivizam, mrežni, 82
Akumulacija spektakla, 75
Algoritam, društveni – ontološka kontrola, 28
Algoritamska pristranost, 72
Autokolonizacija vidi Samokolonizacija
Autorska prava, 84, 86, 88
- Biblioteka,
  instrumentalizacija, 36
  kao infrastruktura održivosti, 68
  korisnici, 39
  metafora, 39
- Bibliotekar(i),
  amateri, 112, 125
  apolitičnost, 25
  društveni angažman, 79
  društveni konstrukt, 97
  i opresija, 80
  identitet, 124
  kompetencije, 56
  kritičko djelovanje, 24-25
  kritičko-pedagoška praksa, 49
  obrazovanje, 46, 52, 98-99, 101, 121,
  političnost, 80
  profesija - devalvacija, 46
  profesionalna etika, 24
  profesionalno ponašanje, 92
  profesionalna odgovornost, 45
  razumijevanje tehnologije, 65
  socijalna odgovornost, 36
- Bibliotekarstvo,
  djelatnost, 22
  društveno-odgovorna akcija, 24
  javno, 83
  komonističko, 92
  kontrakulturalno, 41
  korisnici i tržišni modeli, 46
  kritičko, 42, 92
  kritičko-pedagoški pristup, 21
  neutralnost, 24, 45
  politike, 24
  profesija – pozitivizam, 43
  profesija, 22-24
  stereotipi, 39
  taktičko, 83, 94
  transformacija, 28
- Biblioteke,
  autonomija, 52
  demokratska odgovornost, 35
  dio umrežene infrastrukture, 66
  društvena odgovornost, 40
  i društvena transformacija, 111
  institucionalna moć, 39
  iz sjene, 110, 118
  javna uloga, 67
  javne – uloga, 23
  kreiranje vrijednosti, 66
  otvorenost, 51
  priroda, 65
  suradnja sa znanstvenom zajednicom, 108
  uloga u društvu, 35, 88
- Big data*, 60

- Cenzura, 25
Commons vidi Zajednička dobra
Computationality vidi
 Računarstvenost
- Data mining* vidi Rudarenje
 podataka
Data science vidi Znanost o
 podacima
 Datafikacija, 28, 59-60, 117
Dataizam, 60
Demokratizacija manipulacije, 71
Digital degrowth vidi digitalni
 odrast
- Digitalna
 ekologija, 112
 humanistika, 99-100
 kultura, 58
 revolucija, 101
 solidarnost, 85
- Digitalni jaz, 36
- Digitalno
 upravljanje, 19
 zagađenje, 19
- Društvo metapodataka, 78
- Društveni odnosi,
 komodifikacija, 58
- Društveno pamćenje, 74
- Društvenost, online
 eksploatacija, 62
- Društvo, nejednakosti u -, 22
- Ekonomija
 dijeljenja, 28, 56
 informacijska, vidi
 Informacijska ekonomija
 neoliberalna, 34
 usluga na zahtjev, 58
- Ekonomska nejednakost, 105
- Ekonomski komunitarizam, 21,
 36
- Etika, informacijska vidi
 Informacijska etika
- Građanska akcija, 81
- Hakeri, politička akcija, 96
- Hakiranje, 69-70, 88
 etika, 95-96
- Haktivizam, 22
- Hegemonijalna borba, 20
- Humanistika, digitalna vidi
 Digitalna humanistika
- Humanistika, postdigitalna, vidi
 Postdigitalna humanistika
- Indeksiranje, 20
- Infoproletarijat, 29, 54
- Informacija(e),
 evaluacija, 72
 interpretacija, 37
 komodifikacija, 23, 36
 kontrolirana distribucija i
 proizvodnja, 23
 kvantifikacija, 36-37
 pretraživanje, 37
 proizvodnja i distribucija, 89
- Informacijska(o)(i)
 društvo, ideologija, 33
 ekonomija, 23
 etika, 35, 37
 filteri, 76
 infrastruktura, društveno
 okruženje, 66
 infrastruktura, javna –
 korporatizacija, 61
 pismenost, 21, 22, 38, 44, 47
 ponašanje, 61, 71
 posrednici, 76
 potrebe, 73
 prostor, individualni, 76
 revolucija, 54
 slobode, 80
 studije – kritičke, 61
 tržište, nedostaci, 91
- Informacionalizam, 18, 45
- Intelektualna dostignuća,
 otvorenost, 69
- Intelektualne slobode, 41-42
- Internet,
 kontrola, 57
 oblikovanje realnosti, 73

- Istraživanja, posthumanistička, 95
- Izadavštvo,
i *Kolonijalizam*, 104
znanstveno, 87, 103, 106, 109
- Javna sfera, kontrola, 74
- Javni diskurs, decentriranje, 21
- Javni resursi, komercijalizacija, 84
- Kalifornijska ideologija*, 28, 33, 56, 81
- Kapitalizam, komunikacijski, 34
- Komodifikacija informacija vidi Informacije, komodifikacija
- Komunikacije,
komodifikacija, 44
viralne, 114
- Konstantni društveni kapital*, 58
- Kontrola,
društvena, 23
kibernetička, 27, 51
korporativna, 20
- Kreativna destrukcija*, 53
- Kritička(e)(o)
informacijske studije, 22
informacijske studije, 52
mišljenje, marginalizacija, 81
pedagogija, 83
pismenost, 71
teorija, 43
- Kultura mašina*, 25
- Kultura
bez vlasništva, 20
digitalna vidi Digitalna kultura
norma, reprodukovanje, 27
otvorena, 91
potrošačka, 90
- Liberalizam, građanski, 21
- Liberalni totalitarizam, 99
- Libertarijanska ideologija, 54
- Maker kultura*, 69
- Mediji, uloga, 20
- Mekluanizam, 32
- Metapodaci, 61-62, 116
- Naslijeđe, privatizacija, 93
- Neosocijalistička utopija, 19
- Neuro-totalitarizam, 18
- Obrazovanje,
i teorija posthumanizma, 109
javne politike, 68
kritičko, 92
potržišljenje, 80
taktičko, 85, 112
- Onlife manifesto, 18
- Onlife, 64
- Organizacija znanja, 23
- Otvoreni pristup, 21, 104
radikalni, 105
- Pažnja, tehnike ometanja, 63
- Platform cooperativism* vidi Platformsko zadrugarstvo
- Platformsko zadrugarstvo, 93
- Podaci, indeksiranje, 62
- Poduzetništvo, 54
- Podzetništvo, javno-privatno finansiranje, 55
- Postdigitalna humanistika, 22
- Pristrasnost, algoritamska vidi Algoritamska pristrasnost
- Proizvodnja pristanka, 20
- Računarstvenost, 34
- Rad, disrupcija, 55
- Rudarenje podataka, 34
- Samokolonizacija, 17
- Samoobrazovanje, 120
- Semiotička demokracija, 21
- Shadowlibraries* vidi Biblioteke, iz sjene
- Slobodni softver, pokret, 91
- Socijalna ekologija, 70

Solidarnost, digitalna, vidi
Digitalna solidarnost
Strvinarske industrije, 59
Suradnja znanstvena vidi
Znanstvena suradnja

Tehnokultura, 94
Tehnologije, disruptivne, 56
Teorija vlasništva, 85-86
Totalitarizam, 20
Tržište globalne percepcije, 20

Učenje, algoritamsko, 27
Učenje, mašinsko, 26
Umjetna inteligencija, 1232
Upravljanje, digitalno, 19
Usluge na zahtjev, ekonomija
vidi Ekonoija, usluge na
zahtjev

Vertikalni komunikacijski
sistemi, 18

Zajednička dobra, 87, 90, 117
Znanstvena produkcija, pristup,
87
Znanstvena suradnja, 107

